

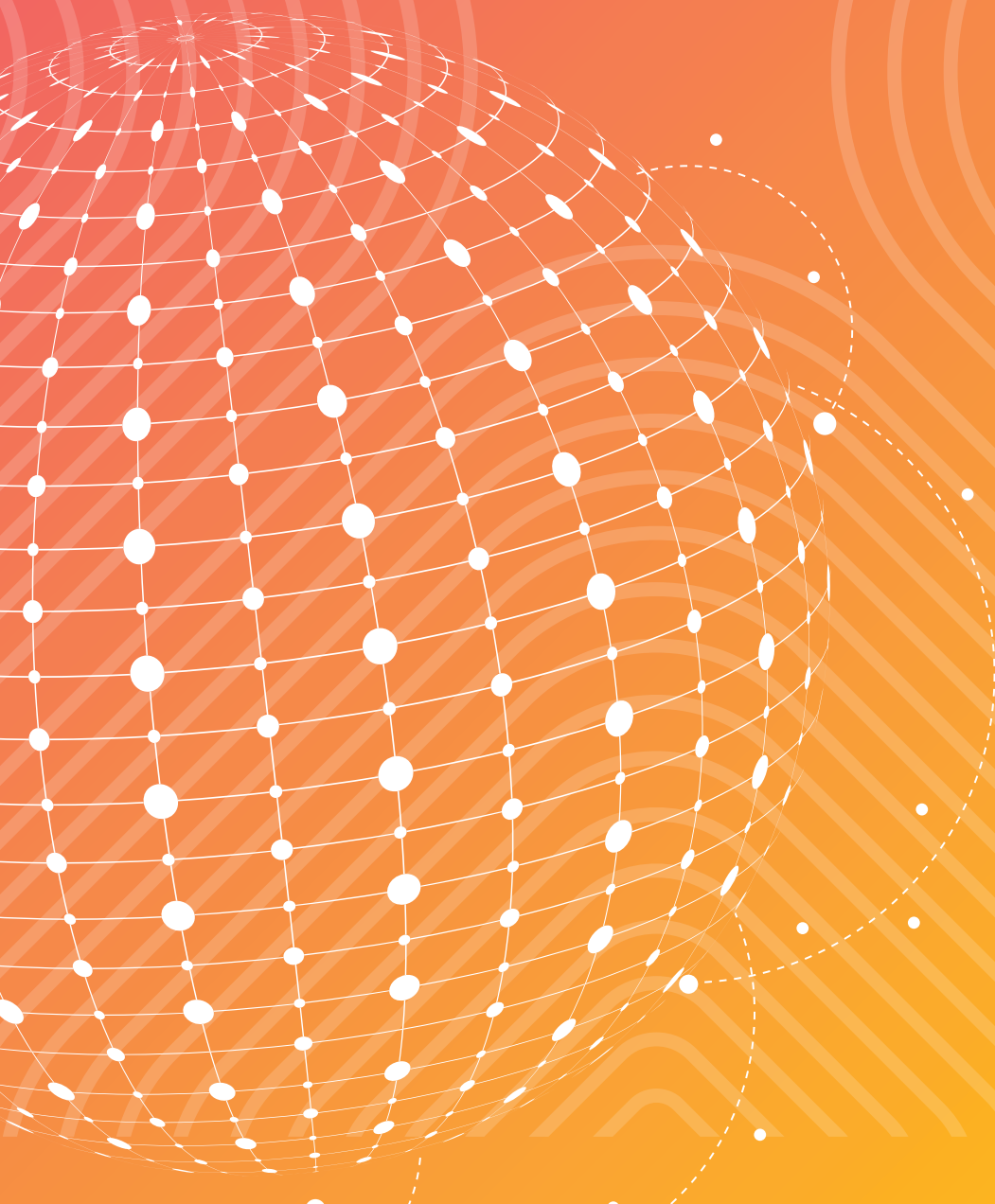
Profi
University

June 2025

Volume 1, Issue 1

PULSE

Scientific Journal

PULSE

Scientific Journal

June 2025

Volume 1, Issue 1

Assalomu alaykum!
“PULSE” ilmiy-amaliy jurnalining
aziz mushtariylari va mualliflari!

Zamonaviy hayotni bugun ilm-ma’rifat va ta’limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo’lmaydi. Jahonning yetakchi davlatlarida ta’limni rivojlantirish birinchi galdagi vazifa sifatida belgilanishi ham bejiz emas. Bugun taraqqiyotning har bir ko’rinishi, innovatsion yondashuvlarning amaliyotga tatbiq etilishi, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida erishilayotgan muvaffaqiyatlar zaminida zamonaviy ta’lim hamda chuqur ilmiy izlanishlar yotibdi. Shu boisdan ham hozirgi zamon ilmdan quvvat olmoqda, jamiyat esa aynan ilmiy fikr hamda innovatsion g’oyalar asosida yuksalmoqda.

Shu ma’noda, bugun biz Profi University tashabbusi bilan ilmiy tafakkur, izlanish va taraqqiyotning navbatdagi sahifasini ochayotganimizdan mamnunmiz. Siz azizlarga taqdim etilayotgan “PULSE” ilmiy jurnali – bizning ilmiy sohadagi sa’y-harakatlarimiz, zamonaviy bilimlar makoniga munosib hissa qo’shish yo’lidagi kichik qadam bo’lib xizmat qiladi.

“PULSE” atamasi – “Profi University: Language (or Law), Science, Education” degan kengaytmaga ega bo’lib, nafaqat jurnal nomini, balki uning g’oyaviy mazmunini ham o’zida mujassam etadi. Ushbu nashr pedagogika, psixologiya, filologiya, falsafa, tibbiyot, axborot texnologiyalari, huquqshunoslik, iqtisodiyot va boshqa ustuvor ilmiy yo’nalishlarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar natijalarini ommaga taqdim etish, zamonaviy, ilmiy yondashuvlar va xorij tajribasini bo’lishish, shuningdek, yosh avlodni ma’naviy barkamol shaxs sifatida tarbiyalash uchun xizmat qiladi, deb o’ylaymiz.

Jurnalimizning asosiy vazifasi – ilmiy izlanuvchilar uchun maydon yaratish, innovatsion g’oyalarni ilgari surish, oliygohlar va ilmiy-tadqiqot muassasalari salohiyatini yanada yuksaltirish, shuningdek, mamlakatimizda va xalqaro miqyosda ro’y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy hamda ilmiy-texnologik o’zgarishlarni chuqur tahlil etgan holda, ularni xalqimiz, ilmiy hamjamiyat va amaliyotchilar e’tiboriga yetkazishdan

iborat. Shuningdek, "PULSE" jurnalida ta'lim, sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va kommunikatsiya, bank-moliya tizimi singari sohalarning zamonaviy muammolari va yechimlariga bag'ishlangan ilmiy-publitsistik maqolalar hamda yetuk olimlar va amaliyotchilar fikrlari chop etib boriladi. Shu o'rinda, Profi University nomidan jurnal mualliflariga, ilmiy jamoatchilik vakillariga chuqur minnatdorchilik bildiraman. "PULSE" siz aziz mualliflar, olimlar, tadqiqotchilar, doktorant va magistrantlarning ishonchli hamrohi bo'lishiga, ilmiy qarashlaringizni keng jamoatchilikka yetkazishda muhim maydonga aylanishiga ishonamiz.

Bugun ilmga tayanmagan jamiyat ertangi kunga dadil qadam qo'ya olmaydi. Ilmiy fikr va izlanishlar Yangi O'zbekiston taraqqiyotining asosiy mezoniga aylanmoqda. Shu boisdan ham, mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, "inson – jamiyat – davlat" manfaatlariga xizmat qiladigan har qanday qaror va tashabbuslar negizida chuqur ilmiy tahlillar yotmog'i zarur. "PULSE" jurnali esa ana shunday ilmiy qarashlar va tajribalarni keng jamoatchilikka yetkazishda, ularni amaliyotga tatbiq etishda ishonchli minbar bo'lishini maqsad qilgan.

Yangi O'zbekistonni barpo etishda siz aziz mualliflar, olimlar, tadqiqotchilar, doktorant va magistrantlarning faol ishtirokisiz bu ezgu maqsadga erishib bo'lmaydi. Shu o'rinda barchangizni "PULSE" jurnalining mazmunini boyitishda, uning ilmiy obro'sini yuksaltirishda faol hamkorlikka chorlaymiz. Keling, birgalikda ilmga, taraqqiyotga xizmat qilaylik!

***Hurmat bilan,
Shoumarov G'ayrat Baxromovich
Tahririyat kengashi raisi
Profi University rektori
Psixologiya fanlari doktori,
akademik***

U

S

R

S

M

PULSE jurnali tahririyat kengashi a'zolari

Tahririyat kengashi raisi

Shoumarov G'ayrat Baxromovich

Profi University rektori
Psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir

Obiddin Abbosovich Mahmudov

Iqtisodiyot fanlari nomzodi

Bosh muharrir o'rinbosari

Narziqulov Zabardast Ahmedovich

Profi University xalqaro aloqalar bo'yicha prorektor

Bosh muharrir o'rinbosari

Po'latov Ulug'bek Shavkat o'g'li

Profi University pedagogik masalalar bo'yicha rektor maslahatchisi

Mas'ul kotib

Xolmatova Dildora Baxromovna

Profi University ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish
bo'limi bosh mutaxassisi

Kengash a'zolari

Xatamov Bektosh Begmatovich

Profi University ta'sischi

Hoshimov Nodir Ergashovich

Profi University bosh direktori

Filipov Olgerd Aleksandrovich

Profi University Navoiy filiali rektori
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori

Shoumarova Zilola Abdushukurovna

Profi University o'quv ishlari bo'yicha prorektor
(dotsent)

Karimova Gavhar Qudratullayevna

Profi University ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha
prorektor (dotsent)

Farfiyeva Kamola Adhamdjanovna

Profi University Pedagogika va psixologiya
kafedrasi professori

Dolimova Nilufar Melibayevna

Profi University Pedagogika va psixologiya
kafedrasi professori

Rahmanova Dilara Rustamovna

Profi University Pedagogika va psixologiya
kafedrasi v.v.b. dotsenti (PhD)

Korobyeynikov Igor Aleksandrovich

Rossiya Federatsiyasi "Korreksion pedagogika
instituti" ilmiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari
Psixologiya fanlari doktori, professor

Kuznetsova Lyudmila Veniaminovna

Rossiya Fanlar Akademiyasi gumanitar fanlar universiteti professori
Psixologiya fanlari nomzodi

Slepovich Yelena Samoylovna

Belorus Respublikasi psixologiya fanlari doktori, professor

Kiselyov Vladimir Nikolayevich

Rossiya Prezidenti huzuridagi davlat xizmatlari akademiyasi professori
Pedagogika fanlari doktori, professor

Bahranov Laziz Erkinovich

Profi University Iqtisodiyot va aniq fanlar kafedrası v.v.b. dotsenti (PhD)

Qodirov Umarali Do'stqobilovich

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi kafedra mudiri
Psixologiya fanlari doktori, professor

Nazarov Qiyomiddin Normirzayevich

O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati raisi
Falsafa fanlari doktori, professor

Bekmurodov Mansur

O'zbekiston Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi

akademiyasi kafedra mudiri
Sotsiologiya fanlari doktori, professor

Baratov Sharif Ramazonovich

Buxoro xalqaro universiteti rektori
Psixologiya fanlari doktori, professor
Psixologiya fanlari xalqaro akademiyasi akademigi

Musurmonova Oynisa

"Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti direktorining ilmiy ishlar bo'yicha o'rinbosari
Pedagogika fanlari doktori, professor

Zohidov Erkin Agzamovich

Oliy Majlis Fan, ta'lim, madaniyat va sport qo'mitasi raisi
Fizika-matematika fanlari doktori, professor

Toshmuhamedova Dilorom G'ofurjonova

O'zbekiston Respublikasi Senatining yoshlar, fan va ta'lim qo'mitasi raisi o'rinbosari
Tibbiyot fanlari nomzodi, sotsiologiya fanlari doktori

To'xtanazarov Xurshidbek Shavkatbekovich

"Profi School" xususiy maktabi direktori

Rahmatov Laziz Xasanovich

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

M U N D A R I J A

YOSHLAR VA MA'NAVIYAT

13 YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA IJTIMOIIY FAOLLIGINI OSHIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Aynisa Musurmanova

20 YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH MUAMMOLARI

Utepbergenov Marat Allanazarovich

22 YOSHLAR DUNYOQARASHINING RIVOJLANISHIDA GENDER TENGLIGINING AHAMIYATI

Baxtiyor Jalilov Xidayevich

XORIJ TAJRIBASI

26 XORIJLIK TALABALARNI O'ZBEKISTON OLIY TA'LIMIGA MOSLASHUVINING HISSIY-EMOTSIONAL XUSUSIYATLARI

Saidov Azamat Ismoilovich, Axmedov Anvar Diyor o'g'li

29 BITIRUVCHILARNING BANDLIGINI TA'MINLASH TIZIMINING XORIJIY AMALIYOTLARINI TAHLILI

Xalikov Timur Tulkinovich

33 ORGANIZATIONAL CREATIVITY AS A FACTOR OF CREATIVITY DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Jadranka Kosović, Lazar Dražeta

- 40** INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF THE “TECHNOLOGY FOR THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCIES OF INDIVIDUAL COMPETITIVENESS IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE ACTIVITY” IN THE FIELD OF TRAINING AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PERSONNEL, USING DIAGNOSTIC, CORRECTIONAL, DIGITAL AND STEM METHODS
- Chudakova Vira
-

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI

- 51** OLIY TA'LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL VA DUAL TA'LIMNI QO'LLANILISH TA'LIM SIFATINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA
- Madiyor Palvannazirovich Masharipov
-

- 55** LIFELONG LEARNING – HAYOT DAVOMIDA TA'LIM PARADIGMASI KONTEKSTIDA SHAXSNING KASBIY RIVOJLANISH STRATEGIYASI
- Mohira Kundibayevna Xalikova
-

- 61** ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ ПРАКТИКУ
- Филиппов Ольгерд Александрович
-

- 66** INFOGRAFIK KONTENTLAR YARATISHNI O'RGATUVCHI PLATFORMALAR ISHLAB CHIQISHDA INFOGRAFIK DASTURLARDAN FOYDALANISH
- Anvarjon Abdujabborovich Maxkamov
-

IQTISODIYOT FANLARI

- 73** MOLIYAVIY XIZMATLAR BOZORIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA ROLI
- Meliyev Vohidjon Pulatovich
-

77 BIRGALIKDAGI FAOLIYAT HISOBI VA UNING SAMARADORLIGINI
BAHOLASH METODOLOGIYASI

Yakubov Ulugbek Kosimovich

PEDAGOGIKA FANLARI

82 PEDAGOG KADRLAR TAYYORLASHGA INNOVASION YONDASHUV

X.I. Ibraimov

85 TA'LIM VA ILM-FAN SOHALARIDA XOTIN-QIZLAR ROLI

N.M. Egamberdiyeva

89 MAKTAB VA OILA HAMKORLIGINING SAMARADORLIK MEZONLARI VA
KO'RSATKICHLARI

N.M. Dalimova

93 BOLALARNING SIFATLI TA'LIM Olishida
OTA-ONALAR ROLI

Ulug'bek Po'latov Shavkat o'g'li

100 MATEMATIKA FANIDA O'QUVCHILAR BILIMI VA KO'NIKMALARINI
BAHOLASHNING YANGI USULLARI VA VOSITALARI

Nurimbetova Gulbaxt Elevsinovna

103 РОЛЬ КОНСТРУКТИВНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ
ЛОГИЧЕСКОГО И АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Махмудова Ойбарчин Ахатовна, Махмудова Севара Асатилла кизи

PSIXOLOGIYA FANLARI

114 NOTO'LIQ OILADA BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

Shaumarova Zilola Abdushukurovna

117 O'SMIRLARDA KOMPYUTER O'YINLARIGA TOBELIK BILAN SHAXSLILIK VA EMOSIONAL XUSUSIYATLAR ORASIDAGI ALOQADORLIK

N.M.Dalimova

FALSAFA FANLARI

122 SUN'IY INTELLEKTNING INSON AXLOQIGA IJOBIY VA SALBIY TA'SIRI

Lazizjon Baxranov, Barno Ilyasova, Azamat Erkinov

Yoshlar va ma'naviyat

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA IJTIMOY FAOLLIGINI OSHIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Aynisa Musurmanova¹

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirishning mazmuni, yo'nalishlari, pedagogik shart-sharoitlari, omillari, bosqichlari, indikatorlari ilmiy-nazariy jihatdan talqin etiladi, xulosa va tavsiyalar olg'a suriladi.

Tayanch so'zlar: ijtimoiy faollik, ijtimoiy muhit, mikromuhit, makromuhit, ijtimoiy-pedagogik omil, ilmiy-ma'rifiy shart-sharoit, mafkuraviy immunitet, an'anaviy hamda innovasion shakl, metod va vositalar, fuqarolik pozitsiyasi, olima va oqila qizlar, qobiliyat va intellektual salohiyat bosqichlari, ijtimoiy-kommunikasiya jarayoni.

1. O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo'mitasi huzuridagi "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti direktor o'rinbosari, Respublika "Oqila ayollar" harakati yetakchisi, p.f.d., professor

O'zbekiston mustaqilligi yillarida globallashuv jarayoni ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirish masalasi davlat siyosatining ustuvor masalalaridan biriga aylandi. Yoshlarni ijtimoiy-siyosiy onggi va madaniyatini shakllantirish, ijtimoiy-huquqiy bilim va ko'nikmalarini boyitish, jamiyat taraqqiyotidagi faolligini ta'minlash, mamlakatimiz ta'lim tizimi va xorijda tahsil olayotgan va mehnat qilayotgan yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish va boshqa masalalarda qo'llab-quvvatlash maqsadida muhim tizimlar yaratildi.

“Sen – qudrat manbai, saodat maskani, jonajon O'zbekiston” shiori ostida mustaqillikning 29 yilligini nishonlash arafasida 2020-yil 30-iyundagi Prezident Farmoniga binoan tashkil etilgan yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshiruvchi vakolatli davlat boshqaruvi organi O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi, Oliy Majlis palatalari huzurida Yoshlar parlamenti, yoshlar masalalari bo'yicha idoralararo kengash, mahallarlarda yaratilgan maxsus tizim va boshqa nufuzli organlarning tashkil etilishi yosh qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Darhaqiqat, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan ol'ga surilgan “2017/2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi”da ta'kidlanganidek: *“Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishda jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish”*[1.4/5] mamlakatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Chunki, globallashuv, integrasiya jarayonida barcha sohalaridagi shiddat bilan kechayotgan taraqqiyot bo'lajak yosh oilalarning ijtimoiy faolligini taqozo etadi. Shu bois, yoshlarning iqtidori, iste'dodi, qobiliyati, intellektual salohiyati, kreativ va sog'lom tafakkurini jamiyat talablariga mos rivojlantirishdan davlat va jamiyat manfaatdordir.

Darhaqiqat, “Ijtimoiy faollikning o'zi nima? Nima sababdan bugungi kunda yoshlarda ijtimoiy faollikni tarbiyalashga davlat ta'lim siyosati

darajasida qaralmoqda?”.

Lug'atlarda izohlanishicha “Ijtimoiy faollik- ijtimoiy sub'yektlar (jamiyat, tabaqa, guruh va shaxslar)ning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtirokining, mehnat hamda madaniy-ma'rifiy faoliyatining kuchayishi, qonunda belgilab qo'yilgan huquq va burchlarini to'liq amalga oshirishga intilishi” demakdir. Shuningdek, “ijtimoiy faollik shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi va xulq atvorini ongli ravishda boshqarishning asosiy sharti hisoblanadi. Ijtimoiy tarbiya esa-tarbiyaning muhim bir shakli, butun jamiyat, xalq, millat va tabaqaga ko'rsatilgan maqsadga muvofiq ma'naviy ta'sirni ifoda etadigan tarbiya”dir. [5.187-188].

Bizning nazarimizda ijtimoiy faollik-shaxsning jamiyat taraqqiyotini ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, yaratuvchanlik hamda insonparvarlik siyosati mazmun va mohiyatini ongli ravishda bilishi hamda unga kreativ yondoshuv asosida amal qilishi demakdir. Ijtimoiy tarbiya esa-shaxsning mavjud intellektual salohiyatini ijtimoiy-siyosiy ongi va tafakkurining mahsuli sifatida jamiyat taraqqiyoti uchun safarbar etishga tayyorlash demakdir (Mualliflik yondoshuvi).

Ijtimoiy faollik natijasi shaxs ongi va tafakkuri mahsuli sifatida amaliy faoliyatda o'zini namoyon etadi. ijtimoiy faolligi demokratik fuqarolik jamiyati barpo etishning negizi hamda mamlakatimizni dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olishlarida muhim omil hisoblanadi. Shu bois, mamlakatimizda ta'lim tizimida yoshlarni jahon standartlariga mos raqobatbardosh mutaxassis kadrlar bo'lib yetishishlari bilan bir qatorda, ularni ijtimoiy faol fuqaro sifatida tarbiyalash davlat ta'lim siyosatining ustuvor masalalaridan biriga aylangan.

Tadqiqot ishlari natijasi tahlillari shundan dalolat beradiki, bo'lajak yosh kelin va kuyovlarning ijtimoiy faolligini shakllantirishning ijtimoiy-siyosiy mexanizmlari, uning tarkibiy komponentlari, manbalari, shart-sharoitlari, mazmuni va samarali shakl va metodlari globallashuv sharoiti talablari asosida yetarlicha tasnif etilmagan. Shuningdek, ijtimoiy faollikni shakllanganligini belgilovchi ijtimoiy-pedagogik indikatorlari ishlab chiqilmagan.

Bizning ilmiy xulosalarimizga ko'ra bo'lajak yosh oila a'zolarining ijtimoiy faolligini oshirishda to'rtta ustuvor yo'nalishlarga e'tiborni

ko'chaytirish lozim:

- bo'lajak yosh oila a'zolarining globallashuv jarayoni talablariga mos ijtimoiy-siyosiy faollik indikatorlarini shakllantirish;
- umuminsoniy va milliy demokratik qadriyatlarga sodiqlik asosida zamonaviy keng dunyoqarash va bag'rikenglikni rivojlantirish;
- ma'naviy-ma'rifiy tarbiya negizida yosh yigit va qizlarda milliy qadriyatlar vositasida mafkuraviy immunitet va milliy o'zlikni anglashni shakllantirish;
- jamiyat taraqqiyotida har bir shaxs o'z intellektual salohiyati, ijodkorligi, tashabbuskorligi va tadbirkorligini kreativ tafakkur mezonlari asosida namoyon etish zaminida fuqarolik pozitsiyasini amaliy hayotda namoyon etishini takomillashtirishdan iboratdir.

Mazkur yo'nalishlar asosida yosh yigit va qizlarda milliy qadriyatlar vositasida mafkuraviy immunitet va milliy o'zlikni anglashni shakllantirishda ularning kasbiy faoliyatida namoyon bo'ladigan ijtimoiy faollikning bir qancha indikatorlari mavjud bo'lib, ularni quyidagi mazmunda taklif etish mumkin:

- mamlakatimizda yoshlarga, xotin-qizlarga oid oila farovonligini takomillashtirish bo'yicha davlat siyosatining g'oyaviy-siyosiy mohiyatini nazariy va amaliy jihatdan anglab yetish va unga faoliyati jarayonida metodologik asos sifatida amal qilish;
- yigit va qizlarning mustahkam oila borasidagi o'z huquq va burchlarini mukammal bilishlari va ularga og'ishmay amal qilishlari;
- jamiyatda bo'layotgan tub o'zgarishlar va ularning mazmun va mohiyatidan xabardorlik;
- jamoa va jamiyat manfaatlarini o'z manfaatidan yuqori qo'yish;
- vatan, xalq, millat ravnaqi yo'lida butun kuch, bilim va imkoniyatlarini safarbar etish;
- ijodkorlik, tashabbuskorlik hamda o'z faoliyatining har bir turiga kreativ tafakkur bilan yondoshish (ta'lim olish, kasb- hunarga ega bo'lish, ijtimoiy foydali mehnat) malaka va ko'nikmalariga ega bo'lish;
- o'z qobiliyati va intellektual salohiyatini oilasi, mahallasi, maktab yoki oliy ta'lim

muassasi jamoasi manfaatlari yo'lida saxiylik bilan namoyon etish;

- atrof-muhitda bo'layotgan vaqyea-hodisalarga sezgirlik va ogohlik bilan munosabatda bo'lish;
- milliy mintalitetimizga xos diantologik qoidalar, mezonlarga og'ishmay amal qilish;
- mafkuraviy immunitet orqali **turli yot** mafkuraviy oqimlar, g'oyalarga nisbatan murosasizlikni o'z amaliy faoliyatida namoyon etish;
- umuminsoniy va milliy qadriyatlarga nisbatan hurmat va ehtiromni nazariy va amaliy jihatdan isbotlash;
- bo'sh vaqtlarini iqtidorlari, intilishlari, qiziqishlari, qobiliyatlari bo'yicha maqsadli, ijtimoiy foydali tashkil etish;
- sog'lom turmush tarzi asosida hayot kechirish, turli illatlarga nisbatan murosasiz bo'lish;
- globallashuv jarayoni talablaridan kelib chiqqan holda tolerantlik tafakkuri asosida turli millat vakillari, ularning milliy an'analari, tili, dini, madaniyati, san'atiga nisbatan hurmat va ehtiromini ko'rsatish;
- shaxsiy refleksiya talablariga rioya etgan holda o'z faoliyatini doimiy nazoratda ushlay olish, vaqtdan to'g'ri foydalanish, natijani oldindan ko'ra bilish qobiliyatini namoyon etish.

Albatta bo'lajak yosh oila a'zolarining ijtimoiy faolligini belgilab beradigan mazkur indikatorlarning hayotiyiligi, zamonaviyligi, ilmiy va metodik jihatdan asoslanganligi muhim rol o'ynaydi.

Yosh yigit va qizlarnioilaviy hayotga tayyorlashda ularning faolligini shakllantirish hamda natijasini ijtimoiy-pedagogik jihatdan baholash murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun avvalo "Bo'lajak mutaxassislarda ijtimoiy faollik qanday mexanizm asosida shakllantiriladi?"-degan savolga javob topish maqsadga muvofiqdir. Bu o'rinda biz tadqiqotlar natijalari asosida besh bosqichdan iborat mexanizmni tavsiya etamiz.

Birinchi bosqich: birinchi qadam qo'yan bolalar (bog'cha nazarda tutiladi), bo'lajak mutaxassislarni maxsus dastur asosida ijtimoiy pedagogik va ijtimoiy psixologik tashxislash ishlari amalga oshiriladi. Mazkur dasturning

asosiy maqsadi balogʻat yoshidagi yigit va qizlarning ijtimoiy ongi va tafakkurini, qiziqish va qobiliyatini, oilasining ijtimoiy turmush tarzi va uni jamiyatda tutgan oʻrnini, ijtimoiy turmushda boʻlayotgan voqyea va hodisalarga nisbatan munosabatini, oʻz oldiga qoʻygan maqsad va vazifalarini aniqlash va shu asosida taʼlim-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish modelini ishlab chiqishdan iboratdir. Ushbu dasturda yosh yigit va qizlarning pedagogik va psixologik xususiyatlari, ijtimoiy kelib chiqishi, etnik holati, turar joyining georafik joylashishi, millati, oilaviy qadriyatlari yaʼni anʼanalari, urf-odatlar, rasm-rusmlari, sogʻlom turmush tarzi, taʼlim oladigan va turmush kechiradigan ijtimoiy muhit, demografik vaziyat, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayoti va boshqalar haqida maʼlumot olish nazarda tutiladi. Shuningdek, ushbu bosqichda yosh yigit va qizlarning **har tomonlama** rivojlanishi va shakllanishida ijtimoiy hayot, etnik hamda milliy, umuminsoniy qadriyatlarning taʼsiri aniqlanadi. Bu albatta ular bilan olib boriladigan ijtimoiy tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda muhim rol oʻynaydi.

Ikkinchi bosqich: ushbu tashxis natijalari asosida oʻyin, oʻqish va mehnat **faoliyatlarining mazmuni** yigit va qizlarning oʻziga xos psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy faollikni tarbiyalash nuqtai nazaridan aniqlanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun oʻqituvchilar, yoshlar, oila va xotin-qizlar masalalari boʻyicha shugʻullanuvchi mutasaddilar, mahalla xotin-qizlar faollari, "Oqila ayollar" harakati metodik jihatdan tayyorlanadi (metodologik, ijtimoiy-gʻoyaviy, ilmiy-metodik, didaktik, tarbiya nazariyasi, ijtimoiy menejment). Ularining oʻz kasbiga ijtimoiy-metodik tayyorgarlik darajasi aniqlanadi. Ular nafaqat mutaxassislik fanidan balki ijtimoiy, pedagogik, ijtimoiy psixologik fanlardan yetarlicha ilmiy-nazariy bilim, malaka, koʻnikmaga ega boʻlishi; ijtimoiy hayotda boʻlayotgan voqyea-hodisalarning mazmun va mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda unga munosabatini bildirib olishi; OAV, matbuot materiallaridan qanday rukunlarga qiziqishi; u yoki bu mamlakat tarixi, ijtimoiy hayoti, madaniyati, sanʼati, anʼanalari, tili, dini, etnik hayoti, fan va texnika taraqqiyoti haqidagi bilim darajasi; ilgʻor tajribali oʻqituvchilar tajribasini oʻrganishga moyillik holati yaʼni, pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajasi oʻrganiladi va oʻrganish natijalariga koʻra ularni shu jarayonga tayyorlash yuzasidan metodik

ishlar tashkil etiladi.

Uchinchi bosqich: tashxis natijalari asosida yigit va qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda taʼlim-tarbiya jarayonini loyihalashtirish, natijani bashoratlash (mazmunni tanlash, innovasion taʼlim-tarbiya shakl, metod va vositalarini aniqlash). Boʻlajak kelin va kuyovning ijtimoiy faolligini shakllantirishda taʼlim-tarbiyaning anʼanaviy hamda innovasion shakl, metod va vositalaridan, oʻtiladigan mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda foydalaniladi.

Jumladan, multimedia resurslari, ommabop ijtimoiy xarakterdagi oʻquv va badiiy adabiyotlar, rasmlar bilan bezatilgan gazeta va jurnallar, oʻquv-metodik materiallar, elektron axborot-kommunikasiya texnologiyalari, maxsus teleradio rukunlari va reportajlar, ilmiy-ommabop xorijiy ijtimoiy-siyosiy ommabop-ijtimoiy xarakterdagi media matnlar va ularning didaktik imkoniyatlari, media treninglar, hujjatli filmlar, elektron taʼlim resurslari, maxsus interaktiv veb-loyihalar, audivizual vositalar, ijtimoiy loyihalar va boshqalardan oʻrganiladigan mavzu mazmunidan hamda taʼlim bosqichlari oʻquvchi-yoshlarining yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda umumdidaktik interfaol metod va vositalardan foydalaniladi.

Toʻrtinchi bosqich: maqsaddan kelib chiqqan holda yoshlarning taʼlim-tarbiyasiga innovasion yondoshuv asosida jarayonni tashkillashtirish, nazorat qilish ishlari amalga oshiriladi. Ushbu blok yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy-faolligini shakllantirishning asosi hisoblanadi. Bu oʻrinda ham obʼyektdan ham subʼyektdan oʻz ustida koʻp ishlashi, izlanishi, analitik tahlil qilishi, mantiqiy fikrlashi, kiyosiy xulosa chiqarishi, shaxsiy refleksiya qoidalariga amal qilishi talab etiladi. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda shakllantirilishi nazarda tutilgan ijtimoiy faollik indikatorlari mutasaddilar tomonidan ilmiy-nazariy maʼlumotlar+OAV, matbuot materiallari+hayotiy tajriba +oʻquv va uslubiy qoʻllanmalar+jonli muloqot vositasida tarbiyalanib boradi. Ushbu vositalar bir-birini mazmunan toʻldiradi, egallagan ilmiy-nazariy bilim, hayotiy maʼlumotlar, yangiliklar, faktlar, tajribada sinalgan ilgʻor gʻoyalar, xulosa va tavsiyalar bilan mustahkamlanib boradi.

Beshinchi bosqich: oʻrganish, tahlil etish, umumlashtirish, baholash, xulosa va tavsiyalar yaratish, motivasiyalashdani boratdir. Mazkur bosqichda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda

tashkil etiladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligi ijtimoiy pedagogik tamoyillarni, texnologiyalarni aniq va maqsadli tanlanishiga bog'liqdir.

Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirishning g'oyaviy-ijtimoiy manbalari mavjud bo'lib, ulardan ta'lim muassasalarida dars va darsdan tashqari bo'sh vaqtda shug'ullaniladigan mastaqil ta'lim jarayonida foydalanish mutasaddi mutaxassislar, o'qituvchilardan yuksak pedagogik mahorat talab etadi.

Ya'ni, ularni quyidagicha tasniflash mumkin: barcha o'quv fanlaridan darslik materiallari, metodik materiallari (tarixiy va zamonaviy, milliy va xalqaro o'quv-metodik qo'llanmalar, ommabop metodik risolalar, ilmiy tadqiqotlar asosida ishlab chiqilgan tavsiya va takliflar, tarqatma materiallar va b.q.);

siyosiy-huquqiy xarakterdagi me'yoriy hujjatlar (qonunlar, Prezident Farmon va qarorlari, hukumat qarorlari, davlat dasturlari, tegishli vazirlik va idoralarning huquqiy-me'yoriy hujjatlari va b.q.);

yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash borasida ishlab chiqilgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy loyihalar;

OAV, media materiallar;

xalqaro va milliy xarakterdagi ijtimoiy hayotda to'plangan ilg'or tajribalar shular jumlasidandir. Ularda jamiyatning yangi-yangi ehtiyojlari, g'oyalari va ijtimoiy mezonlari o'z aksini topgan.

Umuman bu o'rinda ta'lim-tarbiyada ichta asosga suyanish maqsadga muvofiqdir: birinchisi, avlod- ajdodlarimizning oqila ayollari ma'naviy merosiga tayanish, ikkinchisi, milliy va xalqaro zamonaviy ilm-fan, texnika va texnologiya yutuqlariga, uchinchidan, ijtimoiy hayotda bo'layotgan tub o'zgarishlar, vaqyea- hodisalar, milliy va xalqaro hayotiy tajribalarga suyanish. Bular ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirishni shakllantirishdagi tarbiyaviy ishlar uchun tayanch manbai hisoblanadi. Ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirishda mamlakatimiz va dunyo yoshlari, qizlari hayotidagi kundalik yangiliklar asosida ularning o'zaro muloqot almashinuvi, ya'ni ijtimoiy-kommunikasiya jarayonini ta'minlash eng samarali natijalarga olib keladi. Zero, ijtimoiy

mavzulardagi kommunikasiya jarayonida ishtirok etgan yosh yigit va qizlar o'z bilim va tajribalarini sinovdan o'tkazish bilan birga tengdoshlari o'rtasida targ'ibot ishlarini olib boradilar va shu asosda ularni ham faollikka undash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ayniqsa, ushbu metod ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirish hamda ijtimoiy-huquqiy xavfli guruh yigit va qizlarni birlashtirishda, ijtimoiy hayotga moslashtirishda ijobiy samara beradi.

Ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirish samaradorligi ushbu jarayonda jamiyatning barcha institutlar ya'ni, ta'lim muassasalari, yoshlar agentligi, tegishli vazirlik hamda idoralar, oila, mahalla, "Olimalar" jamiyati, "Oqila ayollar" harakati va boshqa yoshlar masalalari bilan shug'ullanuvchi fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligiga bog'liqdir. Bo'lajak yosh oila a'zolari g'oyaviy yetuklik sari boshlash uchun o'z-o'ziga ishonch hissini uyg'otish kerak. O'ziga ishongan kishida yaxshilikka intilish va yomonlikni rad etish, unga qarshi kurashish immuniteti paydo bo'ladi. Bu tuyg'u unda sog'lom tafakkurni shakllantiradi. Ota-onalarga, oilaga, mahallaga davlatga, jamiyatga va kelajagiga bo'lgan ishonch va ulkan mehrni uyg'otadi. Tajribalar shundan dalolat beradiki, ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirishda o'z-o'ziga ishonch hissini shakllantirishda siyosiy partiyalar tomonidan tashkil etilgan "Istiqbol" yoshlar qanoti, "XXI asr yoshlari" konsepsiyasi, "Biz kelajak avlodlarimiz" harakati, "Yoshlar qanoti"lari kabi loyihalar yosh yigit va qizlarni yot g'oyalardan asrash, intellektual salohiyatini oshirish, ijtimoiy-siyosiy jarayonga faol jalb etish kabi ijtimoiy-siyosiy maqsadlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynamoqda.

Ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini rivojlantirishda qator ijtimoiy omillar ta'sir etadi. Jumladan, ijtimoiy muhit: makromuhit-insoniyatni o'rab turgan ijtimoiy, moddiy va ma'naviy shart-sharoitlar; mikromuhit-bevosita insonni qurshab olgan oila, mahalla, mehnat jamoasi, o'quv guruhlari kabi tor doiradagi muhit; yoshlar faol kommunikasiyaga kirishadigan oila a'zolari, turli toifa shaxslar va guruhlarining ijtimoiylashib borishi; talaba-yoshlarning ijtimoiy tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi sub'yektlarning (ota-onalar, o'qituvchilar, fuqarolik jamiyati institutlari

mutaxassis xodimlari, keng jamoatchilik, tarbiyalanuvchilarning) ijtimoiy-siyosiy ma'lumotlilik darajasi; ijtimoiy tarbiyaga oid ilmiy-nazariy, metodologik, ommabop, ijtimoiy-siyosiy manbalarning hammabop va ommabopligi shular jumlasidandir.

Shuningdek, ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan ba'zi muhim chor-tadbirlarni ham amalga oshirish bu boradagi ishlar samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

- mobil internet foydalanuvchilarga mo'ljallangan yosh qizlarning intellektual salohiyati va ijtimoiy faolligini yanada oshirishga xizmat qiladigan milliy intellektual o'yinlar mazmunini ishlab chiqish, normativ-huquqiy hujjatlarni targ'ib etuvchi alohida saytlar ochish maqsadga muvofiqdir;
- tegishli vazirlik va idoralar tomonidan mamlakatimizda turli sohalarda ta'lim olayotgan ilm-fan bilan shug'ullanuvchi iqtidorli yigit va qizlar haqida hujjatli ommabop filmlar, teleradio ocherklar, risolalar, internet videoroliklari yaratish, ijtimoiy saytlarda, OAVda maxsus ruknlar tashkil etish, ommaviy axborot vositalarida mavzuga oid ko'rsatuv va eshittirishlar berib borish zarur;
- respublikada yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish bo'yicha vazirlik, idoralar, ijodkor, ijtimoiy-siyosiy faol xotin-qizlar, hokimlik vakillik organlari rahbarlari bilan ijtimoiy tarmoqlarda to'g'ridan-to'g'ri uzatiladigan ochiq muloqotlar tashkil etish;
- uzluksiz ta'lim tizimida **yigit va qizlarni** oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiluvchi maxsus o'quv kurslari, fakultativ mashg'ulotlar mazmunini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish;
- ijtimoiy xarakterdagi muammolar bo'yicha to'garaklar tashkil etish, bitiruv malakaviy ishlar, ilmiy-ijtimoiy loyihalar tanlovlarini tashkil etish hamda Respublika miqyosida mavzuga oid an'anaviy ko'rik-tanlovlar, ilmiy-amaliy Forum tashkil etish yigit va qizlarning g'oyaviy-siyosiy kompetentligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.
- uyushmagan, ijtimoiy xatar guruh, boquvchisini yo'qotgan chin yetim, imkoniyati cheklangan yigit va qizlarni

ham qiziqishlariga ko'ra ijodiy va kasb-hunar to'garaklariga imtiyozli jalb etishni takomillashtirish mexanizmini belgilab beruvchi Konsepsiya yaratilmog'i davr talabidir.

Shunday qilib, ta'lim tizimida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy faolligini takomillashtirish davr talabi bo'lib, ushbu muammoning ilmiy, ijtimoiy-pedagogik asoslarini, shart-sharoitlarini, ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshirish mexanizmini bilish va unga ijodiy yondoshish uzluksiz ta'lim tizimi mutaxassis o'qituvchilari hamda fuqarolik jamiyati institutlari mutaxassis xodimlaridan, olima-yu oqila ayollaridan ijtimoiy-siyosiy madaniyatni, ijodiy kompetentlikni talab etadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yangi tahriri. 2023-yil 30-aprel. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son).
2. O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun (<https://edu.uz//media/019b375d-4df5-dc9f-32eb-e187b2b0d6b9.pdf>) (O'RQ-901-son, 01.02.2024-y.) Prezident tomonidan imzolandi.
3. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni (Qonunchilik palatasi tomonidan 2016-yil 12-avgustda qabul qilingan Senat tomonidan 2016-yil 24-avgustda ma'qullangan. 2016-yil 14-sentyabrdan kuchga kiritilgan).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi 2022-yil 28-yanvardagi PF-60- son Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanda qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-son Farmoni
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-iyuldagi "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi PF-5106-son Farmoni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi "Yoshlar kelajagimiz" Davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5466-son Farmoni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-son Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947 sonli Farmoni (1-ilova. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi).
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 20-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o'rinbosari – Yoshlar siyosati, madaniyat, axborot tizimlari va telekommunikasiyalar masalalari kompleksi rahbari hamda uning maslahatchisining funksional vazifalari shuningdek yoshlar smiyosati, madaniyat, axborot tizimlari va telekommunikasiyalar masalalari axborot-tahlil departament to'g'risidagi Nizomlarni tasdiqlash haqida"gi 352-sonli Qarori.
11. Musurmanova O. Oila jamiyat tayanchi: Monografiya /O.Musurmanova. -Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019.-252 b.
12. Fazilatli avlod. Uzlüksiz ma'naviy tarbiya trilogiyasi. 3-qism. [Matn]: 7-18 yoshli bolalarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha qo'llanma. /Tuzuvchi mualliflar: A.Qodirov, M.Quronov, O.Musurmanova va boshqalar. -Toshkent: Muharrir nashriyoti. 20019.-256 b. (2020-yil, yanvar)
13. Musurmanova A. Family reading as a factor of spiritual and moral development of the child The Way of Science. International scientific journal (ISSN 2311-2158) 2018. № 1 (47). 70-72 P.
14. Musurmanova O. Milliy qadriyatlar – oila ma'naviyati poydevori. (Monografiya) Toshkent. Zarvaraq nashriyoti. 2023.-113 b.
15. Musurmanova O., Norqulov H., Abdurahimova F. Mahallalarda oila farovonligi: milliy qadriyatlar va odob durdonalari (Uslubiy qo'llanma). "Mahalla va oila nashriyoti". Toshkent: 2023. 116 bet.
16. Ismailova, Z. K., Musurmanova, A., Shomurotova, N. N., Kholiqova, N. A., & Mamataliev, A. (2021). Methods of training of teachers of technical university on advanced training courses. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 2959-2970.
17. Norqulov H. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalari. -T.:, 2022. 240 b.

YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH MUAMMOLARI

Utepbergenov Marat Allanazarovich¹

Oila muammosi qadim davrdan olimlar e'tiborini tortgan. Bizning buyuk vatandoshlarimiz Ibn Sino, Al Xorazmiy, At Termiziy, Imom Buxoriy, Naqshbandiy, Al-Farg'oni, Mirzo Ulug'bek, Al-Forobiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muxammad Bobur, Amir Temur, Zamaxshariy va boshqa allomalar asarlarida ham oila munosabatlarining psixologik tomonlari o'rganilgan va zamonaviy oila uchun ham dolzarb bo'lgan ayrim psixologik tavsiyalar berilgan.

Oila tadqiqot ob'yekti sifatida tarixchilar, antropologlar, faylasuflar, demograflar, arxeologlar, tibbiyot sohasidagi olimlar, sosiologlar, iqtisodchilar, etnograflar, genetiklar, pedagoglar va psixologlar tomonidan o'rganildi.

O'zbek oilasining ijtimoiy va etnopsixologik tomonlari Yu.A.Yakubov, G'.B.Shoumarov, N.A.Sog'inov, V.M.Karimova, E.Sh.Usmanov, B.M.Umarov, X.Karimov, U.Qodirov, F.Akramova, D.D.Kadyrova, G.Niyozmetova, R.N.Xikmatullayeva, J.K.Aksakalova, N.B.Matmuratova, O.Abdusattarova, X.Xaydarova, R.Abdullayeva, M.Fayziyeva, Z.A.Rasulova, X.A.Kadyrova, L.Lutfullayeva, M.Vaxidova, N.Salayeva, G.J.Ganiyeva, G.S.Toshev, M.Mamatov, E.G'.G'oziyev, K.Z.Saydaliyeva, fransuz muallifi X.Fatxi hamda K.Perutz va K.F.Kottek kabi olimlar ilmiy tadqiqotlarining mavzusi bo'lgan.

Qoraqalpoq oilasi to'g'risida so'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tahlil ishlari shuni ko'rsatadiki, bu masala tarixchilar, Huquqshunoslar, faylasuflar, demograflar, pedagoglar tomonidan o'rganilgan. S.Kamalov, R.Kosberganov, U.Shalekenov, J.Bazarbayev, X.Yesberganov, A.Bekmuratova, T.Atamuratovlarning dissertasiya tadqiqotlarida diniy marosimlar va oilaviy-maishiy yashash tarzi to'g'risidagi tarixiy-etnografik ma'lumotlar bayon etilgan.

Ota va ona rolini bajarish uchun ularning shaxs sifatida psixologik yetilishmaganligi, otalarga iqtisodiy qaramliligi, oilaviy vazifalarni (funktsiyalarni), ayniqsa tarbiyaviy va iqtisodiy bajara olmasligi ular tomonidan belgilangan yetakchi argumentlar sifatida etib o'tildi. Ko'pchilik

respondentlar sakkizta oilaviy funksiyalardan ikkita funksiyani - iqtisodiy va tarbiyaviy deb ko'rsatgan faktlari e'tiborga loyiq.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha aniqlangan muammolar tahlili ularni yechish yo'llarini aniqlashga yo'l qo'yadi. U quyidagilardan iborat.

O'quv dasturlarning, darsliklar va o'quv qo'llanmalarining qoraqalpoqcha variantini qayta ishlash, so'nggi yillar tadqiqotlari natijalari asosida bugungi kun talablarini hisobga olib to'ldirish lozim.

"Oilaviy hayot psixologiyasi" predmetni o'rganishda etnopsixologik materiallarga, halq an'ana va udumlarining ilmiy tahliliga bugungi kun nuqtai nazardan holisona (ob'yektiv) baho berishga ko'proq e'tibor qaratish kerak.

Zamonaviy oiladagi sodir bo'layotgan o'zgarishlarni negativ tomondan qabul qilishga va oilaning krizis sababidan deb hisoblash mumkin emas.

Ular asosida ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni ko'rish zarur. Kerak bo'lgan joyida har bir negativda pozitiv elementlarni oqilona ko'rib va ularni oilani mustahkamlashda, ko'ngildagidek bo'lmagan oilalarda psixologik iqlimni sog'lomlashtirishda samarali qo'llanishi kerak.

Oilaviy hayot psixologiyasi fanida avval kinofilmdan parchalarni ko'rsatish maqsadga muvofiq. Undan keyin film kahramonlarning yurish-turishlarni, muloqotini, qaror qabul qilishi va ish harakatlarining psixologik tahlili ko'rib chiqiladi.

Muloqot madaniyatini, mulozamat madaniyatini oshirish bo'yicha psixologik treninglarga ko'proq e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Oilani mustahkamlash maqsadida "Oilaviy hayotning psixologiyasi" o'quv kursi jarayonidagi kabi hayotda ham kurortlarda, sanatoriylarda, dam olish uylarida, shuningdek, mamlakatimizda kabi xorijda ham har hil turistik yo'nalishlarga oilaviy dam olish turlarini samarali qo'llanishi kerak.

Turistik firmalarga ko'proq dam olishning oilaviy

1. Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

turlariga imtiyozlar tug'dirib berish maqsadga muvofiq.

Yuqorida bayon etilgan faktlarning oldini olish maqsadida yoshlarni jinsiy tarbiyalashdagi an'anaviy qarashlarni qayta ko'rib chiqishni zamon talab etadi.

Imkoniyatlari cheklangan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlash muammosi ijtimoiy kabi, maxsus psixologiyada ham eng kam o'rganilgan muammolarning biri bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Utepbergenov M. Sovremennoye sostoyaniye i problemy podgotovki uchashixsya akademicheskix liseyev, professionalnyx kollejei i studentov vuzov k budushyey semeynoy jizni. Karakalaxskogo otdeleniya Akademii nauk Respubliki Uzbekistan jurnala «Vestnik» Nukus.2013. №4, S.89-92. (19.00.00.)

YOSHLAR DUNYOQARASHINING RIVOJLANISHIDA GENDER TENGLIGINING AHAMIYATI

Baxtiyor Jalilov Xidayevich¹

ANNOTATSIYA.

Mazkur maqolada barqaror taraqqiyotga erishishda, jamiyat farovonligida gender tengligining ahamiyati ochib beriladi. Gender tengligi insonning asosiy huquqlaridan biri hisoblanib, erkaklar va ayollarning davlat boshqaruvida, jamiyat hayotining turli jabhalarida, fan, madaniyat, sport, san'atda faol ishtiroki, qarorlar qabul qilish va xavfsizlik sohalarida tenglik asosida ishtirok etishini nazarda tutadi.

Ключевые слова. Гендерное равенство, Глобализация, стереотип, социальная группа, духовность, индекс демократии, менталитет, образование, правовая культура.

АННОТАЦИЯ.

В данной статье раскрывается важность гендерного равенства в достижении устойчивого развития и благополучия общества. Гендерное равенство считается одним из основных прав человека и предполагает равное участие мужчин и женщин в государственном управлении, в различных сферах общественной жизни, активное участие в науке, культуре, спорте, искусстве, принятии решений и обеспечении безопасности.

Kalit so'zlar. Gender tengligi, globallashuv, stereotip, ijtimoiy guruh, ma'naviyat, demokratiya indeksi, mentalitet, tarbiya, huquqiy madaniyat.

ABSTRACT.

This article reveals the importance of gender equality in achieving sustainable development and the well-being of society. Gender equality is considered one of the fundamental human rights and implies the equal participation of men and women in public administration, in various areas of public life, active participation in science, culture, sports, art, decision-making and security.

Key words. Gender equality, globalization, stereotype, social group, spirituality, democracy index, mentality, education, legal culture.

1. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti "Falsafa va ma'naviyat asoslari" kafedrası dotsenti, falsafa fanlari nomzodi.

Globalashuv davrida gender tengligi va gender muvozonatiga erishish, ikkala jins vakillarining ham ehtiyoj va qonuniy manfaatlarini hisobga olish, ularga teng imkoniyatlar va sharoitlarni ta'minlash ham xotin-qizlar, ham erkaklarning ahvoli yaxshilanishi, samarali iqtisodiy rivojlanish, oilaning mustahkamlanishi, bolalarni jismoniy va ma'naviy jihatdan to'g'ri tarbiyalash imkoniyatini anglatadi.

Bu imkoniyatlarni paydo qilish maqsadida yurtimizda ham ulkan ishlar qilinmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitobida xotin-qizlarning huquq-manfaatlari, gender tenglikni ta'minlash, oila, onalik va bolalikni himoya qilish, ayollar o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish, ular uchun yangi ish o'rinlarini yaratish borasidagi vazifalar keltirilgan. [Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2021.].

Jamiyat taraqqiyot bosqichida erkaklar va ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, huquq va erkinliklari amalda ta'minlanganligi masalasi – davlatlar taraqqiyoti hamda demokratiyaning muhim indeksi sanaladi. Jamiyatda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta'minlashning asosiy prinsiplari mavjud bo'lib, bular qonuniylik, demokratizm, xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi, jins bo'yicha kamsitishga yo'l qo'yilmasligi, ochiqlik va shaffoflikdir. Dunyo mamlakatlari qatorida va xalqaro hamjamiyatda munosib o'ringa ega bo'lgan O'zbekistonning davlat va jamiyat sifatidagi taraqqiyoti silsilasida xotin-qizlarning o'rni, uning siyosiy va huquqiy madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Markaziy Osiyo davlatlari orasidan birinchilardan bo'lib, BMTning "Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish haqidagi konvensiya"ga qo'shildi. 1995-yil 4-15 sentyabr kunlari Pekin shahrida bo'lib o'tgan to'rtinchi Butunjahon ayollar konferensiyasida Pekin Deklaratsiyasi va Harakatlar platformasi qabul qilingan. Hujjatlarda ayollar maqomini oshirish va gender tengligini ta'minlashning asosiy 12 yo'nalishlari belgilangan. Ushbu hujjatlar xotin-qizlarning huquqlarini mustahkamlash, jamiyatdagi mavqeini oshirish maqsadida ishlab chiqilgan. Pekin deklaratsiyasi gender tengligi va ayollar huquqlarini hurmat qilishning umumiy

tamoyillarini tasdiqlaydi. Deklaratsiyada ayollar huquqlari umuminsoniy huquqlarning ajralmas qismi ekani, hayotning barcha jabhalarida gender tengligiga erishish zarurligi qayd etilgan. Harakatlar platformasi ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot, siyosat va ayollarga nisbatan zo'ravonlik kabi turli sohalarda xotin-qizlarning rivojlanishiga qaratilgan aniq takliflarni o'z ichiga olgan hujjatdir. Harakatlar platformasida gender tengligi nafaqat maqsad, balki barqaror rivojlanish va tinchlikka erishishning asosiy vositasi ekanligi qayd etilgan

Ta'kidlash kerakki, 2030-yilgacha bo'lgan davrda BMT Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi 83-son qarori bilan tasdiqlangan "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar"ning beshinchi maqsadi – gender tenglikni ta'minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish – mamlakatimizda xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan islohotlar bilan hamohangdir.

Gender tenglik tadqiqotlaridagi "shishali shift" atamasi XX asrning 80-yillarida oshkora aytilmaydigan va rasmiy tarzda hech qanday qayd etilmagan ijtimoiy to'siqni ifodalash uchun kiritilgan. Ushbu taqiqqa ko'ra, xotin-qizlarning mansab pillapoyalari bo'ylab ko'tarilib borishida ularning kasbiy malakasi bilan bog'liq bo'lmagan to'siqlar paydo bo'ladi. Vaqt o'tib ushbu atama kengaytirilib, boshqa ijtimoiy guruhlariga nisbatan ham qo'llanila boshlandi. Ayollar bugun ham ushbu ko'rinmas taqiqqa uchramoqda. Masalan, AQSHning 500 ta yetakchi kompaniyalari o'rganilganda, garchi ularning past lavozimli xodimlarining aksariyati ayollar bo'lsa-da, top menejerlarining 84 foizi erkaklar ekanligi ma'lum bo'ldi (ushbu kompaniyalarda direktorlik lavozimlarining 88 foizi kuchli jins vakillariga tegishli). Ushbu to'siq kamsitiladigan ijtimoiy guruhlar chuqur ildiz otgan stereotiplar bilan bog'liqdir.

Stereotiplar – jamiyatda erkaklar va ayollarning o'rni va roli haqidagi an'anaviy tushunchadan kelib chiqqan holda, turli jinsdagi vakillarning xususiyatlari va xulq-atvori to'g'risidagi jamiyat a'zolarining umumiy fikridir. Stereotiplar jamiyatda mavjud bo'lgan

gender rollar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni saqlash va ko'paytirishga xizmat qiladi. Stereotiplar tushunchalarni, fikrlarni va hissiyotlarni shakllantiradi. Stereotiplar xotin-qizlarni oilaviy zo'ravonlik va shafqatsiz munosabat qurboniga aylantiradi.

O'zbekistonda o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, 18-19 yoshli o'smir qizlarning 37 foizi erkak kishi ayolini gap qaytargani, ovqat tagiga olib ketgani, ko'chaga so'roqsiz chiqqani uchun kaltaklashini normal holat deb biladi. UNICEFning asosiy maqsadlaridan biri bunday zararli amaliyotlarga barham berish hamda qizlarning imkoniyatlarini kengaytirishdir. Stereotiplarni buzishning eng yaxshi yo'li, o'zimizni va boshqalarini tushunishimizni oshirish, ular bilan adolatli va barqaror munosabat qurish va insonlarning jinsiy taassurotlariga e'tibor bermaslikda kuzatiladi. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Meni kishilarimizning ongida paydo bo'lgan stereotip ko'p o'ylantiradi. Odatda biz ayolni avvalambor ona, oila qo'rg'onining qo'riqchisi sifatida hurmat qilamiz. Bu, shubhasiz, to'g'ri. Ammo bugun har bir ayol oddiy kuzatuvchi emas, balki mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik o'zgarishlarning faol va tashabbuskor ishtirokchisi ham bo'lishi kerak". [Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 21-iyun oyida Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi.].

XX asrning 90-yillarida hokimiyat munosabatlarida gender tengligi qanday darajada ekanligi tahlil etiladi va bunda erkaklar mentaliteti tazyiqini ifodalovchi siyosiy-madaniy istioralar izohlanadi. Mazkur holatdan kelib chiqib, genderning rasmiy tan olinishi va rivojlanish tendensiyalari dunyoning eng dolzarb muammosiga aylandi. Eng muhimi, feminist ayollarning xatti-harakati, so'ngra gender va ilm-fan hokimiyat hamda gender o'rtasidagi munosabatlarni ochib berishga qaratilgan nazariyalarni o'rganish zaruriyatini kuchaytirdi. Ijtimoiy ma'noda gender tengligi nuqtai nazaridan yondashuvni shakllantirish yangi nazariya paydo bo'lishiga qaraganda muhimroq ahamiyatga ega. Bu o'z mohiyatiga ko'ra yangi nazariya bo'lib, uni tan olish ba'zan insoniy qadriyatlar o'zgarishi, ko'plab odatdagi tasavvurlar va "haqiqatlar"ning qayta ko'rib chiqilishini anglatadi, bu esa ko'pchilik uchun birmuncha og'riqli kichadi.

O'zbekiston Respublikasida gender huquqlarini va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning jamiyat va davlat hayotida faol bo'lishlarini rag'batlantirish borasida ko'plab amaliy ishlar qilinmoqda. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish doirasida xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish, ularga nisbatan zo'ravonlikning barcha turlarini tugatish, xotin-qizlar ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayotning barcha bosqichlarida har tomonlama ishtirok etishlarini hamda qaror qabul qilishda etakchilik qilishlari uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash, reproduktiv salomatlikni asrash sohasida umum qamrovli tibbiy yordami ko'rsatish uchun sog'liqni saqlash xizmatlaridan umumiy foydalanishni ta'minlash va shu kabi 9 ta vazifa belgilangan. Aynan mazkur maqsadlarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 28-maydagi qarori bilan 2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi tasdiqlandi. Gender strategiyadagi yo'nalishlar BMTning 2030-yilgacha mo'ljallangan Barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiq ishlab chiqilgan.

Barqaror rivojlanish maqsadlaridagi belgilangan beshinchi maqsad: "Gender tengligini ta'minlash, barcha ayol va qiz bolalarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish" masalasiga bag'ishlangan bo'lib, unga ko'ra, xotin-qizlarning asosiy huquq va imkoniyatlaridan mahrum qiladigan hamda ularni echmasdan turib farovon jamiyat mavjud bo'lmaydigan gender tengsizligi muammolarini bartaraf etish, ushbu maqsadga erishi uchun esa, ayollar va erkaklar o'rtasidagi tenglikni, jumladan, ta'lim, mehnatda bandlik va har qanday kamsitishlarga barham berilishiga doir chora-tadbirlarni amalga oshirishni ko'zlagan. Mamlakatimizda gender tengligi mustahkam huquqiy asosiga ega. Gender tengligi tamoyillarini mustahkamlash maqsadida 2019-yil 2-sentyabr kuni qabul qilingan xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquqlar hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risidagi qonun mamlakatimiz taraqqiyot yo'lida sobit qadam bo'lish aniq natijaga yo'naltirilgan maqsadli dasturlar ishlab chiqish hamda qonunda belgilangan tamoyillar asosida muhim natijalarga erishishga 32 moddadan iborat. Mazkur qonunda "Gender" statistikasi "Gender huquqiy ekspertiza", "Jinsiy kamsitish" tushunchalari va turlari mazkur yo'nalishda vakolatli organlarning vazifalari va funksiyalari

davlat boshqaruvida ishtirok etishda ishga qabul qilish yollashda, kreditlar olishda va tadbirkorlik bilan shug'ullanishda gender tenglikni ta'minlash bo'yicha normalar, gender tenglik buzulishining oldini olishga qaratilgan chora tadbirlar hamda javobgarlik masalalari aks ettirilgan. Qonunda erkaklar va ayollar teng huquqlar hamda imkoniyatlar taminlashning asosiy prinsiplari belgilangan. Qonun birlashgan millatlar tashkilotining xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish bo'yicha konsepsiyasi talablariga mos keladi. Bir so'z bilan aytganda, ushbu qonun erkaklar va ayollar uchun teng huquqlar hamda imkoniyatlarni ta'minlashni tarbiyaga solishda muhim qadam bo'ldi

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Пушкарева Н.Л. Историческая феминология и гендерный подход в исторических исследованиях. В кн.: Гендерные проблемы в этнографии. М.: РАН, 1998. – С.6-13.
2. Saidova L. O'zbekistonda barqaror rivojlanish maqsadlarining bajarilishi va ta'lim sohasining istiqbollari. //Demokratlashtirish va inson huquqlari. -Toshkent: 2018. №1. -B.19.
3. Goal 5: Achieve gender equality and empower all women and girls //https://www.un.org/sustainable development/gender-equality/.
4. Шермухамедова Н.А. Гносеология - Билиш назарияси. – Тошкент: Ношир, 2008. – Б. 80.
5. Ж.Туленов. Билиш назарияси. – Тошкент: 2021. – Б. 10.
6. Батуев А.С. Роль эмоций в организации поведения // Физиология высшей нервной деятельности и сенсорных систем. – М.: Питер, 2010. – С. 176.

Xorij tajribasi

XORIJLIK TALABALARNI O'ZBEKISTON OLIIY TA'LIMIGA MOSLASHUVINING HISSIY- EMOTSIONAL XUSUSIYATLARI

Saidov Azamat Ismoilovich¹, Axmedov Anvar Diyor o'g'li²

ANNOTASIYA.

Ushbu maqolada xorijlik talabalarni O'zbekiston oliy ta'lim muassasalariga ijtimoiy-psixologik jihatdan moslashuvi va xorijiy talabalarni yurtimiz oliy ta'lim tizimiga moslashuvidagi qiyinchiliklar, xulq-atvoridagi o'zgarishlar tahlili keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar. ijtimoiy, xorijiy, moslashuv, oliy ta'lim, psixologik, madaniyat, xulq-atvor.

АННОТАЦИЯ.

В данной статье представлены социально-психологическая адаптация иностранных студентов к высшим учебным заведениям Узбекистана, трудности адаптации иностранных студентов к системе высшего образования нашей страны, а также анализ поведенческих изменений.

Ключевые слова. социальное, чужое, адаптация, высшее образование, психологическое, культура, поведение.

ABSTRACT.

In this article, the socio-psychological adaptation of foreign students to the higher education institutions of Uzbekistan, the difficulties in the adaptation of foreign students to the higher education system of our country, and the analysis of behavioral changes are presented.

Key words. social, foreign, adaptation, higher education, psychological, culture, behavior.

1. Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor Samarqand davlat chet tillar instituti
2. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Nukus innovatsion instituti o'qituvchisi

Xorijlik talabalarni O'zbekistonda oliy ta'limga moslashtirishning ijtimoiy-psixologik va shaxsiy muammolarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish bugungi kunda katta ilmiy qiziqish uyg'otmoqda. Xorijiy talabalarining moslashuvi muammosi shu paytgacha mahalliy va xorij psixologiyasida yetarlicha yoritilmagan. O'zbek va xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida muammoning ayrim tomonlariga e'tibor qaratilgan xalos. Xorijlik talabalarni O'zbekiston oliy ta'limiga moslashtirish muammosini o'rganishning nazariy va amaliy jihatlarini integratsiyalashuvi bugungi kunda zamonaviy oliy ta'lim rivojlanishining dolzarb va muhim xususiyati sanaladi.

Chet ellik talabalarining yangi ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-pedagogik muhit sharoitida moslashuvi muammosiga bag'ishlangan mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlarini ko'rib chiqish shuni ko'rsatdiki, psixologik moslashuvning ob'ektiv omillari quyidagilardan iborat:

- yangi madaniy hodisalarni o'zlashtirishga munosabatning mavjudligi;
- yangi muhitga integratsiyalashish istagi, atrof-muhit va odamlar bilan kommunikativ aloqalarni o'rnatish;
- O'zbekistonda oliy ma'lumot olish uchun motivatsion ehtiyojlarning mavjudligi;
- millatlararo o'quv guruhlar mavjudligi, dunyoning turli mintaqalaridan kelgan talabalarining mavjudligi;
- bilimsizlik va qobiliyatsizlik, chet tilli muhitda madaniyatlararo muloqot tilini bilmaslik,
- madaniyatlararo o'zaro munosabat sharoitida xulq-atvor ko'nikmalarining yo'qligi va boshqalar.

Bugungi kundagi O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi islohatlar, O'zbekistonni chet elliklar uchun jozibador qilmoqda va turli mamlakatlardan talabalar bizning OTMLarimizda o'qish istagini bildirishmoqda. Shu munosabat bilan, chet ellik talabalarni O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayoniga moslashtirish muammolarini o'rganish dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Shu o'rinda shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki ijtimoiy-madaniy moslashuv shaxsning (yoki guruhning) yangi ijtimoiy-madaniy muhit sharoitlariga moslashishini va yangi muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun yangi qadriyatlar, yo'nalishlar, xulq-atvor me'yorlari, an'analarga moslashishini anglatadi. Ijtimoiy-madaniy moslashuv jarayonida shaxs yangi

ijtimoiy-madaniy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirning murakkab ko'p qirrali jarayonlarini boshdan kechiradi va yangi xulq-atvor xususiyatlarini o'zlashtirib boradi.

O'quv jarayoniga moslashish talabada universitetning ijtimoiy va intellektual muhiti bilan adekvat o'zaro ta'sirini, yangi shaxsiy fazilatlarini shakllantirishni, kasbiy identifikatsiyani, yangi ijtimoiy maqomni shakllantirishni, yangi ijtimoiy rollarni ishlab chiqishni, o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Bizning fikrimizcha, universitetning ta'lim muhitiga moslashish insonning adaptiv xulq-atvor shakllaridan biri bo'lib, boshqa adaptiv jarayonlar kabi bir qancha komponentlarga ega. Chet ellik talabalarni O'zbekiston oliy ta'lim muhitiga moslashtirish murakkab psixologik xulq-atvor kombinatsiyasilarini o'z ichiga oladi.

Oliy o'quv yurtiga kirishda chet el fuqarolarining yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarga qay darajada moslasha olishi ta'lim jarayonining samaradorlik ko'rsatkichlaridan biri sanaladi.

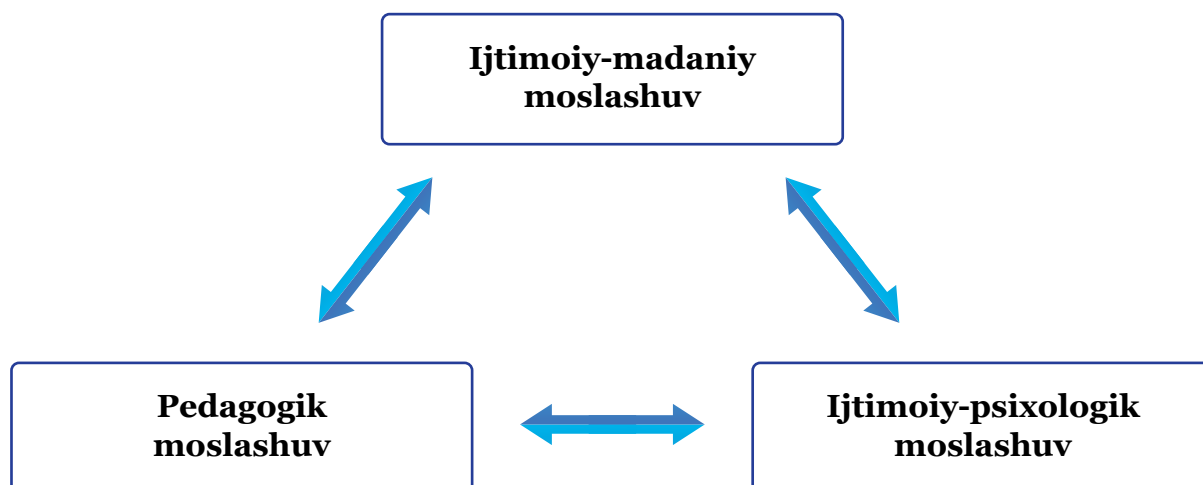
Boshqa davlatlardan yurtimizga o'qish uchun kelgan yoshlar faoliyatning yangi turini - oliy o'quv yurtida o'qishni, kasbiy bilimlarni va notanish ijtimoiy-madaniy makonga moslashish qobiliyatini o'zlashtirishga majbur bo'ladilar.

Psixologik tadqiqotlarga ko'ra chet ellik talabalar, ayniqsa, yangi mamlakatda o'qishning birinchi yilida boshdan kechiradigan qiyinchiliklarni quyidagicha guruhlash mumkin:

- shaxsiyatni qayta qurish, yangi muhitga "kirish", psixo-emotsional stress, iqlim o'zgarishi va boshqalar bilan bog'liq psixofiziologik qiyinchiliklar;
- ta'lim va kognitiv qiyinchiliklar, birinchi navbatda, tilni yetarli darajada bilmaslik, ta'lim tizimlaridagi farqlarni bartaraf etish bilan bog'liq;
- yangi talablarga va bilimlarni nazorat qilish tizimiga moslashish;
- shaxsiy o'z-o'zini rivojlantirish, bilimlarni "o'stirish" va mustaqil ishlash ko'nikmalarini singdirish tamoyillari asosida qurilishi kerak bo'lgan o'quv jarayonini tashkil etish;[2]

Chet ellik talabalar O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'qishning dastlabki kunlaridanoq o'zbek talabalari duch keladigan qiyinchiliklaridan sezilarli darajada farq qiladigan qiyinchiliklarni boshdan kechira boshlaydilar.

Ko'pgina psixolog tadqiqotchilar [1] moslashuv muammolarining quyidagi guruhlarini aniqlaydilar:

Zamonaviy oliy ta'limning integratsiyalashuvi chet ellik talabalarni ijtimoiy, kundalik va akademik sohada muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun notanish mamlakatdagi oliy o'quv yurti sharoitlariga moslashtirish muammosini dolzarblashtiradi. Olib borilgan tadqiqotlardan shu ma'lum bo'ldiki, shaxsdagi intellektual-kognitiv faoliyat bilan bog'liq shaxsiy xususiyatlar (va shunga mos ravishda "intellectual" omillar bilan), agar ular yuqori darajada ifodalangan bo'lsa, tabiiy ravishda didaktik moslashuvning yuqori samaradorligini belgilaydi. Shaxslararo o'zaro ta'sirlar (va shunga mos ravishda "shaxslararo" omillar bilan) bilan bog'liq shaxsiy

xususiyatlar, agar ular yuqori darajada ifodalangan bo'lsa, tabiiy ravishda kommunikativ moslashuvning yuqori samaradorligini belgilaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Chet ellik talabalarni yurtimiz oliy ta'lim tizimiga moslashish ko'nikmalarini shakllantirishda madaniy an'analar va mintaqaviy xususiyatlar muhim rol o'ynaydi. O'zbek xalqining o'ziga xos mentaliteti, etnopsixologik xususiyatlari va odob-axloq me'yorlarini yaxshi bilmaslik ko'pincha chet ellik talabalarini ijtimoiy-psixologik moslashuviga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Иванова М.А., Титкова Н.А. Социально-психологическая адаптация иностранных студентов первого года обучения в вузе. - СПб., 1993.
2. Кривцова И.О. Социокультурная адаптация иностранных студентов к образовательной среде российского вуза (на примере воронежской государственной медицинской академии им. н.н. бурденко) // Фундаментальные исследования. - 2011. - № 8-2. - С. 284-288;
3. Блинова Т.А., Новиков А.В., Руднова Н.Н. Особенности преподавания информатики на русском языке как иностранном в информационном обществе для стран со слабым информационным уровнем в области алгоритмизации и программирования. / Профессионально направленное обучение русскому языку иностранных граждан: сб. материалов Международной научно-практической конференции. — М., 2010. Т. 1. С. 38—46.
4. Сурыгин А.И. Педагогическое проектирование системы предвузовской подготовки иностранных студентов. — СПб.: Златоуст, 2001.
5. Родионова И.П. Лингвометодический аппарат как специфическая особенность учебника по естественно-научной дисциплине для иностранных студентов предвузовского этапа обучения. / Предвузовская подготовка иностранных студентов в СПбГПУ. — СПб.: Изд-во Политехнического Университета, 2005.
6. Кузнецова Т.Е. Перфилова И.Л., Соколова Т.В., Перфилова С.В., Юмашева Л.В. Особенности обучения китайских студентов в вузах РФ / Подготовка иностранных абитуриентов в вузы Российской Федерации. — СПб.: Изд. Политехнического Университета, 2010. С. 238—236.

BITIRUVCHILARNING BANDLIGINI TA'MINLASH TIZIMINING XORIJIY AMALIYOTLARINI TAHLILI

Xalikov Timur Tulkinovich¹

ANNOTATSIYA.

Maqolada horijiy, MDH davlari va O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida bitiruvchilarni bandligini ta'minlash tizimi tahlil qilindi.

ABSTRACT.

The article analyzed the system of ensuring the employment of graduates in foreign, CIS and higher educational institutions of the Republic of Uzbekistan.

Keywords. employment, graduates, higher education, Career center, foreign country, CIS countries.

Kalit so'zlari. bandlik, bitiruvchilar, oliy ta'lim, Karyera markazi, horijiy davlat, MDH davlatlar.

Rivojlangan mamlakatlarda bitiruvchilar va yosh mutaxassislar uchun maxsus kasb-hunar o'rgatish va bandlik dasturlari ishlab chiqilib, amalga oshirilmoqda, fondlar shakllantirilmoqda, ta'lim massasalari va korxonalar o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanmoqda. Me'yoriy hujjatlar tayyorlanmoqda, mahnat faoliyatini matanosiblashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar kompleksi amalga oshirilmoqda. Bu tizim yoshlarning aholining boshqa guruhlari bilan ishlash imkonini yaratadi.

Turli mamlakatlarda davlat darajasidagi mehnat va bandlik tizimlari faoliyati vazirliklar tamonidan nazorat qilinadi: Faransiyada "Bandlik va ijtimoiy ta'minot vazirligi", AQSHda "Mehnat vazirligi", Germaniyada "Federal mahnat boshqarmasi", Buyuk Britaniyada "Mehnat va badlik vazirligi", Rossiya Federatsiyasida "Rossiya Federatsiya Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi", Yaponiyada "Yaponiya Sog'liqni saqlash, mahnat va faravonlik vazirligi", O'zbekiston Respublikasida "O'zbekiston Respublikasi Bndlik va mehnat munosabatlari vazirligi".

AQSH bitiruvchilarni ish bilan taminlash tizimi markazlashmagan jarayon hisoblanadi. AQSH

Mehnat Departamentining Mehnat statistikasi byurosi har ikki yilda birmarta demografik tendentsiyalar va istiqbollarni hisobga olgan holda tuziladi. Mamlakatda fan va texnika taraqqiyoti, mehnat bozorini rivojlantirish bashorati keying 15 yilga shakllanadi.

Germaniya bitiruvchilarni ish bilan taminlash tizimida ishlash bo'yicha maxsus qonunlar mavjud emas. Hamma qonunlar orasida "Oliy ta'lim tashkilotlarning ishlash prinsiplari to'g'risida"¹ qonuni ajratsa bo'ladi.

Niderlandiya davlatida "Talim va kasb-hunar ta'limi to'g'risida"gi qonunga asosan oliygohlarda "kadrlarni tayyorlash" tizimlarini yaratishni ko'zda tutilgan. Qonundan asosiy maqsad "raqobatbardosh kadrlarni tayorlash", oliygoh va ish beruvchi korxonalar o'rtasidagi o'zaro kilishuvga asosan bitiruvchilarni ish bilan ta'minlash tizimini rivojlantirishdir.

Bitiruvchilarni ish bilan ta'minlash tizim tashkilotiga: oliygohlar, sanoat va biznesvakillari, konfedetatsiya kasaba uyushmalari kiritilgan. Milliy tashkilot maqsadi:

1. Kadrlar tayyorlash, kasb-hunar ta'lim va kadrlarni tayyorlash sifatini ta'minlash;

1. Termiz muxandislik-texnologiya institute assistenti
khalikovtima@gmail.com.

2. Xodimlarning malakasini oshirish kurslarini ishlab chiqish (zamonaviy uskunalarda ishlashda malakasini oshirish);
3. Ish beruvchilar ta'labi bo'yicha o'quv rejalar ishlab chiqish;
4. Kasb-hunar ta'lim tizimida zamon talabiga javob beradigan kadrlarni o'qitish, treninglar o'tqazish va boshqalar.

Rossiya Federatsiya Umumiy va kasb-hunar ta'lim vazirligining 1999 yil 12 maydagi 1283-sonli "Talabalarni bandligini ta'minlash va kasb-hunar ta'lim muassasalarni bitiruvchilarni ishga joylashtirishga ko'maklashish markazlarini tashkil etish to'g'risida" va Rossiya Federatsiya Fan va oliy ta'lim vazirligining 16 oktyabr 2001 yil 3366-sonli "Kasb-hunar ta'lim muassasalari bitiruvchilarni ish bilan ta'minlash va mehnat bozoriga maslashishga ko'maklashish dasturi to'g'risida"gi buyruqlariga muvofiq oliy va kasb-hunar ta'lim sub'ektlarida "Bandlikka ko'maklashish markazlari" tashkil etildi. Markazni asosiy maqsadlari:

- bitiruvchilarni, shu jumlada nogironligi bo'lgan bitiruvchilarni ishga joylashtirish va ish bilan ta'minlash ko'maklashish masalalari bo'yicha bandlikka ko'maklashish davlat markazi, davlat hokimiyati organlari, jamoat tashkilotlari, yakka tartibdagi tadbirkorlar bilan o'zaro hamkorlik qilish;
- ohirgi kurs talabalari va bitiruvchilarni ishga joylashish imkoniyatlari, shu jumlada nogironlar va nogironligi bo'lgan bitiruvchilar uchun (jumladan ishonch telefonlarini tashkil etish) bo'yicha maslahatlar berish;
- rekruting agetliklari va yirik IT aggregator kompaniyalarini jalb qilgan holda axborot tizimlari (Yandex.Pa6opa, Rossiyadagi bo'sh ish o'rinlari, headhunter.ru, profi.ru, superjob.ru va boshqalar), yordam berish uchun maxsus shart-sharoitlarni ishlab chiqish va bitiruvchilarni ishga joylashtirishga ko'maklashish, shu jumlada tegishli bo'sh ish o'rinlari ma'lumotlar bazasi, kasb bo'yicha bepul maslahatlar va boshqalar;
- bitiruvchilarni, shu jumladan nogiron va nogironligi bo'lgan bitiruvchilarga psixologik qo'llab-quvvatlash;
- kadrlarga qiziquvchan korxona, tashkilot va muassasalar bilan ijtimoiy sheriklik imkoniyatlarini izlash, bitiruvchilarning bandligini ta'minlash bo'yicha tadbirlar o'tkazish;
- oliy va kasb-hunar ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari, shu jumlada nogiron va nogironligi bo'lgan bitiruvchilar uchun bo'sh ish o'rinlari bankini shakllantirish;
- bandlik imkoniyatlarini ta'minlash maqsadida talabalar va bitiruvchilarning mehnat bozori holati va tendentsiyalari to'g'risida raqobatbardoshlik darajasini va xabardorligini oshirish.

Bandlikka ko'maklashish bo'yicha mivofiqlashtiruvchi tahlil markazi oliy va kasb-hunar ta'lim muassasalari bitiruvchilari (AICT) ishlab chiqilgan va faoliyati yo'lga qo'ilgan.

AIST asborot tizimi quyidagilarga imkon beradi:

- barcha darajadagi oliy va kasb-hunar ta'lim muassasalar talabalari va bitiruvchilarning intilishlari va tayyorgarlik darajasiga mos kelgan ish topish;
- ish beruvchilar talabalar orasida talabgorlarni izlash va talab qilinadigan mutaxassislik, malaka va qo'shimcha ma'lumotlarga ega bo'lish;
- vakolatga ega bo'lgan ijro etuvchi hokimiyat organlari, ta'lim muassasalari va ta'lim sohasida boshqaruvni amalga oshiruvchi shaxslar turli sohalarda tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish, ta'lim sohalardagi faoliyatini sifatini oshirish kabi masalalar.

AIST tizimi quydagi imkoniyatlarga ega:

- ro'yxatga olish;
- bo'sh ish o'rinlarni qidirish;
- talabalar uchun amaliyot o'tashlarni izlash;
- ish beruvchilar ga xodim qidirish va bo'sh ish qo'shish;

Yurtimizdagi oliy ta'lim muassasalarida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08 oktyabr 2019 yildagi PF-5847 sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi farmoning uchinchi bobining beshinchi bandida keltirilgan " Oliy ta'lim muassasalari tuzilmasini isloh qilish asosida faoliyati talabalar amaliyoti va ishga joylashishga har tomonlama ko'maklashish, potensial ish beruvchilar ro'yxatini shakllantirib boorish va hamkorlik qilish, shuningdek avvalgi bitiruvchilar unumli foydalanishga qaratilgan "Karyera markazi"ni tashkil etish."² , karyera markazlari tashkil etilgan.

2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi farmoni, <https://lex.uz/docs/-4545884>

Oliy ta'lim muassasalarida "Karyera markazi"larining maqsad va vazifalari quydagicha:

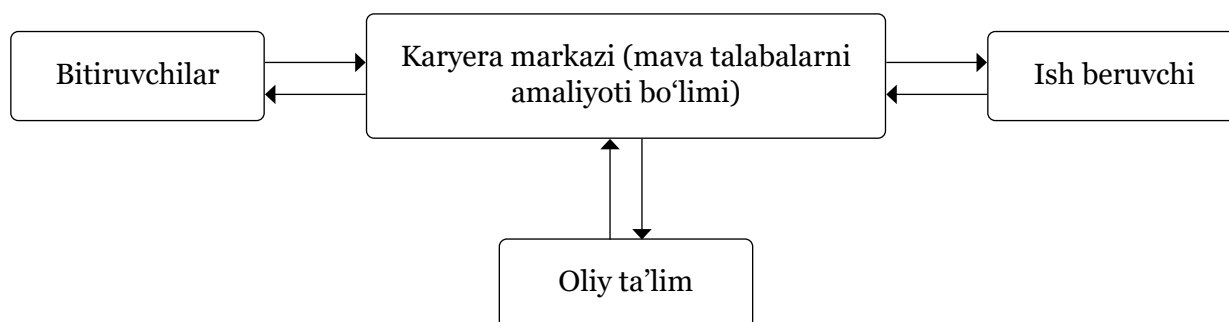
Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim faoliyat ko'rsatishining aniq startegiylarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish, oliy ta'lim muassasalarni reytingini oshirish maqsadida bakalavriyat yo'nalishlari bo'yicha kadrlar tayyorlash va ularni ishga taqsimlash jarayonini iste'molchilar (ish beruvchilar) tomonidan mataxassis shaxsiga qo'yilgan talablarni bajarishga yo'naltirish hamda bu jarayonga rahbarlik qilish, reklama-axborotni rejalashtirish va uni olg'a siljitish rag'batini ta'minlash, bitiruvchilarni ishga taqsimlash va joylashtirishni amalga oshirish hamda ta'lim xazmatlari ko'rsatishga o'z vaqtida tayyorgarlik ko'rish, shartnomalar tuzishni tashkil qilish hamda nazoratga olishdan iborat.

Vazifalari:

1. Oliy ta'lim muassasalarining reytingining tagishli ko'rsatkichlarini (bitiruvchilarning kasbiy mahorati (malakaviy sifatleri) hamda ularning ish beruvchilar (iste'molchilar) talablariga muvofiqligi, bitiruvchilarning

o'qishni tugatgandan so'ng mutaxassisligi bo'yicha ishga joylashish darajasi) o'rganish va ularni yanada oshirish uchun barcha tegishli bo'linmalar (fakultetlar, kafedralar, bolimlar) faoliyatini muvofiqlashtirish;

2. Talabalarga mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlari asoslari, mehnat bozorida mos vakansiyalar izlash ko'nikmalari, ishga kirish uchun rezyumeni tayyorlash va ish beruvchi bilan suhbatdan o'tkazish usullarini o'rgatish, ishga kirish uchun talab e'tiladigan hujjatlar bilan ta'nishish;
3. Iqtisodiyot tarmoqlarining ilg'or mutaxasislari va ekspertlarini jalb qilingan holda kasbga, ish joylariga va ish beruvchilarga, istiqbollik korxonalarga oid zamonaviy ma'lumotlar bilan ta'minlash;
4. Mehnat organlari, ta'lim muassasalari, manfaatdor idoralar va tashkilotlar ishtrokida ish o'rinlari yarmarkalari, karyera kunlarini tashkil etish va talabalarni kelajakda kasbiy faoliyatiga qiziqishlarini kuchaytiruvchi tadbirlarni amalga oshirish.

1-rasm. Oliy ta'lim muassasalarda "Karyera markaz"larining mehnat faoliyati.

Hozirgi kunda, "Karyera markaz"lari (Marketing va talabalar amaliyot bo'limi) issi faoliyati bitiruvchi talabalar va bitiruvchilar ishlash tizimi, bitiruvchi talabalar va bitiruvchilar ni ish ga joylashtirishga ko'maklashi, suhbatdatdan o'tish yo'lari, ish toppish, mutaxassislik kaferdalar orqali ishlab chiqarish korxonalar bilan sharnomalar tuzish, amalyot va stajirovkalarni tashkil etish kabi vazifalarni bajaradi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda PF-158-son farmoni <https://lex.uz/docs/-6600413>
2. Avdeeva E.A. Modern employee values // Scientific Bulletin of Voronezh State University of Architecture and Civil Engineering. Economics and entrepreneurship.- 2015. No. 1 (12). P.28-31.
3. Volkov V.R. Secondary employment of students: problems and development trends / V.R.Volkov // Bulletin of Economics, Law and Sociology. – 2018. – No.1. – P. 181-185.
4. Журавлева Т. Б. Механизмы регулирования процессов подготовки и трудоустройства выпускников вузов: дис. ... д-ра экон. наук.- Москва, 2004.
5. Бабушкина Т., Гарсия-Исер М. Молодежь на рынках труда и образовательных услуг // Человек и труд. –2004. – №6.
6. Новиков Д. А. Модели и механизмы управления развитием региональных образовательных систем (концептуальные положения). М.: ИПУ РАН, 2001.
7. Олимпиева Е. Диплом на руках. Что дальше? / Е. Олимпиева // Служба кадров и персонал. – 2010. – № 2. – С.11.

ORGANIZATIONAL CREATIVITY AS A FACTOR OF CREATIVITY DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Jadranka Kosović¹, Lazar Dražeta²

ABSTRACT

This study explores the applicability of The Componential Model of Creativity and Innovation (Componential Model) [1] within the context of Higher Education Institutions (HEIs), focusing on both internal and external factors that impact creativity. In the increasingly complex landscape of higher education, contemporary HEIs are expected to serve as hubs of innovation, leading academic, societal, and economic changes. The study assesses creativity in HEIs, emphasizing the roles of organizational encouragement, autonomy, and interdisciplinary collaboration while examining their influence on fostering creativity. Using a qualitative methodology, this paper provides actionable insights for HEI governance, resource allocation, and collaboration practices. Findings highlight the potential of tailored strategies in enhancing creativity within HEIs and suggest avenues for future research to refine this model across diverse institutional contexts.

Keywords. Organizational creativity, Creativity development, Higher Education Institutions

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot ijodkorlikka ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarga e'tibor qaratgan holda, Oliy ta'lim muassasalari (OTM) kontekstida Ijodkorlik va innovatsiyalarning tarkibiy modeli (komponentsial model) [1] qo'llanilishini o'rganadi. Oliy ta'limning tobora murakkablashib borayotgan manzarasida zamonaviy OTMlar innovatsiyalar, yetakchi akademik, ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar markazlari bo'lib xizmat qilishi kutilmoqda. Tadqiqot OTMdagi ijodkorlikni baholaydi, tashkiliy rag'batlantirish, avtonomiya va fanlararo hamkorlik rolini ta'kidlab, ularning ijodkorlikni rivojlantirishga ta'sirini o'rganadi. Sifatli metodologiyadan foydalangan holda, ushbu maqola OTM boshqaruvi, resurslarni taqsimlash va hamkorlik amaliyotlari uchun amaliy tushunchalarni taqdim etadi. Topilmalar OTMda ijodkorlikni oshirishda moslashtirilgan strategiyalar salohiyatini ta'kidlaydi va turli institutsional kontekstlarda ushbu modelni takomillashtirish uchun kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'llarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar. Tashkiliy ijodkorlik, Ijodkorlikni rivojlantirish, Oliy o'quv yurtlari.

1. PhD candidate, University Singidunum, Belgrade, Serbia

2. PhD, Associate Professor, University Singidunum, Belgrade, Serbia

АННОТАЦИЯ.

В этом исследовании изучается применимость Компонентной модели креативности и инноваций (Компонентная модель) [1] в контексте высших учебных заведений (ВУЗов), уделяя особое внимание как внутренним, так и внешним факторам, влияющим на креативность. В условиях все более усложняющегося ландшафта высшего образования ожидается, что современные ВУЗы будут служить центрами инноваций, ведущими академические, общественные и экономические изменения. Исследование оценивает креативность в ВУЗах, подчеркивая роль организационного поощрения, автономии и междисциплинарного сотрудничества, одновременно изучая их влияние на стимулирование креативности. Используя качественную методологию, в этой статье представлены практические идеи для управления ВУЗами, распределения ресурсов и практик сотрудничества. Результаты подчеркивают потенциал адаптированных стратегий в повышении креативности в ВУЗах и предлагают направления для будущих исследований по уточнению этой модели в различных институциональных контекстах.

Ключевые слова. Организационная креативность, Развитие креативности, Высшие учебные заведения.

Introduction.

As the world shifts towards a knowledge economy and creative industries, HEIs face increasing complexity and challenges. According to United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) [2], HEIs are expected to lead in uncertain times and fostering innovation, acting as catalysts for creativity that addresses broader societal needs.

Organizational creativity, as defined by Amabile [3], involves the production of novel and useful ideas and solutions that can significantly impact both individual and institutional outcomes. Fostering creativity in HEIs therefore becomes paramount for developing innovative teaching methods, enhancing curricula design, and promoting collaborative problem-solving approaches. However, the interplay of internal and external factors can either facilitate or hinder this creative potential. According to European University Association (EUA) [4], internal elements, such as organizational structure, leadership styles, and institutional culture, significantly influence how creativity manifests within HEIs. Externally, policies from government bodies, societal expectations, and market demands shape the landscape of these institutions.

This review aims to assess the applicability of Componential Model [1] in the context of HEIs, highlighting factors that influence creativity. The purpose is to synthesize existing literature, identify gaps in current understanding, and provide actionable insights that can enhance creativity in HEIs. By adopting a holistic approach that includes both internal dynamics and external pressures, this study seeks to contribute to the discourse on effective governance and strategic management in higher education.

Methodology.

To compile this review, a qualitative research method was employed, combining a review of existing academic literature, alongside with analysis of strategic documents from the United Nations (UN) [5], UNESCO [6], [7], [2], [8], and data report from EUA [4]. The holistic approach was chosen for several reasons: a) it facilitates a comprehensive understanding of the research topic *via* interdisciplinary research [9], b) it ensures a balanced perspective [10], c) this approach promotes the development of “*know-how*” solutions by considering the broader context [11], and d) by incorporating various perspectives, the approach

minimizes researcher bias, leading to more objective and credible results [12]. Componential Model [1] used in business is applied in educational settings due to an organizational specificity of contemporary HEIs, as they transform into company-like businesses [13].

Creativity in business and educational settings.

Amabile [3] defines creativity as the production of both novel and appropriate, emphasizing it is not solely about originality but also about meeting specific standards.

Renzulli *et al.* [14] highlight that imagination, creativity, and innovation (ICI) are interconnected elements crucial for educational growth. A strong interest, curiosity, and commitment in a subject foster ICI, encouraging students to engage deeply, take creative risks, and pursue innovative ideas. Creativity flourishes when students personalize learning through real-world, and problem-based opportunities that inspire imagination, making creativity both a process and outcome in HEIs. Such an approach supports sustained motivation for learning and problem-solving across fields, with creativity extending beyond personal expression to collaborative enhancements in teaching, curricula design, and institutional problem-solving [14], [8].

Componential Model [1] recognizes creativity at both individual and organizational levels, requiring expertise, creative skills, and intrinsic motivation. For organizational creativity, the model emphasizes the importance of a conducive learning environment. External factors within the environment, such as institutional support and cultural factors, play a critical role in converting individual creative potential into creative outcomes [15].

This highlights that creativity in HEIs results from a combination of internal and external influences. Internally, factors such as organizational structure, culture, and leadership dynamics play key roles, while externally, societal, economic, and policy-related factors either promote or limit creativity. To cultivate a creative HEI, HEI governance should foster partnerships with external stakeholders, encouraging collaboration, resource-sharing, and alignment with broader societal and industry goals.

External factors influencing creativity in HEIs.

External factors play a crucial role in shaping HEI policies, operations, and outcomes. Key stakeholders, such as government and regulatory bodies, establish policy frameworks, accreditation, and funding that can support or limit creativity based on resource availability [16], [17]. Market forces influence curricula, internships, and applied research, introducing real-world challenges that foster creativity, though sometimes restricting academic freedom due to commercial pressures [13], [18].

Technological advances provide new tools that enhance creative teaching and problem-solving across disciplines [19]. Students, as primary consumers, and parents, influencing finances, impact educational outcomes [20]. Societal expectations, especially in fields like technology and medicine, encourage HEIs to address global challenges [21], while alumni and international bodies (*e.g.*, UN, UNESCO, EUA) contribute through funding, standards, and global programs, enriching HEI's creative capacity [22], [23].

Internal factors influencing creativity in HEIs.

Creativity, as a skill, can be developed internally through the systematic application of management principles and the cultivation of human potential [3], [24]. Figure 3 presents Conceptual Model Underlying Assessment of Perceptions of The Work Environment for Creativity for HEIs [1], adapted for HEIs. The model identifies five key factors that are classified into enablers ("+") and barriers ("-"), based on the impact they have on creativity. This adaptive model offers a structured approach for HEIs to assess and foster creativity by enhancing the conducive factors and addressing the barriers within their organizational environment will be further discussed.

Encouragement of Creativity.

In Conceptual model [1], creativity is encouraged at three levels: organizational, supervisory, and work group support. Applied to HEIs, these correspond to: HEI Governance Encouragement, Academic and Administrative Staff Encouragement, and Study Group Support.

HEI Governance Encouragement promotes creativity through organizational flexibility and

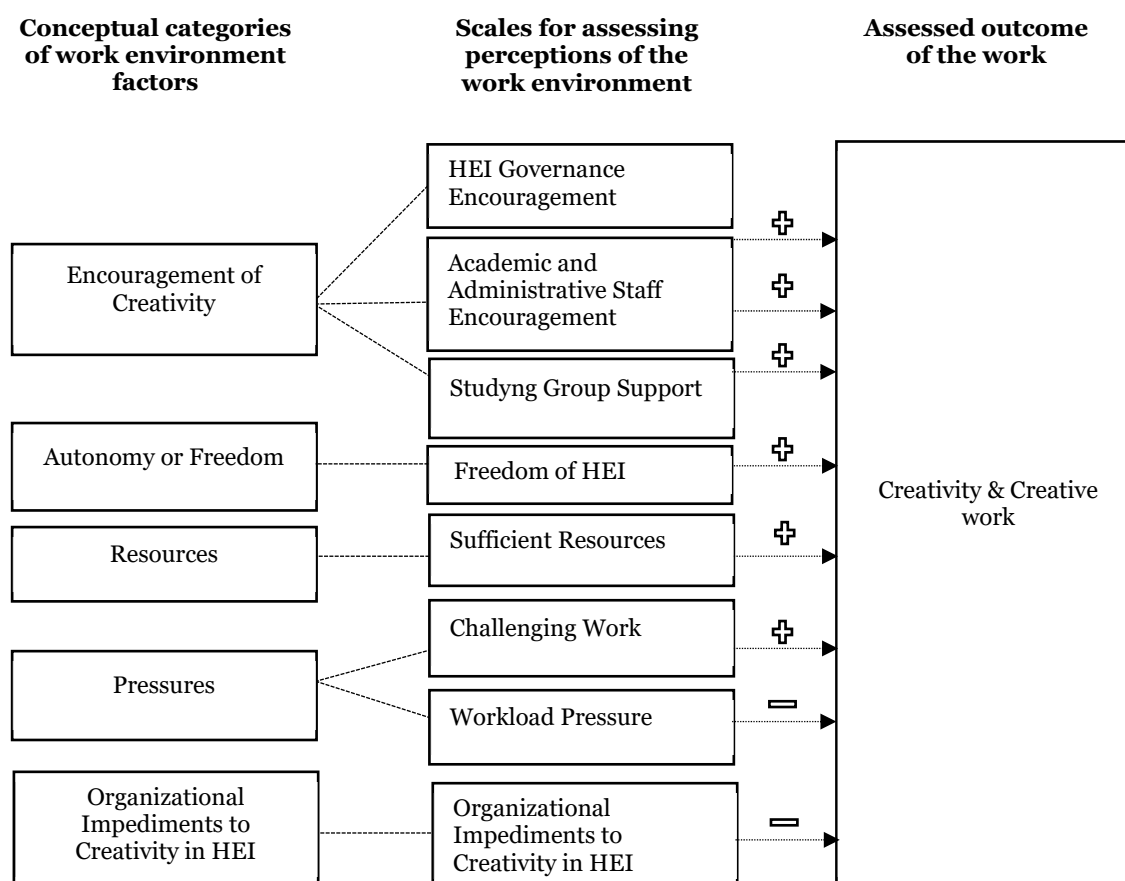

Figure 3. Conceptual model of the work environment factors that influence creativity, adopted from [1]

cross-disciplinary initiatives. Being future-oriented and cultivating a culture of diversity and risk-taking [4], HEI create safe environment for novel idea expression and taking intellectual risks [25]. The key premise is the focus on quality *via* a) recognition and reward systems that acknowledge creative achievements [26], b) reduced bureaucracy to support intellectual work [27], c) physical and virtual collaborative spaces [28], and d) hiring based on diverse competencies with focus on potential instead of past performance [29].

Academic and Administrative Staff Encouragement enhances creativity through timely and constructive feedback and focuses on learning over criticism [30]. Their leaders should foster autonomy, flexibility and collaboration [31], [32], risk-taking and learning from failure [33], as well as model creativity and innovation [34], while constantly providing resources and opportunities [35].

Study Group Support builds creativity by fostering knowledge sharing and mutual encouragement within academy departments, research teams and student groups [36]. Diverse teams introduce

unconventional ideas that question *status quo* [37], while share dedication to the project strengthens the team's intrinsic motivation and fosters a collaborative spirit [31]. Furthermore, academics and administrative leaders foster a sense of trust and create a psychologically safe environment for creative expression [33].

Autonomy and freedom.

Institutional autonomy grants universities independence to manage curricula, finances, staffing, and research priorities, enabling them to adapt to changing conditions and make strategic decisions. Academic excellence can be achieved by balancing autonomy with accountability to ensure responsible governance [38]. Alongside autonomy, academic freedom permits uncensored teaching and research within ethical and rigorous standards, essential for advancing knowledge and fostering critical thinking [39], hence need to be protected, especially amid global pressures [6]. HEIs autonomy and freedom are shaped by government and stakeholder roles. Public HEIs, reliant on state

funding, face risks of government overreach [40], while private HEIs, though independent, are also subject to oversight [2]. Both types encounter external pressures that may challenge academic independence, such as political pressures, market forces, and performance-based funding models.

Resources.

The availability and allocation of resources significantly influence creativity in HEIs. Key resources include time for exploration and development, funding, material and human resources [41], as well as access to information and knowledge [7]. Amabile [3] highlights “time to think” as essential for creative processes. Adequate funding, technology, and infrastructure (such as labs and research tools) are vital for experimentation encouragement and long-term innovation support [2]. Intellectual capital, comprising staff and students with diverse expertise and backgrounds, is therefore vital to fostering creativity [42]. Furthermore, a free flow of information within HEIs provides a knowledge-rich environment, essential for generating innovative solutions [43].

Pressures.

The model proposes two main forms: *challenging work* and *workload pressure*. When pressure is perceived as a motivating challenge, it can positively influence creativity [44]. In HEIs, deadlines or workload pressure due to performance expectations that stretch abilities of academics and students, can spark creative thinking if balanced properly with autonomy and support [45]. Conversely, unhealthy stress [46], lack of time [3] or highly competitive environment in HEIs, can undermine creativity by limiting the exploratory and experimental phases critical for creative work, the cognitive resources and freedom necessary for generating novel ideas [25], [13].

Organizational impediments to creativity.

Organizational impediments can hinder creativity in HEIs by limiting innovation in teaching and research. Centralized hierarchies with excessive bureaucracy are known to reduce autonomy [40], constraining researchers’ ability to take creative risks [3]. Standardized testing, accreditation, and rigid quality assurance often prioritizes compliance over creativity, discouraging experimentation [47]. Additionally, rigid curricula that lack flexibility in

teaching methods or interdisciplinary approaches stifle creative problem-solving [48]. Fear of criticism or failure can further deter creative risk-taking essential for innovation [33]. Departmental silos limit interdisciplinary collaboration [31], while institutional norms often prioritize traditional achievements over creative contributions [0]. Without incentives for creative work, both academics and students may lack motivation to pursue creative endeavours [1].

Conclusion.

This critical review examines the influence of internal and external factors on contemporary HEIs in efforts to foster creativity, while fulfilling their mission and societal expectations. HEI governance is identified as a pivotal factor in managing these influences through organizational structure and culture, leadership, and the dynamic relationships between individuals and groups.

Given the expectation for contemporary HEIs to adopt firms-like characteristics, Componential Model [1] successfully applied in business settings, has been adapted to HEIs. The model is explored by analysing activities for each conceptual category of the work environment. The primary categories in the proposed model are Encouragement of Creativity and Autonomy or Freedom, which are suggested to be the most influential.

This study provides actionable insights for HEIs, offering recommendations such as fostering a supportive organizational culture, optimizing resource allocation, promoting interdisciplinary collaboration within HEIs and interactions with external stakeholders. The contribution of this paper to the study of HEI governance lies in the potential impact of the proposed model on enhancing educational practices by integrating organizational creativity into core operations.

Future research should explore the application of the proposed model across various types of HEIs and geographical contexts, and provide practical insights for HEI customization respecting the essential requirements for autonomy and flexibility. Additionally, it would be valuable to assess HEIs in terms of governance efficiency in delivering creative outcomes, recognizing the importance of creative work. On a global scale, it would be beneficial to address HEIs original and impactful practices towards societal needs, rather than relying solely on ranking systems, which may inadvertently stifle creativity in educational settings.

References:

1. Amabile, T. M., R. Conti, H. Coon, J. Lazenby, and M. Herron. "Assessing the Work Environment for Creativity." *Academy of Management Journal*, vol. 39, no. 5, pp. 1154–1184, Oct. 1996. <https://doi.org/10.2307/256995>
2. UNESCO. "Trends in global higher education: tracking an academic revolution; executive summary", 2009. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183168> (accessed Oct. 23, 2024).
3. Amabile, T. M. *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*. Westview Press, 1996.
4. EUA - European University Association. *Creativity in Higher Education: Report on the EUA Creativity Project 2006-2007*, 2007. http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Publications/Creativity_in_higher_education.pdf (accessed Oct. 23, 2024).
5. UN - United Nations. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 2015. <https://sdgs.un.org/2030agenda> (accessed Oct. 23, 2024).
6. UNESCO. *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*, 1997. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495> (accessed Oct. 23, 2024).
7. UNESCO. *Towards Knowledge Societies*, 2005. https://www.unesco.de/sites/default/files/2018-08/towards_knowledge_societies.pdf (accessed Oct. 23, 2024).
8. UNESCO. *Rethinking Education: Towards a Global Common Good?* 2015. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232555/PDF/232555eng.pdf.multi> (accessed Oct. 22, 2024).
9. Miller, R. L., and Brewer, J. D. *The A-Z of Social Research*. Sage, 2003.
10. Mason, J. *Mixing methods in a qualitatively driven way. Qualitative Research*. Vol. 6 (1), Feb. 2006. <https://doi.org/10.1177/1468794106058866>
11. Patton, M. Q. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Sage, 2015.
12. Creswell, J. W., and Creswell, J. D. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage, 2017.
13. Marginson, S., and Considine, M. *The Enterprise University: Power, Governance and Reinvention in Australia*. Cambridge University Press, 2000.
14. Renzulli, J. S., Beghetto, R. A., Brandon, L. E., and Karwowski, M. "Development of an instrument to measure opportunities for imagination, creativity, and innovation (ICI) in schools." *Gifted Education International*, vol. 38, no. 2, Sept. 2021, <https://doi.org/10.1177/0261429421104233>
15. Runco, M. A. "Comments on where the creativity research has been and where is it going." *The Journal of Creative Behavior*, vol. 51, no. 4, pp. 308–313, 2017. <https://doi.org/10.1002/jocb.189>
16. Jongbloed, B., Enders, J., and Salerno, C. "Higher education and its communities: Interconnections, interdependencies, and a research agenda." *Higher Education*, vol. 56, no. 3, pp. 303–324, Apr. 2008. <https://doi.org/10.1007/s10734-008-9128-2>
17. Harris, R. A., and Muijs, D. "Teacher leadership: Principles and practice." *Educational Leadership*, vol. 59, no. 5, pp. 64–67, 2002.
18. Perkmann, M., Neely, A., and Walsh, K. "How Should Firms Evaluate Success in University-Industry Alliances? A Performance Measurement System." *IO: Theory eJournal*, vol. 40, no. 6, pp. 873–889. May. 2010. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9310.2011.00637.x>
19. Kozma, R. B. "Technology and classroom practices: An international study." *Journal of Research on Technology in Education*, vol. 36, no. 1, pp. 1–14, Sept. 2003. <https://doi.org/10.1080/15391523.2003.10782399>
20. Hill, Y., Lomas, L., and MacGregor, J. "Students' perceptions of quality in higher education." *Quality Assurance in Education*, vol. 11, no. 1, pp. 15–20, 2003. <https://doi.org/10.1108/09684880310462047>
21. Scott, P. *The meanings of mass higher education*. SRHE and Open University Press imprint, 1995.
22. Weerts, D. J., and Ronca, J. M. "Characteristics of alumni donors who volunteer at their alma mater." *Research in Higher Education*, vol. 48, no. 6, pp. 647–674, 2007. <https://doi.org/10.1007/s11162-007-9077-0>
23. Kehm, B. M., and Teichler, U. "Research on internationalisation in higher education." *Journal of Studies in International Education*, vol. 11, no. 3–4, pp. 260–273, F/W 2007. <https://doi.org/10.1177/1028315307303534>
24. Robinson, K. *Out of Our Minds: Learning to Be Creative*. John Wiley & Sons, 2011.
25. Hennessey, B. A., and Amabile, T. M. "Creativity." *Annual Review of Psychology*, vol. 61, pp. 569–598, Jan. 2010. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100416>
26. Eisenberger, R., and Rhoades, L. "Incremental effects of reward on creativity." *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 81, no. 4, pp. 728–741, Oct. 2001.
27. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.81.4.728>
28. Clark, B. R. "Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation." *Higher*

- Education, vol. 38, pp. 373–374, Oct. 1998.
29. <https://doi.org/10.1023/A:1003771309048>
30. Papaioannou, G., Volakaki, M. G., Kokolakis, S., and Vouyioukas, D. “Learning Spaces in Higher Education: A State-of-the-Art Review.” *Trends in Higher Education*, vol. 2, no. 3, pp. 526–545, Sept. 2023. <https://doi.org/10.3390/higheredu2030032>
31. Henningsson, M., and Geschwind, L. “Recruitment of academic staff: An institutional logics perspective.” *Higher Education Quarterly*, vol. 76, pp. 48–62, Nov. 2021. <https://doi.org/10.1111/hequ.12367>
32. Williams, A. “Delivering Effective Student Feedback in Higher Education: An Evaluation of the Challenges and Best Practice.” *International Journal of Research in Education and Science*, vol. 10, no. 2, pp. 473–501, May 2024.
33. <https://doi.org/10.46328/ijres.3404>
34. Sawyer, R. K. *Explaining Creativity: The Science of Human Innovation* (2nd ed.). Oxford University Press, 2012.
35. Marjerison R.K., Andrews, M., and Kuan G. “Creating Sustainable Organizations through Knowledge Sharing and Organizational Agility: Empirical Evidence from China” *Sustainability*, vol. 14, no. 8, pp. 4531. Apr. 2022.
36. <https://doi.org/10.3390/su14084531>
37. Edmondson, A. C. “Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams.” *Administrative Science Quarterly*, vol. 44, no. 2, pp. 350–383, May 1999.
38. <http://dx.doi.org/10.2307/2666999>
39. Amabile, T. M., Schatzel, E. A., Moneta, G. B., and Kramer, S. J. “Leader behaviours and the work environment for creativity: Perceived leader support.” *The Leadership Quarterly*, vol. 15, no. 1, pp. 5–32, Feb. 2004.
40. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2003.12.003>
41. Mumford, M. D., Scott, G. M., Gaddis, B., and Strange, J. M. “Leading creative people: Orchestrating expertise and relationships.” *The Leadership Quarterly*, vol. 13, no. 6, pp. 705–750, 2002. [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S1048-9843\(02\)00158-3](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S1048-9843(02)00158-3)
42. Zamiri, M., and Esmaeili, A. “Strategies, Methods, and Supports for Developing Skills within Learning Communities.” *Administrative Sciences*, vol. 14, no. 9, pp. 231, Sept. 2024. <http://dx.doi.org/10.3390/admsci14090231>
43. Sanger, C.S. and Gleason, N.W. *Diversity and inclusion in global higher education: Lessons from across Asia*. Springer Nature. 2020.
44. Ritzen, J. *University autonomy: Improving educational output*. IZA World of Labor, 2016. <http://dx.doi.org/10.15185/izawol.240>
45. Altbach, P. G. “Academic freedom: International realities and challenges.” *Higher Education*, vol. 41, no. 1-2, pp. 205–219, March 2001.
46. <https://doi.org/10.1023/A:1026791518365>
47. Clark, B. R. *The Higher Education System: Academic Organization in Cross-National Perspective*. University of California Press, 1983.
48. Hundschell, A., Razinskas, S., Backmann, J., and Hoegl, M. “The effects of diversity on creativity: A literature review and synthesis.” *Applied Psychology*, vol. 71, no. 4, pp. 1598–1634. Dec. 2021. <https://doi.org/10.1111/apps.12365>
49. Secundo, G., Dumay, J., Schiuma, G., and Passiante, G. “Managing intellectual capital through a collective intelligence approach: An integrated framework for universities.” *Journal of Intellectual Capital*, vol. 17, no. 2, pp. 298–319, April 2016.
50. <https://doi.org/10.1108/JIC-05-2015-0046>
51. Santos, E., Carvalho, M., and Martins, S. “Sustainable Enablers of Knowledge Management Strategies in a Higher Education Institution.” *Sustainability*, vol. 16, no. 12, pp. 5078, June 2024. <https://doi.org/10.3390/su16125078>
52. Amabile, T. M., and Pratt, M. G. “The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations: Making progress, making meaning.” *Research in Organizational Behavior*, vol. 36, pp. 157–183, Dec. 2016.
53. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2016.10.001>
54. Deci, E. L., and Ryan, R. M. “Self-Determination Theory: A Macro theory of Human Motivation, Development, and Health.” *Canadian Psychology*, vol. 49, no. 3, pp. 182–185, 2008. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0012801>
55. Amabile, T. M., and Kramer, S. J. *The Progress Principle: Using Small Wins to Ignite Joy, Engagement, and Creativity at Work*. Harvard Business Review Press, July 2011. <https://doi.org/10.5860/choice.50-0377>
56. Reimann, N., Sadler, I., & Hill, J. (Eds.). *Academic Standards in Higher Education: Critical Perspectives and Practical Strategies* (1st ed.). Routledge, 2024.
57. Craft, A. *Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas*. Routledge, 2005.
58. Tierney, W. G., and Lanford, M. “Institutional culture in higher education.” In: *Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions* Springer, Dordrecht vol. 33, pp. 189–228, 2018. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9553-1_544-1

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF THE “TECHNOLOGY FOR THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCIES OF INDIVIDUAL COMPETITIVENESS IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE ACTIVITY” IN THE FIELD OF TRAINING AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PERSONNEL, USING DIAGNOSTIC, CORRECTIONAL, DIGITAL AND STEM METHODS

Chudakova Vira¹

А B S T R A C T .

The article presents international experience in the implementation of the “technology of forming psychological competencies of individual competitiveness” (author V.P. Chudakova) in the field of training and professional development of psychological and pedagogical personnel, using diagnostic, correctional, digital and STEM methods.

Key words: technology, models, formation of psychological competencies of individual competitiveness, expertise, training-coaching.

А Н Н О Т А Ц И Я .

В статье представлен международный опыт внедрения «технологии формирования психологических компетентностей конкурентоспособности личности» (автор В.П. Чудакова), в области подготовки и профессионального развития психолого-педагогических кадров, с использованием диагностических, коррекционных, цифровых и STEM методов.

Ключевые слова: технология, модели, формирование психологических компетентностей конкурентоспособности личности, экспертиза, тренинг-коучинг.

1. PhD in Psychology, Academician of the “Academy of Sciences Turon”; Senior Researcher: “Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine”, “Institute of Psychology named after GS Kostyuk of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine”, Founder of the “Academy of Competitive Innovative Leader “PROFI” (Kiev, Ukraine); associate professor “Tashkent State Pedagogical University named after. Nizami” (Tashkent, Uzbekistan). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3801-6545>, +380987167380, nika777vera@gmail.com

In the conditions of improvement of the education system, innovative development is objectively singled out as the main priority, an objective regularity is innovative development. It has been revealed that even with great significance of innovation, economic support of managers and the state, the destruction of the innovative product occurs at the level of psychological factors and conditions. The transition to the innovative path of innovative transformations actualizes the relevance of the problems of forming psychological readiness for innovative activity and developing psychological competencies *of the competitiveness of the individual*, as a guarantee of training and support of teaching staff in the field of professional development of teachers and strengthening their role in the educational process.

The characteristic of modern society and the education sphere of the 21st century in the context of innovative development is the market of competencies and competences in rapidly changing conditions. Addressing the problem, development of classifiers of specialties and qualifications in the context of standardization of education, it is possible to note the features of the modern market of competencies: - *on the one hand*, these are the knowledge, abilities and skills offered by educational institutions necessary for mastering subject competencies in the educational process; - *on the other hand*, these are the competencies that individuals already possess, as well as the competencies in demand in the labor sphere and in which employers are interested, that is, the so-called key competencies, which further consist in competence. In modern socio-economic conditions, employers are interested in such graduates of educational organizations who have a high level of competencies: innovative, adaptive, socio-professional, intellectual, psychological and pedagogical, information and communication, etc. [2; 3; 5; 8; 10].

We consider "*competence* as a dynamic combination of knowledge, skills, abilities, ways of thinking, views, values, and other personal qualities that determine an individual's ability to successfully socialize, conduct professional and/or further educational activities" [1].

In modern socio-economic conditions, the "labor market" and the "personality market" are developing, placing high demands on the younger generation. In the foreseeable future, today's graduates will have to take on the entire burden

of problems that need to be solved in the post-industrial society of modern civilized market relations. In this regard, one of the priority tasks of modern education is to create conditions for the formation of a competitive personality, capable of independently, effectively, responsibly and morally solving social and personal (professional and non-professional) problems. The creation of appropriate conditions for the development of the personality of participants in the educational process will allow educational institutions to improve the quality of training graduates and professional specialists for professional self-determination, independent life, self-realization, socialization, and to form a high level of their competitiveness in the rapidly changing conditions of innovative activities of educational institutions [2; 3; 4; 8].

It was revealed that psychological factors are an important and complex barrier to the effective implementation of innovative activities in the education system and require more detailed research. Also, the issues of forming psychological competencies of individual competitiveness are the main resources of self-development and organizational development of educational organizations for the implementation of innovative transformations.

In order to implement socially significant tasks, to solve the listed problems, we have developed scientific and methodological support for the formation of psychological competencies necessary for successful self-realization of the individual, to ensure its competitiveness in the labor market and mobility, and career growth prospects, for self-improvement and stimulation of opportunities for continuous learning throughout life. For its implementation, we have developed the "Technology of Formation of Psychological Competencies of Individual Competitiveness in the Context of Innovative Activity (hereinafter referred to as the "Technology") [2-10], it consists of two interconnected and complementary models: "1. Diagnostic model of examination of competencies of individual competitiveness" [3; 4; 5; 6; 8; 9] and "2. Correctional and developmental model of reflexive and innovative training, coaching [2; 3; 4; 6; 7; 9]. Let us present for consideration its content and prospects for implementation.

«1. Diagnostic model of examination of personal competitiveness competencies» (author, V.P. Chudakova) [3; 4; 5; 6; 8; 9]. For its implementation, we have selected,

experimentally verified, reliable and valid integrative psychodiagnostic examination methods (questionnaires, tests); experiment; methods of mathematical statistics (correlation, factor analysis) using modern SPSS programs. *The components of the assessment indicators of "psychological" competencies of personal competitiveness* are: 1). Praxeological (behavioral, psychological and professional) component (PC); 2). Self-awareness and reflection component (SRC); 3) Cognitive (cognitive) component (CC); 4). "Personal component (PC); 5). Communicative and interactive component (CIC); 6). Motivational component (MC); 7). Emotional-volitional self-regulation

component (EVSC). In the process of implementing the diagnostic model of the examination, diagnostic methods, modern digital and STEM methods were used. To carry out mathematical and statistical analysis (factor and correlation analysis), we used the SPSS-25 program. The following results were obtained: mechanisms and latent (hidden) structure of factors of priority competencies (Table 2) were identified, which are necessary for the formation of competencies of individual competitiveness in the context of innovative activities of organizations, which were identified as the main factors.

Table 1

The structure of factors of priority components of formation of psychological competencies of individual competitiveness

Factor structure of priority components of formation of psychological competencies of individual competitiveness
Factor 1. Goal-setting competence ($r=0.927$): mastering effective <i>strategies</i> for setting and achieving goals ($r=0.873$); <i>defining</i> one's mission and purpose ($r=0.873$). Factor 2. Motivational competence, creating positive motivation ($r=0.736$).
Factor 3. Competence in overcoming psychological problems and developing stress resistance: – mastering the skills of flexible response to the situation ($r=0.794$); – ability to reach a new level of managing one's states ($r=0.794$); – ability to acquire emotional stability in difficult life situations and the ability to quickly adapt ($r=0.709$); – mastering methods of getting rid of feelings of resentment, guilt, addictions and other complexes ($r=0.674$); – ability to reformulate the consequences of psychological problems and other traumatic memories ($r=0.620$); – ability to develop stress resistance and the ability to quickly adapt ($r=0.751$); – ability to use methods of reformulating fears, phobias, anxiety, pessimism and depression ($r=0.413$);
Factor 4. Communicative competence: mastering the technologies of effective interaction with people ($r=0.975$); (colleagues ($r=0.886$); managers ($r=0.878$), pupils/ students ($r=0.713$); parents, relatives ($r=0.678$)); the ability to establish relationships of trust and cooperation ($r=0.975$); - the ability to resolve interpersonal contradictions; the ability to work in a group ($r=0.743$);
Factor 5. Special (specific) competencies: 1) – overcoming conflicts and resolving interpersonal contradictions; 2) – mastering the art of public speaking; 3) – overcoming professional stress and professional burnout syndrome.
Factor 6. Innovative competence ($r=0.961$); the state of the level of innovation (positive, zero level, negative innovation) ($r=0.987$); and innovation tendencies (intellectual-theoretical orientation, emotional-practical orientation) ($r=0.987$).

Let us present the second component of the "Technology" - **"2. Correctional and developmental model of reflexive-innovative training, coaching"**, for the purpose of its implementation we have developed two original programs of special psychological training: *a general program* and *an individual program* of RIT (author, V. P. Chudakova) [2; 3; 4; 6; 7; 9]. In the process of developing this special course, the main factors influencing the formation of competencies of a competitive individual in the rapidly changing conditions of innovative activity were taken into account. Which we identified at the diagnostic stage based on the results of mathematical and statistical analysis. Let us consider each of the named programs:

1). *Individual program of reflexive-innovative training* (hereinafter, RIT) on the topic "Modern psychotechnologies of forming the competencies of a competitive personality in rapidly changing conditions of innovative activity" (author, V. P. Chudakova). Reflexive-innovative training and coaching, based on modern psychotechnologies

of practical psychology, psychotherapy and NLP (NLP) - neuro-linguistic programming, deserve special attention in the process of implementing the correctional-developmental model.

Reflexive-innovative training (RIT) is a practice of psychological influence based on active methods of group work, providing awareness and liberation from stereotypes of unproductive life experience and activity through its rethinking and release of innovations due to this, which lead to overcoming problem-conflict. , arising in the process of solving practical problems in the sphere of communication, activity, personal development, professional self-improvement and correction; solving psychological problems. It is a system of specially organized developing interactions between its participants and their mutual enrichment, and reflects the structure of the full course of basic education in neuro-linguistic programming - NLP [2-10]. The prospects, goal, tasks of the "individual" RIT program are presented in Table 2.

Table 2
Prospects, purpose, tasks of the "individual" RIT program

Author's program of reflexive-innovative training, coaching [10]:
– developed based on the experience of leading psychologists, psychotherapists, teachers, managers and businessmen of the West and East,
– reflects the structure of the basic education course on NLP – neuro-linguistic programming;
– is aimed at increasing the personal effectiveness of participants in various life and business situations of interaction with people (including in extreme conditions, traumatic life situations, under martial law).
Prospects of the "individual" RIT program (author V. P. Chudakova)
RIT allows you to:
– to solve the problems of intensive formation and development of abilities necessary for the realization of professional and personal self-determination; focusing efforts on this allows achieving optimal disclosure and use of the creative potential of the individual in life and professional activity;

– to reveal new opportunities for successful innovative solutions to many problems of professional activity, effective formation of personality with the use of its personal efforts and reserves;
– to ensure that a person searches within himself for mobilizing factors to get out of difficulties, extreme and problematic situations.
– develop the ability of a person to quickly adapt to dynamically changing conditions;
RIT acts as a means of: – release of creative potential, – enhancing personal and professional growth, – development and correction of various human changes.
The result of RIT is noticeable personal and professional changes that occur in participants.
The goal of the “individual” reflexive-innovative training program:
– <i>mastering</i> certain socio-psychological knowledge, skills, abilities, competencies necessary in the sphere of communication, activity, personal development and correction, <i>for the formation of individual competitiveness competencies</i> in the context of the organization's innovative activity. <i>This allows solving the following tasks</i>
Objectives of reflexive-innovative training:
– develop communicative competence;
– develop reflective skills, the ability to analyze the situation, behavior and state in this situation, both of group members and of the individual;
– <i>master</i> the skills to adequately perceive oneself and others, which contributes to the development and adjustment of norms of personal behavior and interpersonal interaction;
– <i>develop</i> emotional stability in difficult life situations and the ability to quickly adapt;
– <i>master</i> methods of getting rid of anxious experiences, phobias, fears and other psychological traumas and traumatic memories;
– <i>master</i> methods of overcoming professional stress and professional burnout syndrome;
– overcoming pessimism and depression;
– <i>master</i> the technology of resolving interpersonal contradictions and disagreements, overcoming conflict situations;

- develop the ability to resist manipulative influences;
- <i>develop</i> the ability to respond flexibly to a situation, quickly adapt to different conditions and different groups, and reach a new level of managing one's states;
- master the technology of creating adequate self-esteem and self-confidence;
- <i>clarify and develop</i> the value-motivational sphere of the individual, master the technology of creating positive motivation;
- <i>develop</i> goal-setting competence

Let us present the general design and content of the educational modules of the RIT, the individual program consists of 12 modules, each subsequent module is a logical continuation and completion of the previous one. Let us consider its general design and content (Table 3).

Table 3
Contents of the individual program of educational modules of RIT

Educational modules of the individual RIT program:
Basic level. Your success in discovering our possibilities.
– Module I: Theoretical and methodological tools for conducting reflexive-innovative training, coaching (RIT).
- Module II: Development of communicative and interactive competence.
– Module III: Competence in overcoming psychological problems: fears, phobias and other traumatic memories.
– Module IV: Competence in overcoming life crises, development of psychological stability, stress resistance and the ability to quickly adapt.
- Module V: Competence of reflection and self-awareness, skills in using effective strategies for creating adequate self-esteem and self-confidence.
– Module VI: Competence in preventing and resolving interpersonal contradictions and conflict situations.

- Module VII: Development of goal-setting competence: strategies and tactics for setting and achieving strategic and tactical goals.
- Module VIII: Competencies for overcoming professional stress and professional burnout syndrome of the individual and the organization.
- Module IX: Competence to create positive motivation.
- Module X: Competence in mastering the art of public speaking.
- Module XI: Competencies for effectively conducting discussions and other types of disputes.
- Module XII: Summing up. Final control. Ritual of "completion"

The theoretical, methodological and practice-oriented basis of the proposed "correctional and developmental model" of "Technology" and the RIT program is personal experience of training with masters of psychotherapy, NLP and coaching, as well as the author's own 31 years of experience (from 1993-2024), coaching based on modern psychotechnologies of practical psychology, psychotherapy, NLP and coaching. In particular, the author of this course - *Vera Petrovna Chudakova*, studied with international masters in the field of psychotherapy, NLP and coaching: *Italy* (Antonio Meneghetti, 1992-1994); *England* (Peter Writz, 1995); *Belgium* (Jan Arduy) 1995; *Canada* (Marilyn Atkinson, 1995-1996); *USA* (Frank Pucelik, 2012, 2018; Michael Grinder, 2018); Institute of Family and Group Psychology and Psychotherapy. *Ukraine*: Center for Social and Psychological Services for Youth, Kiev (Yu. Zhivoglyadova, E. Bilonozhko, 1993); Association of Practicing Psychologists and Psychotherapists of Kiev (30 trainings by Yu. Zhivoglyadov, 1993-1996, 2018); Institute of Professional Excellence and NLP, Kiev (Yu. Zhivosmotrova, 2000).

2). Let us present for consideration **the "general program"**: "Training of expert trainers and scientific and methodological support of "Technology of formation of competences of personal competitiveness in the conditions of innovative activity of the organization" (V. Chudakova) [2; 3; 4; 6; 7; 9]. *The purpose of the general program: mastering psychological and pedagogical competences of conducting an examination (diagnostics, assessment, forecasting) and the use of correctional and developmental interactive methods.* Its implementation allows introducing "Technology" into educational practice, not only by the author, but also by trained specialists-expert trainers independently in the educational process. The general program of the course consists of 7 modules, each of which is a logical continuation and completion of the previous one and has its own educational development cycle, together they represent a system of preparation and development of the arsenal of personal effectiveness of a person.

Table 4
Content and structure of the special course of the “general program of RIT”

Module 1. Theory and practice of the problem of implementing competence- oriented training, through the prism of a comprehensive system of scientific and methodological support for the formation of individual competitiveness competencies in the context of innovative activity - highlights the theoretical and methodological foundations for studying the problem, corresponding to the search and applied stage of studying the problem.
Module 2. Conceptual principles of implementation of the “Psychological and organizational technology for the formation of individual competitiveness competencies in the context of innovative activity” – <i>represents</i> the applied structural-functional, project-modeling aspect of problem implementation.
Module 3. Implementation of the “Diagnostic model for assessing the competences of individual competitiveness in the context of innovative activity” is an exemplary aspect that corresponds to the ascertaining stage of studying the problem.
Module 4. Implementation of the “Corrective and developmental model for the formation of competencies of a competitive personality in the context of innovative activity” is an applied, practice-oriented, corrective and developmental stage of reflexive and innovative training, coaching, corresponding to the formative stage of studying the problem.
Module 5. Reflexive-innovative training, coaching: “Modern psychotechnologies for the formation of competencies of a competitive personality in the context of innovative activity”, which we present in Table 3. It consists of 12 modules, each subsequent section is a logical continuation and completion of the previous one).
Module 6. Comparative analysis and forecasting of the results of technology implementation before and after the implementation of special psychological training within the framework of the corrective and developmental impact of reflexive-innovative training, coaching.
Module 7. Realities, prospects and results of the effectiveness of the implementation of the author's technology for the purpose of scientific and methodological support for the formation of competencies of a competitive individual in the context of innovative activity, as determinants of the implementation of competence-oriented training. <i>Summing up. Final control. The ritual of "completion".</i>

Let us present the international experience of V. P. Chudakova in testing and implementing the "Technology for the Formation of Psychological Competencies of Individual Competitiveness in the Context of Innovative Activity" along the route Tashkent → Shakhrisabz → Karshi → Nukus → Chirchik → Tashkent → Bukhara → Urgench → Tashkent. As part of the advanced training courses (international internship) on the topic "Technologies and interactive tools for the formation of psychological competencies

of individual competitiveness in the context of innovative activity" (V. Chudakova - author, director, trainer, coach), from 12.03 to 30.06.2023 for the scientific and pedagogical staff of 15 universities of the Republic of Uzbekistan (their list is presented in Table 5); During the academic mobility and the International Summer School of Vera Chudakova - "Uzbekistan-Ukraine 2023" for doctoral students at the Tashkent State Pedagogical University named after Nizami .

Table 5

The route and geography of the international internship (advanced training) under the guidance of Vera Petrovna Chudakova on the basis of scientific institutions and universities of the Republic of Uzbekistan:

Universities of the Republic of Uzbekistan	
1) – Uzbek Research Institute of Pedagogical Sciences named after Kari-Niyazi at the National Pedagogical University named after. Nizami, Tashkent	8) – Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, for students from 26.04 to 20.05.2023 (full-time); for scientific and pedagogical staff from 21.05 to 22.06.2023 (distance and full- time). Tashkent.
2) Shakhrisabz State Pedagogical Institute, from 14.03 to 14.04.2023 (full-time), Shakhrisabz .	Bucheon University in Tashkent (Korea) 04/24/2023, 05/12/2023 for scientific and teaching staff (full-time);
3) – Karshi State University, 10-11.04.2023, for scientific and pedagogical staff and students (full-time), Karshi.	10) – Tashkent Medical Academy (Department of Pedagogy, Psychology, Languages), for teaching staff from 16-20.05.2023 (full-time), Tashkent.
4) Karshi Institute of Innovative Education, 11.04.2023, for scientific and pedagogical staff and students (full-time), Karshi.	11) – Academy of Sciences Turon, Research Institute of Psychology and Pedagogy, 05/27/2023 (full-time). Tashkent;
5) – Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyazi , 06/15/2023, for scientific and pedagogical staff and students (full-time education), Nukus.	12) – Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali ibn Sino (Department of Uzbek Language, Pedagogy and Psychology, Languages), from May 29 to June 11, 2023, for scientific and pedagogical staff (distance and full-time).
6) - State Conservatory of the Republic of Uzbekistan 04/17/2023 for artistic and teaching staff and students (full-time), Tashkent.	13) Bukhara State University, from 29.05 to 11.06.2023, for scientific and teaching staff (distance and full-time).
7) - Chirchik State Pedagogical University, for scientific and pedagogical staff from 20.02 to 25.04.2023 (distance and full-time); for students from 17 to 20.04.2023 (full-time). Chirchik city.	14) - Urgench branch of the Tashkent Medical Academy (Department of Pedagogy, Psychology, Languages), from 15.05 to 17.06.2023, for scientific and pedagogical staff (distance and full-time). Urgench.
15) – Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, “International Summer School” for doctoral students from 11.07 to 11.08.2023, (full-time and distance). Tashkent.	

Conclusion.

The implementation of the author's "Psychological and organizational technology for the formation of individual competitiveness competencies in the context of innovative activities of the organization" (author V. Chudakova), its implementation opens up prospects for further improvement of the training / retraining / advanced training system. The implementation of the "Technology" is carried out by us in educational and scientific organizations of Ukraine (2016-2024), and is also successfully implemented in the international scientific and educational space, including within the framework of international projects of the commonwealth of educational programs of Vera Chudakova (Kiev) in the Republic of Uzbekistan (2018-2024) .

Speaking about the prospects and possibility of mass implementation of the "Technology", we note that it provides the opportunity to – to carry out a humanitarian examination of the state of formation of psychological competencies of individual competitiveness; – to form psychological competencies of individual competitiveness; – provide psychological assistance to participants (themselves) and those who are nearby, aimed at solving certain psychological and organizational problems in the rapidly changing conditions of the organization's innovative activities. "Technology" is suitable for reproduction not only by the author, but also by other specialists with a guarantee of achieving the planned results, with special training of expert trainers.

References:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017, № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Чудакова В. П. Апробація і впровадження рефлексивно-інноваційного тренінгу, коучингу «Сучасні психотехнології формування компетентностей конкурентоздатності особистості в умовах інноваційної діяльності» у рамках міжнародного стажування та академічної мобільності: українсько-узбецький досвід (у форматі фотOVERнісажу). Освіта та розвиток обдарованої особистості: щоквартальний науково-методичний журнал. Київ: ІОД, № 2 (89) / II квартал / 2023. С. 50-56 URL: <https://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2023/2/7.pdf> DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-2\(89\)-50-67](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2023-2(89)-50-67)
3. Чудакова В. П., Баратов Ш. Р., Чупров Л. Ф., Шаріпов Ш. С. Психологічне забезпечення освітнього процесу: психологічна служба в школі – створення, сучасний стан та перспективи // Освіта та розвиток обдарованої особистості : щоквартальний науково-методичний журнал – Київ: ІОД, – 2019. – № 2 (73). – С. 39–46 DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-2\(73\)-39-46](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-2(73)-39-46) URL: <http://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2019/2/8.pdf>
4. Чудакова В. П. Досвід впровадження та зміст програми «Технології та інтегративний інструментарій формування компетентностей конкурентоспроможності особистості в умовах інноваційної діяльності», в рамках міжнародного стажування та міжнародної літньої школи «Узбекистан-Україна 2023» В. Чудакової (у форматі фотOVERнісажу, частина 2.12). розвиток обдарованої особистості: щоквартальний науково-методичний журнал. Київ: ІОД, №3(90) / III квартал / 2023. (90)-83-100 URL: <https://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2023/3/12>
5. Чудакова В. П. Інтегративні методи і технологія експертизи і корекції формування компетентностей конкурентоспроможності особистості в умовах інноваційної діяльності (частина 1). Освіта та розвиток обдарованої особистості: щоквартальний науково-методичний журнал. Київ: ІОД, 2020. № 4 (79). С. 63-69. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3801-6545> DOI [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-4\(79\)-63-69](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-4(79)-63-69) URL: <http://otr.iod.gov.ua/images/pdf/2020/4/12.pdf>
6. Чудакова В. П. Науково-методичне забезпечення та особливості реалізації «психолого-організаційної технології формування компетентностей конкурентоспроможності особистості в умовах інноваційної діяльності організацій». // Теоретичні та прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира ДАЛЬША – СЕВЕРОДОНЕЦЬК: Вид-во ЧНУ ім. В. ДАЛЯ, 2021. - № 3 (56). - Т. 2. - 422 с. - С. 311-326. DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-56-3-2-311-325> URL: http://tppjournal.com.ua/n56y2k21_tom_2_a27.html
7. Чудакова В. П. Реалізація компетентісно орієнтованого навчання: Навчальна програма. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 25 с. URL: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/21-29-CHudakova.pdf>
8. Chudakova V. (Vira Chudakova). (2020) RESOURCES DEVELOPMENT OF THE COMPETENCES OF PERSONALITY COMPETITIVENESS IN TERMS OF INNOVATIVE ACTIVITIES. Professional competencies and educational innovations in the knowledge economy: collective monograph / Editors Lyubomira Popova, Mariana Petrova. Veliko Tarnovo, Bulgaria: Publishing House ACCESS PRESS, 2020. 532 p. P. 473-485. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/8664/1/monograph-professional-competencies.pdf>
9. Chudakova V. P., Maksimenko S. D., Abdullayeva B. S., Bafaev M. M., Kariyev A.D., Temirov K. U. Psychological measurements of the integrative indicator «innovativeness» - expertise tools of «psychological readiness for innovative activity» and «competence of competitiveness of the individual» using digital and STEM and methods: Ukrainian, Uzbek, Kazakhstani experience. Актуальні проблеми психології навчання в сучасній соціокультурній ситуації: збірник тез наукових доповідей круглого столу, присвяченого творчій спадщині І. О. Синиці (м. Київ, 2 листопада 2022 року) / за ред. С. Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 186с. С158-166. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732732>
10. Gafurdjan Israilovich Mukhamedov, Jabbor Eshbekovich Usarov, Dustnazar Omonovich Khimmataliev, Chudakova Vera Petrovna, Temirov Kuanysh Umirzakovich, Gayupova Saodat Khamidovna6. (2023) General Classifications of Pedagogy and Psychology // TELEMATIQUE. Vol. 22 No. 01 (2023) С.341-347. Español (España) (Language-English) URL: <https://www.provinciajournal.com/index.php/telematique/article/view/1134> (Web of Science Group).

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL VA DUAL TA'LIMNI QO'LLANILISH TA'LIM SIFATINI OSHIRISH OMILI SIFATIDA

Madiyor Palvannazirovich Masharipov¹

ANNOTATSIYA.

Ushbu ilmiy maqolada professional ta'lim tizimi jarayonida ta'lim sifat va samaradorligini oshirish orqali talabalarni yetuk barkamol raqobatbardosh kadrlar etib tayyorlashda kredit-modul va dual ta'limini tadbqiq etish haqida ma'lumot keltirilgan.

АННОТАЦИЯ.

В данной научной статье приведена информация о внедрении кредитно-модульной и дуальной систем обучения в процессе профессионального образования с целью повышения качества и эффективности обучения, а также подготовки студентов как зрелых, конкурентоспособных кадров.

ANNOTATION.

In this scientific article, information is provided on the implementation of the credit-module and dual education systems in the process of professional education to improve the quality and efficiency of education, as well as to prepare students as mature, competitive professionals.

1. Profi university "Axborot-tizimlari va ijtimoiy fanlar" kafedrasi v.v.b., dotsent

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'muriy islohotlar doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 2023-yil 3-iyuldagi PQ-200-son, "O'zbekiston — 2030" strategiyasini 2023-yilda sifatli va o'z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2023-yil 11-sentabrdagi PQ-300-son qarorlari ijrosini ta'minlash hamda professional ta'limda kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich joriy etish maqsadida Vazirlar Mahkamasi 7.12.2023 yil 648-son "Professional ta'limda kredit-modul tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" qaror qiladi.

Mazmuni:

Kredit-modul tizimi — bu oliy ta'limda qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim tizimi bo'lib, u talabalarga o'z bilimlarini mustaqil ravishda boshqarish, o'qish jarayonini moslashtirish va xalqaro ta'lim standartlariga moslashish imkoniyatini beradi. Bu tizim Yevropa oliy ta'lim maydonida (Bologna jarayoni) keng qo'llaniladi va yurtimizda ham oliy ta'limda keng joriy etilmoqda.

Kredit-modul tizimini qo'llashning maqsadi:

Talabalarining mustaqilligini oshirish: Talabalarga o'z ta'lim jarayonini rejalashtirish va boshqarish imkoniyatini berish.

Xalqaro standartlarga moslashish: O'zbekiston oliy ta'lim tizimini Yevropa va dunyo standartlariga yaqinlashtirish.

Ta'lim sifatini oshirish: Talabalarining bilim va ko'nikmalarini samaraliroq baholash va ularni ish bozoriga tayyorlash.

Ta'limning moslashuvchanligi: Talabalar o'zlarining qiziqishlari va ehtiyojlariga mos darslarni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kredit-modul tizimining vazifalari:

1. Ta'lim jarayonini modullarga bo'lish: Har bir fan yoki yo'nalish modullarga bo'linadi va har bir modul uchun ma'lum bir miqdordagi kreditlar belgilanadi.
2. Talabalarining ishtirokini rag'batlantirish: Talabalar har bir modulni muvaffaqiyatli tamomlagan holda kreditlarni to'playdilar va shu orqali ularning faolligi baholanadi.
3. Baholash tizimini yaxshilash: Kredit-modul tizimi talabalarining bilimlarini aniqroq va adolatli baholash imkonini beradi.
4. Akademik mobillikni rag'batlantirish: Talabalar boshqa oliy ta'lim muassasalarida

o'qish yoki amaliyot o'tash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kredit-modul tizimining afzalliklari:

1. Talabalarining mustaqilligi: Talabalar o'zlarining ta'lim yo'nalishlarini va dasturlarini tanlashda ko'proq erkinlikka ega bo'ladilar.
2. Ta'limning moslashuvchanligi: Talabalar o'zlarining shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlariga mos darslarni tanlash imkoniyatiga ega.
3. Xalqaro hamkorlikni osonlashtirish: Kredit-modul tizimi Yevropa va dunyo oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni osonlashtiradi.
4. Ta'lim sifatini oshirish: Modulli tizim talabalarining bilim va ko'nikmalarini chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi.
5. Baholashning shaffofligi: Har bir modul uchun kreditlar va baholar aniq belgilanadi, bu talabalar uchun adolatli baholashni ta'minlaydi.
6. Akademik mobillik: Talabalar boshqa universitetlar yoki mamlakatlarda o'qish yoki amaliyot o'tash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Yurtimizda kredit-modul tizimining qo'llanilishi:

O'zbekistonda kredit-modul tizimini joriy etish orqali oliy ta'limni zamonaviy talabalar darajasiga ko'tarish, talabalarining bilim va ko'nikmalarini yaxshilash, shuningdek, xalqaro ta'lim tizimiga integratsiyani ta'minlash maqsad qilinmoqda. Bu tizim orqali talabalar o'zlarining ta'lim yo'nalishlarini moslashtirish, ish bozoriga tayyor bo'lish va xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xulosa qilib aytganda, Kredit-modul tizimi oliy ta'limni yanada moslashuvchan, shaffof va talabalar uchun qulay qilishga qaratilgan zamonaviy yondashuvdir.

Oliy ta'lim tizimida kredit -modul tizimidan dual ta'lim tizimiga o'tish ham ta'lim tizimini yanada sifat va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dual ta'lim — bu ta'lim va ishni birlashtirgan ta'lim modeli bo'lib, talabalar yoki o'quvchilar nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan birga amaliy mahoratni ham ish joyida oladilar. Bu yondashuv, ayniqsa, kasb-hunar ta'limi sohasida keng qo'llaniladi va talabalarga o'zlarining kelajakdagi kasblarida muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni beradi.

Dual ta'limning asosiy xususiyatlari:

1. Nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish: Talabalar o'quv muassasasida nazariy bilimlarni olish bilan birga, ish joyida amaliy tajriba orqali o'z bilimlarini mustahkamlaydilar.
2. Ish joyida ta'lim: Talabalar o'zlarining o'qish davrida haqiqiy ish joylarida ishlaydilar va shu orqali kasbiy mahoratlarini oshirishadi.
3. Hamkorlik: Bu modelda o'quv muassasalari va korxonalar o'rtasida yaqin hamkorlik mavjud. Korxonalar talabalar uchun amaliyot joylarini taqdim etadi, o'quv muassasalari esa nazariy ta'limni ta'minlaydi.
4. Ishga tayyorlash: Dual ta'limning maqsadi — talabalarni ish bozorining talablariga moslashgan holda tayyorlash va ularni ishga kirishga tayyor holatda yetishtirish.

Dual ta'limning afzalliklari:

- Ish tajribasi: Talabalar o'qish davrida haqiqiy ish tajribasini to'plashadi, bu ularning ishga joylashish imkoniyatlarini oshiradi.
- Nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish: Talabalar o'zlarining nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.
- Korxonalar uchun foyda: Korxonalar o'zlarining kelajakdagi xodimlarini erta boshlab shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.
- Ishga joylashish imkoniyati: Dual ta'limni tamomlagan talabalar ko'pincha o'zlarining amaliyot o'tagan korxonalarida ishga qabul qilinadi.

Dual ta'limning qo'llanilishi:

Dual ta'lim modeli Germaniya, Shveysariya, Avstriya kabi mamlakatlarda keng qo'llaniladi. O'zbekistonda ham kasb-hunar ta'limini rivojlantirish maqsadida dual ta'limni joriy etish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Bu yondashuv orqali yoshlarni ish bozorining talablariga moslashgan holda tayyorlash va ularning bandligini ta'minlash maqsad qilinmoqda.

Yurtimiz oliy ta'lim tizimida dual ta'lim:

Yurtimizda dual ta'limni joriy etish bo'yicha bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Masalan, kasb-hunar kollejlari va texnikumlarda o'quvchilarni korxonalar bilan hamkorlikda tayyorlash, amaliyotni kuchaytirish kabi chora-tadbirlar ko'rilmogda. Bu orqali yoshlarning kasbiy mahorati oshirilmoqda va ularning ishga joylashishi osonlashtirilmoqda.

Kutilayotgan natija:

Dual ta'lim talabalarining kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutadi, chunki u talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Bu yondashuv talabalarni ish bozorining talablariga moslashgan holda tayyorlash va ularning kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli boshlashiga yordam beradi. Quyida dual ta'limning talaba kasbiy faoliyatidagi o'rni va ahamiyati haqida batafsil ma'lumot keltirilgan:

1. Amaliy tajriba orttirish:

Dual ta'lim talabalarga o'qish davrida haqiqiy ish tajribasini orttirish imkoniyatini beradi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim ustunlik bo'lib xizmat qiladi.

Talabalar ish joyida amaliy vazifalarni bajarish orqali o'zlarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishadi.

2. Kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish:

Dual ta'lim orqali talabalar o'zlarining kelajakdagi kasblari bilan bog'liq amaliy ko'nikmalarni egallashadi. Bu ularni ishga kirishganda yanada tayyor va ishonchli qiladi.

Talabalar ish joyida yangi texnologiyalar, usullar va standartlar bilan tanishishadi.

3. Ishga joylashish imkoniyatini oshirish:

Dual ta'limni tamomlagan talabalar ko'pincha o'zlarining amaliyot o'tagan korxonalarida ishga qabul qilinadi. Bu ularning ish topish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradi.

Ish beruvchilar dual ta'limni tamomlagan talabalarga ishga joylashishda ustunlik berishadi, chunki ular allaqachon korxona bilan tanish va amaliy tajribaga ega bo'ladi.

4. Kasbiy faoliyatga moslashishni osonlashtirish:

Dual ta'lim talabalarga ish muhitiga tezda moslashish va kasbiy vazifalarni samarali bajarish imkoniyatini beradi.

Talabalar ish joyida jamoaviy ishlash, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishadi.

5. Nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish:

Dual ta'lim orqali talabalar o'zlarining nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu ularning bilimlarini chuqurlashtirish va ularni ishda qo'llash qobiliyatini oshiradi.

Nazariya va amaliyotning uyg'unligi talabalarining kasbiy kompetensiyasini yanada mustahkamlaydi.

6. Ish beruvchilar bilan aloqalarni

mustahkamlash:

Dual ta'lim talabalarga korxonalar va ish beruvchilar bilan yaqin aloqalar o'rnatish imkoniyatini beradi. Bu ularning kelajakdagi kasbiy tarmoqlarini kengaytirishga yordam beradi.

Talabalar ish joyida o'zlarining professional tarmoqlarini (networking) rivojlantirishadi.

7. Kasbiy qadriyatlarni shakllantirish:

Dual ta'lim orqali talabalar kasbiy mas'uliyat, intizom va ishchanlik kabi muhim qadriyatlarni egallashadi.

Ish joyida talabalar kasbiy axloq va mehnat etikasini o'rganishadi.

8. Raqobatbardoshlikni oshirish:

Dual ta'limni tamomlagan talabalar o'zlarining amaliy tajribasi va ko'nikmalari tufayli ish bozorida boshqa nomzodlarga nisbatan ustunlikka ega bo'ladilar.

Bu ularning raqobatbardoshlik qobiliyatini oshiradi va ularni yuqori darajadagi mutaxassislar sifatida shakllantiradi.

Dual ta'lim talabalarining kasbiy faoliyatida muhim rol o'ynaydi, chunki u ularni ish bozorining talablariga moslashgan holda tayyorlaydi, amaliy tajriba va ko'nikmalar beradi, shuningdek, ularning ishga joylashish va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonish imkoniyatlarini oshiradi. Bu yondashuv talabalarni zamonaviy ish bozoriga tayyorlashning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, Yurtimizda amalga oshirilayotga islohatlarning asosiy maqsadi ta'lim sifatini oshirish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va Davlatimiz ravnaqini yanada oshirishdan iborat. Global raqamli tamaddun, eksponensial jarayonlar, sun'iy intellektga asoslangan ishlab chiqarish, smart-texnologiyalar, mehnat bozorida global raqobat, inson kapitali sifatiga talabalarining oshishi jamiyat hayotining asosiy sohalarida (ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy, siyosiy) tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Raqamli iqtisod shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim xizmatlarini taklif qilish, innovatsion tafakkur, ta'lim oluvchining hayot davomida o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi anglash motivatsiyasini shakllantirish, bilim konstruksiyalarini uzluksiz yangilash, yangi mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, raqobatbardosh, ijtimoiy faol mutaxassislarni tayyorlashni taqozo etadi. dual ta'lim — bu ta'lim va ishni uyg'unlashtirgan, talabalar va korxonalar uchun bir qancha afzalliklarga ega bo'lgan zamonaviy ta'lim modelidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: "O'zbekiston", 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: "O'zbekiston", 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: "O'zbekiston", 2020. – 400 b.
6. Internet saytlar:
7. <http://edu.uz> – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
8. <http://lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
9. <http://bimm.uz> – Oliy ta'lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish bosh ilmiy-metodik markazi.
10. <http://ziyonet.uz> – Ta'lim portali Ziyonet.
11. <http://natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi.

LIFELONG LEARNING – HAYOT DAVOMIDA TA'LIM PARADIGMASI KONTEKSTIDA SHAXSNING KASBIY RIVOJLANISH STRATEGIYASI

Mohira Kundibayevna Xalikova¹

ANNOTATSIYA.

Raqamli tamaddun va axborotlashuv arealida ro'y berayotgan eksponensial jarayonlar, global iqtisodiy raqobat ta'lim oluvchining kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun ta'limning moslashuvchan xizmatlarini taklif qilish, innovasion tafakkur, shaxsning hayot davomida o'zini o'zi rivojlantirish motivatsiyasini shakllantirish, bilim konstruksiyalarini uzluksiz yangilashni taqozo etadi. Mazkur transformatsiya Lifelong learning paradigmasining arxitektonikasini belgilab berdi. Maqola mazmunini muammoning ilmiy-metodologik asoslari, zamonaviy ijtimoiy nazariyalar hamda diskursiv tahlil tashkil etadi.

Kalit so'zlar: axborot jamiyati, hayot davomida ta'lim, Lifelong learning, determinant, paradigma, VUCA-dunyo, shaxs, jamiyat, kompetensiyalar.

АННОТАЦИЯ.

Экспоненциальные процессы, происходящие в дискурсе цифрового прогресса и информатизации, глобальная конкуренция на рынке труда требуют актуализации инновационного интеллекта, повышение профессиональной подготовки обучающегося, предлагая образовательные услуги, формирование мотивации личности к обучению на протяжении всей жизни, непрерывное обновление образовательных конструкций. Эта трансформация определила тектонику парадигмы обучения на протяжении всей жизни. Статья содержит научно-методологические основы изучаемой проблемы, современные социальные теории и дискурсивный анализ.

Ключевые слова: информационное общество, Lifelong learning, детерминант, парадигма, VUCA-мир, личность, общество, компетенции.

1. Toshkent shahar pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi direktori, falsafa doktori, dotsent

ANNOTATION.

The exponential processes taking place in the information society, the digital economy, global competition in the labor market require the actualization of the innovative thinking of the individual, the improvement of the student's professional training, the formation of the individual's motivation for lifelong learning, and the continuous updating of educational structures. This transformation has defined the tectonics of the lifelong learning paradigm. The article contains the scientific and methodological foundations of the problem under study, modern social theories and discursive analysis.

KIRISH

Axborotlashuv, raqamli tamaddun, sun'iy intellekt, kvant va kognitiv texnologiyalar, biznes-modellar, mehnat bozorida global raqobat, inson kapitali sifatiga talabning oshishi kabi jarayonlar eksponentasi jamiyat hayotining eng muhim sohalarida (ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy, siyosiy) tub o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Raqamli iqtisod shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim xizmatlarini taklif qilish, innovasion tafakkur, ta'lim oluvchining hayot davomida o'zini o'zi rivojlantirish motivatsiyasini shakllantirish, bilim konstruksiyalarini uzluksiz yangilash, yangi mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, raqobatbardosh va ijtimoiy faol mutaxassislarni tayyorlashni taqozo etadi.

Mazkur transformasiya ta'lim paradigmasini amalga oshirish yondashuvlarini o'zgartirdi. 1972 yilda YUNESKO tomonidan e'lon qilingan Lifelong learning (LLL) – hayot davomida ta'lim tamoyillari unga qo'yiladigan talablarni belgilab berdi[12]. Ta'limning bu shakliga bo'lgan ehtiyoj shaxsning ta'lim va kasbiy o'sish ehtiyojlarini qondirishga qodir bo'lgan ta'lim jarayonining barcha bosqichlarini o'z ichiga olgan yagona tizimni shakllantirish zarurligini taqozo qildi. XXI asrning boshlanishi jamiyat hayotini modellashtirishning yangi uslublari, yangi texnologiyalarga asoslangan innovasion jamiyat qurishda odamning bilimlarni yaratish, o'zgartirish, undan foydalanish ko'nikmalarini jiddiy qayta baholash bilan bog'liq. Zamonaviy jamiyat qurish sharoitida ta'lim yetakchi rol o'ynaydi, chunki u innovasion rivojlanish jarayonlarining axloqiy-gumanitar komponentini tashkil etuvchi qadriyatlar tizimi va tamoyillarini

Key words: information society, Lifelong learning, determinant, paradigm, VUCA-world, personality, society, competencies.

shakllantiradi. Mamlakatlar iqtisodiyotining raqobatbardoshligi, birinchi navbatda, ta'lim tizimining raqobatbardoshligi va samaradorligi bilan belgilanadi. Aynan texnogen jamiyatning shakllanishi davrida ta'lim insoniyatning rivojlanish omiliga aylanib, sanoat kapitali kabi an'anaviy ishlab chiqarish omillarining ahamiyatini yo'qotadi. Ko'pgina taraqqiy etgan mamlakatlar iqtisodiyoti **(AQSH, Kanada, Shvesiya, Yaponiya, Singapur, Koreya)** "bilimlar" iqtisodiyotiga aylanmoqda. Iqtisodiy taraqqiyot tobora insoniyatning yangi bilimlarni yaratish, o'zgartirish va amalda qo'llash kompetensiyalari bilan belgilanmoqda.

METODOLOGIYA

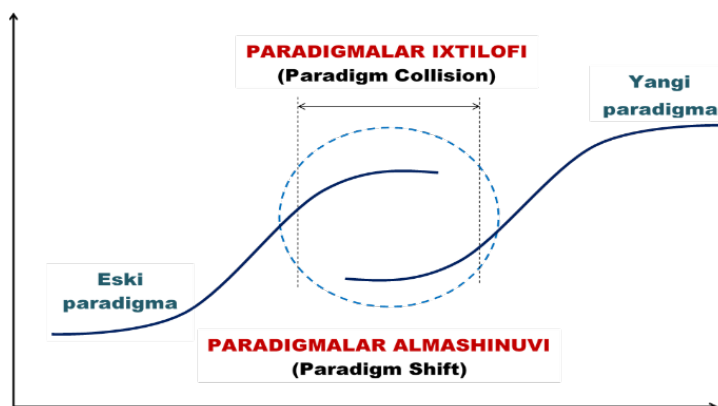
Ma'lumki, ilm-fandagi voqea-hodisalarni universal tushuntirish modellarini yaratishga bo'lgan intilish har qanday tizimlashtirilgan bilimlar sohasiga xosdir. **Ibn Xaldun[3], Tomas Kun [5], Karl Popper[20], Imre Lakatos[6], Pol Feyerabend[15]** kabi apologetlar ilmiy konstrukt dinamikasining g'oya va konsepsiyalarini inqilobiy qayta ko'rib chiqish bosqichlari mavjudligini taxmin qiladilar. "Paradigma" (yunon. paradeigma – namuna, misol) tushunchasi falsafa faniga nemis pozitivizmi vakili **Gustav Bergman** (nem. Gustav von Bergmann) tomonidan metodologik tadqiqotlarning ba'zi umumiy tamoyillari va standartlarini tavsiflash maqsadida kiritilgan.

Ilmiy inqilob davrida dunyo kartinalari (*kosmogonik, teistik, ilmiy*), qadriyatlar tizimi, muammolarni yechish usullari bilan bog'liq ziddiyatlar asnosida paradigmalarning ixtilofi va almashinuvi sodir bo'ladi.

Yangi paradigmaning vujudga kelishi ilmiy hamjamiyat tomonidan muayyan davrda tan olingan

ilmiy nazariya rad etilib, oldingisidan tubdan farq qiladigan boshqa bir nazariyaning tan olinishi shaklida yuz beradi. Muayyan davrda dominant ilmiy g'oyalar kvintessensiyasi sifatida paradigma dunyoning ob'yektiv tasavvurini shakllantirish va ilmiy tafakkurning relevant modellari tayanishga xizmat qiladi. Ilmiy inqilobning amalga oshirilishi murakkab va ulkan hodisa, bu jarayon, avvalo, absolyut miqdor-sifat ko'rsatkichlari, ilm-

fanning nazariy-metodologik bazisini qayta qurish (**Kopernik geliosyentrizmi, Nyuton mexanikasi, Lematrning katta portlash kosmologik modeli, maxsus nisbiylik nazariyasi, kvant fizikasi, texnologik singulyarlik**) va qadriyatlar tizimining tub o'zgarishlari (**Renessans, madaniy entropiya, ijtimoiy markerlar transformasiyasi**) orqali sodir bo'ladi (1-rasm).

1-rasm. Paradigmalar ixtilofi hamda almashinuvi

Pedagogikada paradigmalar muammosi A. Verbiskiy[2], B. Kornetov[4], S. Severin[14], M. Xalikova[8], I. Shlyaxova[18] kabi tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Uning semantik maydonini (tatbiq etish chegarasi) aniqlashda mavjud ziddiyatlarning ko'lami muammoni o'rganishning dolzarbligini ta'minlaydi. Muammoga oid ilmiy dunyoqarash va xususiy pozitsiyalarni umumlashtirgan holda hamda mualliflik nuqtai nazaridan kelib chiqib, aytish mumkinki, *"pedagogik paradigma"* – taraqqiyotning ma'lum bir bosqichida, muayyan ijtimoiy davrda ta'lim-tarbiyaning konseptual xususiyatlari (ta'limning ilmiy-falsafiy, nazariy-metodologik tamoyillari, kategorial apparat, bazaviy ustanovkalar, ta'lim maqsadlari, ta'lim vositalari, ta'lim kontenti (mazmuni), o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar iyerarxiyasi, taksonomiya, yondashuvlar, pedagogik ideallar, qadriyatlar (ontologik, aksiologik) tizimi, ta'lim-tarbiya haqidagi tushunchalar va g'oyalar, ta'lim texnologiyalari, ta'lim menejmenti) ni belgilaydigan pedagogik fenomen. Paradigmaning konsyeptual asoslarini qabul qilish o'quv amaliyotini tashkil etishning yangi modellarini ishlab chiqish bilan cheklanmaydi; yangi siklni boshlash uchun dominant paradigma doirasida hal qilib bo'lmaydigan paradigmalar ixtilofi vujudga kelishi zarur.

ASOSIY QISM

XXI asr ta'limi gumanistik ideallar, qadriyatlar va metodik an'analarini davom ettirgan holda axborot davrining voqeligiga relevant yaxlit nazariy konsepsiya, innovasion yondashuv va metodologiyani talab qiladi. Ta'lim o'zgaruvchan dunyo sharoiti va bilimga asoslangan jamiyatda *barqaror rivojlanish, tahdidlarga tayyorlik, xavflarni boshqarish, lokal va global manfaatlar, ijtimoiy hamkorlik, jamiyatning demokratlashuvi, fuqarolarning ijtimoiy hayotda faol ishtiroki, inson resurslarini rivojlantirish, mehnatni tashkil etishning yangicha sharoitlari, shaxsning ijodiy va kasbiy salohiyatini namoyon etish, nizolarni boshqarish, gender tengligi, birgalikda yashashni o'rganish, madaniyatlararo muloqot, insoniyat taraqqiyoti yo'lida samarali hamkorlik* kabi muammolarni hal etishi zarur.

Makkinzi Global Instituti ma'lumotiga ko'ra, 2030 yilga borib mislsiz texnologik taraqqiyot tufayli qariyb 15% ish o'rinlarining qisqarishi ehtimoli bor hamda yigirma yil ichida dunyodagi kasbiy faoliyat 50% gacha avtomatlashtirilishi mumkin. **Skolkovo agentligi** tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, 30 yilda 50 dan ortiq kasb turi yo'qolish arafasida turibdi. Zamonaviy shaxs hayot davomida o'rtacha 5-7 turdagi faoliyatni

o'zgartiradi hamda o'zi uchun mutlaqo yangi kasblar va ko'nikmalarni egallaydi. **Dell** kompaniyasi 2030 yilga kelib hozirda ishlayotganlarning 85 foizi hali mavjud bo'lmagan kasb va lavozimlarda faoliyat olib borishiga to'g'ri kelishini izohlaydi. Ushbu kontekstda Lifelong Learning paradigmasi XXI asrning ijtimoiy muammolarini hal qilishning asosiy omillaridan biri sifatida o'zining vaqt va makonda egiluvchanligi, ta'lim turlarining xilma-xilligi (rasmiy, norasmiy, informal, korporativ ta'lim), aholining keng qatlamlarini qamrab olishi, shaxsning bilim va ko'nikmalarini doimiy rivojlantirish orqali kasbiy havfsizlikni ta'minlab, jamiyatdagi ijtimoiy rollarni samarali bajarishga imkon beradi.

Lifelong Learning – shaxsning axborot va bilimlar jamiyati va o'zgaruvchan VUCA-dunyo sharoitida faoliyatini ta'minlaydigan, hayot davomida qo'llab-quvvatlovchi xususiyatga ega bilimlarning universal majmui, muayyan shaxsiy, ijodiy, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali modeli, shuningdek, insonning butun hayotiy faoliyati davomida amalga oshiriladigan bilim va ko'nikmalarni uzluksiz egallash va rivojlantirish jarayoni. Axborot jamiyati diskursi hamda insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichida hayot davomida ta'lim fenomeni ijtimoiy hodisa, to'rtinchi sanoat inqilobi, keyingi davr ta'limi hamda dunyo mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining uzoq muddatli tendensiyasi, jamiyat ongi va ijtimoiy voqelikning muayyan shakli, aholi turmush tarzining ajralmas qismi, kasbiy muvaffaqiyatning garovi sifatida ko'rib chiqish zarur.

Aytish kerakki, hayot davomida uzluksiz ta'lim ijtimoiy rivojlanishning ob'yektiv qonuniyati sifatida zamonaviy institusional ta'lim tizimidan oldin ham mavjud bo'lgan. Hayot davomida muttasil ta'lim olish g'oyalarini Zenon, Platon, Geraklit, Tit Lukresiy Kar, Aristotel, Ptolomey, Suqrot, Lao Szy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy kabi antik dunyo va o'rta asrlar mutafakkirlarining ilmiy-falsafiy merosida uchratish mumkin.

Zamonaviy jamiyatlarda hayot davomida ta'lim individual ehtiyojlar zonasidan ijtimoiy ehtiyojlar sohasiga ko'chdi, ijtimoiy imperativ shaklini oldi hamda davlat siyosati ob'yektiga aylandi. Asrimizning ikkinchi o'n yilligining o'rtalariga kelib iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlar hayot davomida ta'limning o'z milliy tizimlarini ishlab chiqdilar. Mazkur mamlakatlarning ta'lim qonunchiligi hamda o'quv dasturlari kontentida hayot davomida ta'lim

g'oyalari u yoki bu tarzda o'z aksini topdi[9].

Masalan, Yevropa Ittifoqining **The LLL Platform** axborot resursi, Buyuk Britaniyaning Lids universiteti tuzilmasidagi **LLL Centre**, **Osher LLL Institute (AQSH)**, BMT tarkibidagi global vakolatlariga ega **UNESCO Lifelong Learning instituti** kabi tuzilmalar yetakchi paradigma sifatida Lifelong Learning sohasida katta yoshdagilarni o'qitish va norasmiy ta'limni qo'llab-quvvatlash, XXI asrning universal kompetensiyalarini aniqlash, inson kapitalini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlovchi strategiyalarni mujassam etgan. Mazkur strategiyani ta'lim tizimiga joriy etish bo'yicha O'zbekiston tajribasi ham Lifelong Learning landshaftida universal metakompetensiyalarni rivojlantirishning dolzarbligini tasdiqlaydi.

So'nggi o'n yilliklar davomida ta'limni qo'llab-quvvatlovchi xalqaro institutlar bu ijtimoiy fenomen va jarayonni iqtisodiy-ijtimoiy o'sish, gender tenglik, savodxonlikka erishish, qashshoqlikka qarshi kurashning muhim yo'nalishi deb hisoblab, uzluksiz ta'lim sohasidagi milliy tashabbuslar amaliyotini barqaror va izchil qo'llab-quvvatlab kelmoqdalar. 2000 yilda Lissabonda bo'lib o'tgan Yevropa Kengashining sammitida "Evropa Ittifoqining hayot davomida ta'lim to'g'risidagi memorandum" qabul qilindi. Unda "**hayot davomida ta'lim - bu bilim, ko'nikma va kasbiy kompetensiyani takomillashtirish maqsadida doimiy ravishda amalga oshiriladigan keng qamrovli o'quv faoliyati**" deya ta'kidlandi[19].

Ta'lim paradigmasining almashinuvining texnologik tartiblarga (ingl. techno-economic paradigm) bog'liqligi masalasi yirik sosiologik tadqiqotlarning ob'yekti bo'lib hizmat qilgan. Avstriyalik sosiolog, siyosatshunos **Yozef Shumpeter** (Joseph Alois Schumpeter) innovatsiyalarning rivojlanishining bosqichlarining diskret xususiyatini qayd etadi hamda buni "innovatsiyalar to'lqini" deb atadi [2]. **S. Yu. Glazyev** tomonidan ilgari surilgan tezisga ko'ra, texnologik tartib yaxlit va barqaror tuzilma bo'lib, siklik tarzga ega. Innovasion jamiyat ta'limning ijtimoiy institut sifatida mustaqil va hal qiluvchi ijtimoiy kuchini tan olib, bilimlarni yangilash zaruriyati va davriyligiga munosabatni o'zgartirdi. Texnologiyalarning shiddat bilan yangilanishi, rivojlangan mamlakatlarning "oltinchi texnologik tartib" (axborot texnologiyalari, smart-texnologiyalar, kognitiv texnologiyalar) o'tishini taqozo qildi[1].

Ma'lumki, ta'lim darajalari o'zgaruvchan qiymatdir va fanning rivojlanish dinamikasiga,

ilmiy-nazariy bilimlarning fundamental yutuqlariga bog'liq hamda fanning rivojlanishini aks ettiruvchi definisiya hisoblanadi. Agar 70-80 yil oldin empirik tajribani o'tkazish jarayonida kasbiy ma'lumotlarni egallash yetarli bo'lsa, hozirda texnik va ijtimoiy jihatdan o'zgarayotgan muhitning yangi talablari asosida kasbiy bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni doimiy yangilash, o'zlashtirish, malakani tasdiqlash kasbiy muvaffaqiyatning shartiga aylandi. Kasbiy **“omon qolish”** qonuni, umumbashariy ta'limning boshqa ijtimoiy qonuniyatlari singari, empirik qonunlar toifasiga kiradi. Kasbiy **“omon qolish”** qonuni ta'limni davom ettirish, ijtimoiy mavqeini saqlab qolishning muhim omili, mintaqalar miqyosida mamlakatning ilmiy-texnik salohiyatini ta'minlaydigan, ijtimoiy siyosatning amaliyotga yo'naltirilgan modeli sifatida ishlaydi. Forsayt tahlillar kelgusida ushbu qonunning paydo bo'lishining ijtimoiy oqibatlaridan biri sifatida, professional jamoatchilikning aksariyat qismining o'z kasbiy darajasini muntazam oshirish borishi bilan bog'liq ijobiy amaliyotning rivojlanishini ko'rsatadi. Hayot davomida ta'lim *“maktab eni yagona ta'lim hududi emas”* degan postulatga asoslangan. Sohaga oid tadqiqotlarning kontent-tahlili Lifelong learning – hayot davomida ta'lim paradigmasi XXI asrning global xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan *madaniyatlararo muloqot, o'z xatti-harakati uchun javobgarlik; tanqidiy tafakkur; xavflarni taxmin qilish; shaxsni o'zgarishlarga tayyorlash; barcha yoshdagi insonlar uchun ta'lim; mehnat bozoridagi o'zgarishlarga moslashish; yangi sohalarining vujudga kelishiga* relevant bilim va kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatga egaligini e'tirof etishga asos bo'ladi[10].

Mamlakatimiz milliy ta'lim tizimini xalqaro ta'lim makoniga kirib borishi taraqqiyotning muhim omili sifatida *“hayot davomida ta'lim”* konseptini keng formatda amalga oshirishni taqozo etadi. Zamonaviy talablar mutaxassislardan mobillikni, adaptivlikni, o'zgarishlarga moslashuvchanlikni, o'zgarayotgan bozor talablari sharoitida o'z kasbiy doirasida muvaffaqiyatga erishish uchun muntazam bilim va kompetensiyalarini takomillashtirishni taqozo etadi. Ba'zi hollarda yangi kasbiy sohalarini o'rganish, kasbiy rollarni o'zlashtirish (ikkinchi kasbiy ijtimoiylashuv) haqida gap borishi mumkin.

YAKUNIY XULOSALAR

Shunday qilib, yangilanayotgan axborot-ta'lim muhitining semantik xususiyatlarini aniqlash

hayot davomida ta'lim paradigmasi kontekstida ta'lim oluvchining postindustrial axborot-bilimlar jamiyatida quyidagi aspektlarni o'z ichiga oladigan ijtimoiylashuvini amalga oshirishga imkon beradi:

- yangi ijtimoiy tajribani o'zlashtirish;
- mehnat bozoridagi o'zgarishlarga adaptivlik;
- ijtimoiy intellektni rivojlantirish;
- shaxsiy motivatsiyani oshirish;
- bilimlarning yangilanish tezligini hisobga olgan holda shaxsiy ta'lim strategiyasini shakllantirish;
- yangi bilim va kompetensiyalarni o'zlashtirish, kasbiy daraja va rollar doirasini kengaytirish orqali kafolatlangan kasbiy karyera va ijtimoiy muvaffaqiyatga erishish.

Hayot davomida ta'lim paradigmasi insonni doimiy rivojlanuvchi sub'yekt sifatida tushunish haqidagi gumanistik imperativga tayanadi. Bu rivojlanish shaxsning ta'lim jarayoniga davriy qaytishiga ma'lum ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Ushbu konsepsiya kontekstida ta'lim trayektoriyasi shartli xarakterga ega emas, shaxsning individual bilim faolligini nazarda tutadi, ta'lim shaxsning axborot-ta'lim maydonidagi selektivligi, motivlari, ehtiyojlari va faolligi tufayli amalga oshiriladi.

Yangi O'zbekistonning *“raqamli iqtisodi”* diskursida hayot davomida ta'lim ekotizimini yaratish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- ta'lim trayektoriyasining barcha bosqichlarida (kasbga yo'naltirish, bakalavriat, magistrat, doktorantura, malaka oshirish, kasbiy qayta tayyorlash) uzluksiz ta'lim infratuzilmasini yaratish;
- hayot davomida ta'limning tashkiliy-institusional va moddiy-texnologik bazasini yaratish;
- yirik kompaniya, biznes-modellar, konsorsiumlar, ish beruvchilarning ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etish amaliyoti;
- sanoatning yuqori texnologiyali tarmoqlarining mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojini prognoz qilish tizimini takomillashtirish, kadrlarga bo'lgan ehtiyojning aniq o'lchamli, kvantitativ, forsayt-tahlillarini amalga oshirish;
- ta'lim muhiti va iqtisodning real sektori vakillarini birlashtirgan texno-park, sanoat hududi, konsorsiumlarni tashkil etish;
- innovasion biznes-madaniyat muhiti, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish,

laboratoriyalar, ilmiy va o'quv markazlarini yaratish;

- turli yo'nalishlar bo'yicha ta'lim standartlari bilan tartibga solinadigan kasbiy kompetensiyalarning standartlari va majmuasini shakllantirish;
- davlat ta'lim muassasalaridan tashqari turli tuzilmalar hamda korporativ ta'limning imkoniyatlarini kengaytirish;
- kattalar ta'limining tarkibiy-texnologik asoslarini, axborot-ta'lim muhitini takomillashtirish.

Snoski / Iqtiboslar / References

1. Blaug M. Shumpeter, Yozef A. // 100 velikix ekonomistov do Keynsa. — Spb.: Ekonomikus, 2008. — S. 333. — 352 s. — (Biblioteka «Ekonimicheskoy shkoly», vyr. 42). ISBN 978-5-903816-01-9.
2. Verbiskiy A. A., Rybakina N. A., Metodologicheskiye osnovy realizatsiya novoy obrazovatelnoy paradigmy // Pedagogika, 2014, — № 2.
3. Ibn Xaldun. Al-Muqaddima. http://www.muslimphilosophy.com/ik/Muqaddimah/Table_of_Contents.htm. (murojaat sanasi: 29.10. 2022 y.).
4. Kornetov, G. B. Paradigmy novyx modeley obrazovatel'nogo prosessa [Tekst] / G. B. Kornetov // Pedagogika. - 1999. - № 3. - S. 43-49.
5. Kun, T. Struktura nauchnykh revolyusiy. M.: OOO «Izdatelstvo AST», 2003. 365 s. S. 13.
6. Lakatos, I. Falsifikatsiya i metodologiya nauchno-issledovatel'skix programm. - M.: Medium, 1995. - 236.
7. M. Xoliqova. XXI asr axborot-ta'lim muhitini tashkil etishning paradigmal aspektlari. / Zamonaviy ta'lim. Ilmiy-uslubiy jurnal. №5(102) 2021. - 3-8 b. ISSN 2181-6514.
8. M. Xoliqova. Lifelong Learning paradigmasi kontekstida XXI asr kompetensiyalarining dunyo ta'lim dasturlariga implementatsiyasi (kontent-tahlil) / Zamonaviy ta'lim. Ilmiy-uslubiy jurnal. №12 (109) 2021. - 9-13 b. ISSN 2181-6514.
9. M. Xoliqova. Postindustrial tamaddun diskursida jamiyat va shaxsning konseptual muammolari. Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali. 2022 yil. 5(1). - 45-54 b. ISSN 2181-9556. DOI 10.26739/2181-9556.
10. M.Xalikova. Hayot davomida ta'lim paradigmasi axborot jamiyatining muhim determinanti sifatida. - Jurnal sosialnyx issledovaniy, Tom 6 № 1 (2023). 22-30 s.
11. Nanotexnologii kak klyuchevoy faktor novogo texnologicheskogo uklada v ekonomike / Pod red. S. Yu. Glaz'yeva i V. V. Xaritonova. — M.: Trovant, 2009. — 304 s.
12. Severin S. N. Paradigmalnye transformatsii v nauke v kontekste postneklassicheskoy kultury // Lingvokulturnoye obrazovaniye v sisteme vuzovskoy podgotovki spetsialista. 2016. t. 1. № 1 (9). s. 90-100.
13. Feyerabend, Pol. Protiv metoda. Ocherk anarxistskoy teorii poznaniya / Per. s angl. A. L. Nikiforova. — M.: AST; Xranitel, 2007. — 413 s. ISBN 978-5-17-041128-3.
14. Xabermas, Yu. Texnika i nauka kak «ideologiya» / Per. s nem. M.L.Xorkova. M.: Praxis, 2007. - 208 s.
15. Shlyaxova, I. B. Pedagogicheskaya paradigma, teoriya, problemy, poiski putey resheniya / I. B. Shlyaxova. Teoriya i praktika obrazovaniya v sovremennom mire. // Materialy VII Mejdunar. nauch. konf. (g. Sankt-Peterburg, iyul 2015 g.). Sankt-Peterburg: Svoye izdatelstvo, 2015. - S. 54-64.
16. European Council Presidency Conclusions. — Lisbon, 2000. — 63 p. 3 b.
17. Popper, K. Normal Science and its Dangers // Criticism and the Growth of Knowledge. Cambr., 1970. P. 55-57.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ ПРАКТИКУ

Филиппов Ольгерд Александрович¹

А Н Н О Т А Ц И Я .

В статье исследуются ключевые аспекты влияния цифровизации на современную образовательную практику. Рассматриваются основные направления трансформации образовательного процесса под воздействием информационно-коммуникационных технологий, анализируются проблемы цифрового неравенства и уровня цифровой грамотности участников образовательного процесса. На основе исследовательских данных выявлены основные тенденции и проблемы интеграции цифровых технологий в образовательную среду. Предложены направления совершенствования процесса цифровой трансформации образования.

Kalit soʻzlar: taʼlimni raqamlashtirish, axborot texnologiyalari, raqamli tengsizlik, taʼlim paradigmalari, raqamli kompetensiyalar.

A N N O T A T S I Y A .

Maqolada zamonaviy taʼlim amaliyotiga raqamlashtirishning asosiy jihatlari tadqiq etilgan. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari taʼsirida taʼlim jarayonining transformatsiyasi yoʻnalishlari koʻrib chiqilgan, raqamli tengsizlik muammolari va taʼlim jarayoni ishtirokchilarining raqamli savodxonlik darajasi tahlil qilingan. Statistika maʼlumotlar asosida taʼlim muhitiga raqamli texnologiyalarni joriy etishning asosiy tendensiyalari va muammolari aniqlangan. Taʼlimni raqamli transformatsiya qilish jarayonini takomillashtirish yoʻnalishlari tavsiya etilgan.

Ключевые слова: цифровизация образования, информационные технологии, цифровое неравенство, образовательные парадигмы, цифровые компетенции.

1. НУВО "PROFI UNIVERSITY", Навоийский филиал
olgerdphilippow@gmail.com

ABSTRACT.

The key aspects of impact of digitalization on modern educational practices are investigated in the article. The main directions of educational process transformation under the influence of information and communication technologies are considered, along with the analysis of digital inequality issues and the level of digital literacy among the participants of educational process. Based on statistical data, the main trends and challenges in the integration of digital technologies into the educational environment are identified. Directions for improving the digital transformation of education are proposed.

Keywords: digitalization of education, information technologies, digital divide, educational paradigms, digital competencies.

В контексте эволюционного развития социально-экономических формаций цифровая трансформация представляет собой фундаментальный процесс качественного преобразования общественных институтов, детерминированный экспоненциальным ростом технологических инноваций и формированием принципиально новой парадигмы социального взаимодействия – программируемого общества [1]. Социально-философский анализ данного феномена позволяет констатировать, что современный этап цивилизационного развития характеризуется не просто технологической модернизацией, но глубинной трансформацией всех социальных подсистем, где информационные потоки и цифровые технологии выступают системообразующими факторами общественного прогресса.

Эмпирические исследования свидетельствуют о том, что формирование цифровой экономики, базирующейся на наукоёмких технологиях и информационном капитале, детерминирует радикальную реконфигурацию традиционных экономических моделей [2]. В данном контексте особую значимость приобретает концептуализация информации как стратегического ресурса, обладающего уникальными свойствами капитализации и мультипликативного роста, что существенно отличает его от классических факторов производства.

Имплементация цифровых технологий в образовательную экосистему характеризуется

полипарадигмальностью и многовекторностью, что обуславливает необходимость комплексного междисциплинарного подхода к исследованию данного феномена. Статистические данные демонстрируют, что интеграция искусственного интеллекта в образовательный процесс способствует существенному повышению его эффективности: согласно долгосрочным исследованиям Carnegie Mellon University (2023), применение адаптивных обучающих систем на базе ИИ коррелирует с повышением академической успеваемости в диапазоне 23-31%.

Особого внимания заслуживает анализ алгоритмических моделей машинного обучения, обеспечивающих персонализацию образовательных траекторий посредством многофакторного анализа паттернов когнитивного взаимодействия обучающихся с цифровым контентом. Эмпирическая верификация эффективности данных моделей свидетельствует об их высоком потенциале в контексте оптимизации образовательных процессов и достижения максимальной адаптивности учебных программ к индивидуальным особенностям обучающихся.

В условиях интенсификации процессов цифровой трансформации наблюдается фундаментальное переосмысление традиционных ролевых моделей в образовательном пространстве, характеризующееся существенной модификацией субъект-субъектных отношений

между преподавателем и обучающимся. Исследования демонстрируют парадигмальный сдвиг от классической модели трансляции знаний, где педагог выступал монопольным источником информации, к интерактивной образовательной экосистеме, основанной на принципах когнитивной самостоятельности и метапредметных компетенций обучающихся.

Институциональный анализ образовательной системы Республики Узбекистан свидетельствует о формировании многокомпонентной цифровой инфраструктуры, интегрирующей различные модальности образовательного взаимодействия [3]. Центральным элементом данной инфраструктуры является полифункциональная платформа Eduportal.uz, представляющая собой комплексное решение для реализации образовательных программ в цифровой среде. Особого внимания заслуживает мультилингвальный характер контента и инклюзивная направленность образовательных ресурсов, что соответствует современным принципам доступности и универсальности образования [4]. Значимым институциональным нововведением является платформа UZEDU, которая демонстрирует высокую эффективность в обеспечении континуальности образовательного процесса в условиях вынужденной дистанциализации обучения. Статистические данные, полученные Институтом прогнозирования и макроэкономических исследований, верифицируют существенное влияние платформы EduMarket на масштабирование образовательных возможностей: охват аудитории превысил 1,5 миллиона обучающихся, что свидетельствует о высокой социальной значимости данного проекта [5].

Компаративный анализ традиционных и инновационных образовательных практик позволяет констатировать смещение акцентов с репродуктивного усвоения информации на развитие метакогнитивных способностей и критического мышления. Исследования Центра экономических исследований и реформ Республики Узбекистан подтверждают положительную корреляцию между имплементацией цифровых технологий и развитием автономности обучающихся в образовательном процессе.

Интеграция глобальных информационных

сетей в образовательное пространство детерминирует фундаментальную трансформацию методологических подходов к оценке академических достижений и мониторингу образовательного прогресса обучающихся. В противоположность конвенциональной системе образования, где превалировали темпорально и пространственно лимитированные формы контроля, современная цифровая экосистема генерирует принципиально новые инструменты педагогического оценивания, включающие автоматизированные системы тестирования, электронные портфолио и комплексные платформы мониторинга индивидуальной траектории развития компетенций.

Кооперация международных наукометрических баз данных в академическую инфраструктуру высших учебных заведений и исследовательских центров обеспечивает качественную модернизацию образовательной парадигмы. Интеграция таких информационных ресурсов, как JSTOR, Scopus и Web of Science, в научно-образовательное пространство Узбекистана, в частности в Национальном университете имени Мирзо Улугбека, способствует интенсификации исследовательской деятельности и повышению квалификации научно-педагогических кадров, что катализирует процесс инкорпорации национального научного сообщества в глобальный исследовательский контекст.

Однако экспоненциальное развитие информационно-коммуникационных технологий, наряду с очевидными преимуществами, генерирует комплекс новых вызовов, среди которых особую актуальность приобретает проблематика информационной доступности и избыточности. Согласно статистическим данным Государственного комитета Республики Узбекистан, несмотря на значительную пенетрацию интернет-технологий (22 миллиона пользователей, что эквивалентно 65% населения [6]), наблюдается существенная дифференциация в доступе к информационным ресурсам, обусловленная географическими и социально-экономическими факторами, что интенсифицирует цифровое неравенство и лимитирует возможности полноценной интеграции в глобальное информационное общество.

Анализ проблематики цифрового

неравенства демонстрирует её многоаспектный характер, где наряду с инфраструктурной асимметрией существенное значение приобретает дифференциация уровня цифровой компетентности населения. Эффективная интеграция в цифровое пространство детерминирована не только физической доступностью телекоммуникационной инфраструктуры, но и наличием специфических компетенций в области информационных технологий, существенно превосходящих уровень бытового применения цифровых устройств.

Компаративный анализ статистических данных Евростата демонстрирует значительную гетерогенность в распределении базовых цифровых навыков среди населения различных государств: от 79% в технологически развитых странах (Финляндия, Нидерланды) до существенно более низких показателей в странах Восточной Европы (Польша - 43%, Болгария - 31%, Румыния - 28% [7]). В контексте постсоветского пространства наблюдается относительно высокий уровень цифровой грамотности: Казахстан - 85%, Беларусь - 73%, Российская Федерация - 69%, Узбекистан - 63% [8].

Особую актуальность приобретает проблематика цифрового неравенства в контексте социальной стратификации и гендерной дифференциации. Согласно данным Международного союза электросвязи (ITU), наблюдается устойчивая гендерная асимметрия в доступе к цифровым ресурсам, где женщины демонстрируют на 17% более низкий уровень интеграции в цифровое пространство по сравнению с мужской частью населения. Данная тенденция особенно ярко проявляется в отдельных регионах Узбекистана, где гендерное неравенство в доступе к цифровым технологиям обусловлено комплексом социально-экономических и культурных детерминант.

Диалектическая трансформация информационно-коммуникационных технологий в современном обществе представляет собой многовекторный и полиморфный процесс видоизменения социально-экономической парадигмы, который не только катализирует беспрецедентные возможности для качественного развития и приумножения человеческого капитала, но и генерирует комплекс новых

мультидисциплинарных вызовов, требующих системной научной рефлексии и разработки эффективных регуляторных механизмов. Данный процесс, характеризующийся фундаментальным преобразованием институциональной архитектуры общества и реконфигурацией экономических отношений, детерминирует необходимость углубленного исследования его долгосрочных импликаций для эволюции человеческой цивилизации. При этом особую значимость приобретает анализ интерференции технологических инноваций с существующими социальными практиками и культурными паттернами.

Существенным аспектом данной проблематики является также вопрос социальной адаптации к технологическим инновациям, включая необходимость развития новых компетенций и переосмысления существующих образовательных парадигм. В этой связи актуализируется потребность в создании интегративных моделей управления технологическими изменениями, учитывающих как технические, так и социально-гуманитарные аспекты цифровой трансформации. Таким образом, современный этап развития информационно-коммуникационных технологий требует комплексного междисциплинарного подхода, синтезирующего достижения технических, социальных и гуманитарных наук для формирования целостного понимания происходящих изменений и их долгосрочных последствий для человеческой цивилизации.

Использованная литература:

1. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования /Пер. с англ.; под ред. В.И. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 956 с.
2. Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры. -М, 1999. 36 с
3. Арипов А., Бакиев, У. Цифровизация образования в Узбекистане: вызовы и перспективы. Ташкент: Издательство Ташкентского государственного педагогического университета. 2021, с. 76
4. Махмудходжаева Л. С. ОНЛАЙН ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ УЗБЕКИСТАНА // Открытое образование. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/onlayn-obrazovanie-i-tsifrovye-sredstva-obucheniya-v-vuzah-uzbekistana>.
5. Зокирова Н.К., Ходжаева М.Я., Абдуллаева Ш.Р., Сидикова Ф.Х., Абирова Г.Р., Махмудходжаева Л.С., Мамаева М.Э., Архангельская Е.Г.; под ред. Академика АН РУз К.Х. Абдурахманова. Организация дистанционного образования в современных условиях. Т.: Ташкентский филиал РЭУ им. Г. В. Плеханова, 2020. 192с
6. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. (2021). Digitalization and Internet Usage in Uzbekistan. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_
7. [www.europa.eu/eurostat/people with least basic overall digital skills](http://www.europa.eu/eurostat/people%20with%20least%20basic%20overall%20digital%20skills) (дата обращения: 18.10.2023).
8. Аналитический обзор «Гендерный цифровой разрыв в Узбекистане» ПРООН Узбекистан, Ташкент, 2020.

INFOGRAFIK KONTENTLAR YARATISHNI O'RGATUVCHI PLATFORMALAR ISHLAB CHIQISHDA INFOGRAFIK DASTURLARDAN FOYDALANISH

USE OF INFOGRAPHIC SOFTWARE IN DEVELOPING PLATFORMS THAT TRAIN THE CREATION OF INFOGRAPHIC CONTENTS

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОГРАФИЧЕСКОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИ РАЗРАБОТКЕ ПЛАТФОРМ, ОБУЧАЮЩИХ СОЗДАНИЮ ИНФОГРАФИЧЕСКОГО КОНТЕНТА

Anvarjon Abdujabborovich Maxkamov¹

UO'K 004.056.53

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada ayni globallashuv davrdagi ta'lim jaroyonida interaktiv kontentlarni ishlab chiqish va o'rgatishni samarali tashkil etish uchun mavjud dasturlardan foydalanib infografika yaratuvchi platforma yaratish keltirib o'tilgan. Shu qatori oliy ta'lim, o'rta maxsus, maktab ta'limi muassalarida o'qitish sifatini yanada oshirish maqsadida zamonaviy interfaol infografika yaratuvchi dasturlardan foydalangan holda infografika yaratishni o'rgatish haqida qisqacha ma'lumotlar berib o'tilgan. Dars mashg'ulotlari davomida talabalarning ma'lumotlarni infografika yordamida yaratishga bo'lgan qiziqishi va mavzuni o'zlashtirishida qo'llaniladigan eng samarali dasturlar imkoniyatlari keltirib o'tilgan hamda platforma yaratilgan.

Kalit so'zlar: Infografik kontent, platforma, raqamli texnologiyalar, raqamlashtirish, innovatsion strategiya, kompyuter grafikasi, vizualizatsiya.

1. O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kafedrası dotsenti, PhD

А Н Н О Т А Ц И Я .

В данной статье представлено создание платформы создания инфографики с использованием существующих программ для эффективной организации разработки интерактивного контента и обучения в образовательном процессе в эпоху глобализации. Кроме того, в целях дальнейшего повышения качества преподавания в высших, средних специальных и школьных учебных заведениях дана краткая информация об обучении созданию инфографики с использованием современных интерактивных программ создания инфографики. В ходе уроков был подчеркнут интерес учащихся к созданию информации с помощью инфографики и возможности наиболее эффективных программ, используемых при освоении предмета, а также создана платформа.

Ключевые слова: Инфографический контент, платформа, цифровые технологии, цифровизация, инновационная стратегия, компьютерная графика, визуализация.

KIRISH

Ayni vaqtga kelib butun dunyoda raqamli transformatsiya jarayonlari davom etar ekan, zamonaviy tendensiyalarni hisobga olgan holda O'zbekiston ham raqamli iqtisodiyotga o'tishni boshladi desak adashmagan bo'lamiz. O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi va uni amalga oshirish uchun strategik yo'nalishlarining qabul qilinishi, birinchi navbatda, raqamli iqtisodiyotga o'tishning iqtisodiy va moliyaviy asoslarini yaratadi.

Ta'lim jarayonida interaktiv kontentlarni ishlab chiqishda zamonaviy infografik dasturlardan foydalanib dars jarayonini olib borish va o'rganuvchilarga tushunarli bo'lishini ta'minlash keng qo'llanilmoqda. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini yanada yaxshilashda turli-tuman dasturlar bilan boyitish hamda on-line ko'rinishda dasturlarni o'rgatish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga

A N N O T A T I O N .

In this article, the creation of a platform for creating infographics using existing programs for the development of interactive content and effective organization of teaching in the process of education in the era of globalization is mentioned. In addition, in order to further improve the quality of teaching in higher education, secondary special, and school educational institutions, brief information was given about teaching how to create infographics using modern interactive infographic creation programs. During the lessons, students' interest in creating information using infographics and the possibilities of the most effective programs used in mastering the subject were highlighted, and a platform was created.

Keywords: Infographic content, platform, digital technologies, digitization, innovation strategy, computer graphics, visualization.

olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirgan holda, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi usullarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni on-line tayyor platformalardan foydalanib mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

ASOSIY QISM

Bugungi kunda veb texnologiyalar jumladan veb sayt va platformalarni yaratish hamda ular orqali dars jarayonini boyitishga bo'lgan talab ortib borayotganligi sababli bu bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. So'ngi vaqtlarda internetni shiddat bilan rivojlanishi va uning foydalanuvchilari sonini kundan-kunga ortib borganligi bois, internetda turli yo'nalishlardagi veb sahifalar soni ham ortib bormoqda. Internet orqali savdo-

sotiq ishlarini olib borish, masofadan turib nufuzli oliygohlarga o'qishga kirish va ularda ta'lim olish ham mumkin. Turli provayderlar nafaqat firma va kompaniyalar balki dunyo bo'ylab millati, dini va tilidan qat'iy nazar oddiy fuqarolar uchun ham internetda o'z sahifalarini joylashtirgan holda dars mashg'ulotlarini sifatli olib borish imkoniyatini taklif etmoqda.

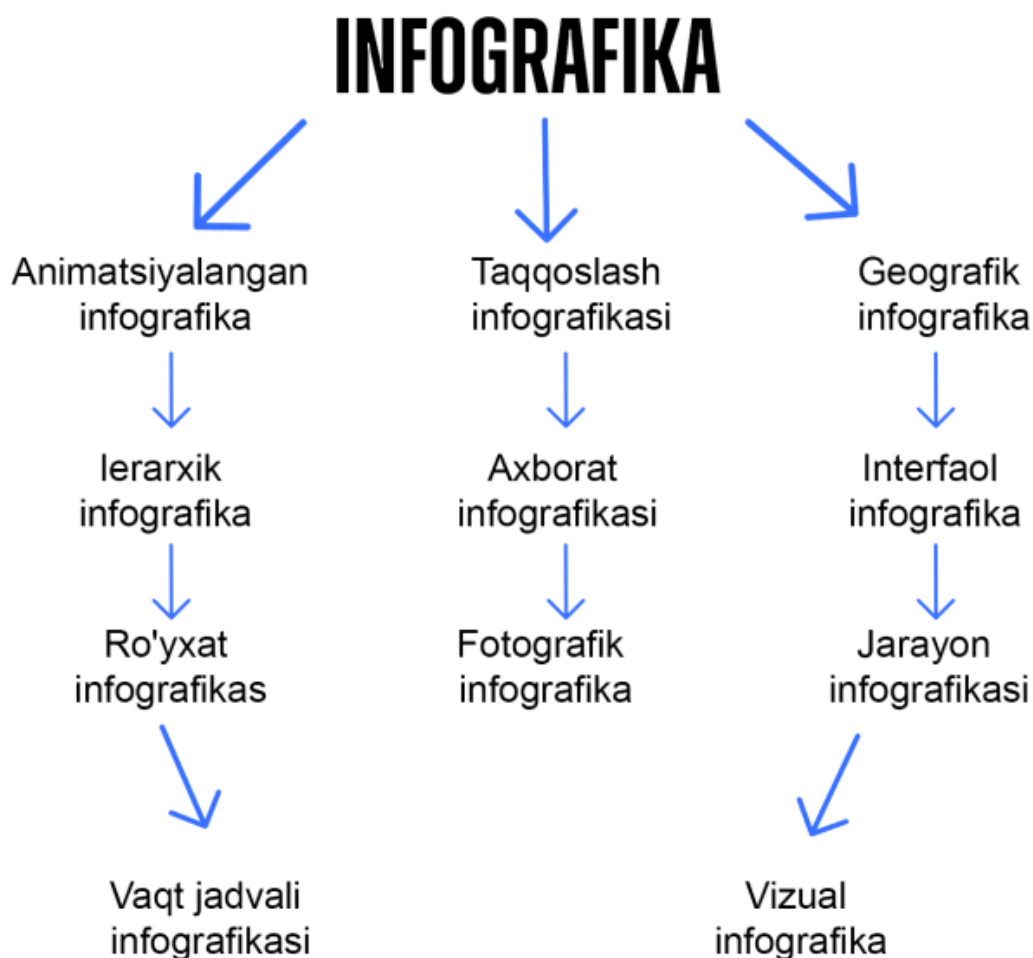
Infografika ma'lumotlarni taqdim etish, vizual aloqa uchun samarali vosita sifatida uzluksiz ta'lim jarayonida muhim o'rin egallamoqda. Infografika bu ma'lumotlarni taqdim etish uchun keng imkoniyatli va samarali vosita, fan yuzasidan terminlarni tushuntirish, taqdimotlarni soddalashtirish, aloqalarni xaritalash, tendentsiyalarni ko'rsatish va asosini ta'minlashga mo'ljallangan zamonaviy texnologiya hisoblanadi[1].

Infografika texnologiyasidan foydalanish orqali jozibali tasvirlar, mavhum g'oyalarni tushunishni osonlashtiradi, shuning uchun ular ta'lim tizimida

va boshqa sohalarda ham keng ko'lamda taraqqiy etmoqda. Ushbu texnologiya ta'lim jarayonida quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- axborotni tezroq uzatishga yordam beradi;
- kengaytirilgan hamkorlik, tushunish, jalb qilish imkonini yaratadi;
- murakkab jarayonlarni soddalashtirish va osonroq tushuntiradi;
- bir nechta tushunchalarni solishtirish va qarama-qarshi qo'yishda yordam berish;
- tizimli va rejali foydalanilganda taqdimotlarni namoyish qilish;
- hisobotlar, loyiha yoki tadqiqotlarning ma'lumotlari va xulosalarini yoritib berish imkoniyatini yaratadi.

Ta'lim tizimida murakkabligi asosida infografika quyidagi toifalarga bo'lingan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1-rasm. Infografik ma'lumotlarni ishlab chiqishga mo'ljallangan toifalar

Yuqorida keltirilgan infografikaning turlarini quyidagicha izohlash mumkin[4]:

Animatsiyalangan infografika bu - foydalanuvchi o'zgacha ijodiy g'oyalarni taqdim etish va tomoshabinlar e'tiborini jalb qilmoqchi bo'lganida ranglar, poplar, tovushlar, silliq o'tishdan foydalanadi.

Taqqoslash infografikasi taqqoslash uchun foydalaniladi. Ikki yoki undan ortiq hodisalar, harakatlar, g'oyalar, jarayonlar, mahsulot, ma'lumotlar, shaxslar yoki joylar grafikaki, tasvirlar, rasmlar va boshqalar.

Geografik infografika oddiydan murakkabgacha bo'lgan keng doiradagi ma'lumotlarni qamrab oladi. Murakkab ma'lumotlar va ularni yanada soddav tushunarli qilish. Ushbu ma'lumotlar to'plamini taqqoslash sifatida ishlashi mumkin.

Turli darajadagi axborotni ierarxik tarzda tushuntirish uchun **ierarxik infografikadan** foydalaniladi.

Axborot infografikasi - bu ma'lumotlarni osonlik bilan yaratishga qaratilgan axborotning vizual tasviri bo'lib, birinchi qarashda tushunarli bo'ladi.

Interfaol infografika Snap ilovasi foydalanuvchilarga diagramma va grafiklarni qanday birlashtirganini ko'rsatadi.

Ro'yxat infografikasi o'quvchilar va auditoriya e'tiborini jalb qilish va oshirishda samarali jalb qilish, foydalanuvchilarga ma'lumotlarni ro'yxatlarga ajratish imkonini beradi, bu ularni oddiy ro'yxatlardan ko'ra jozibali qilib ko'rsatishga yordam beradi.

Fotografik infografika axborot yoki tushunchani tushuntirish uchun fotosuratlar va matnlardan foydalanadi.

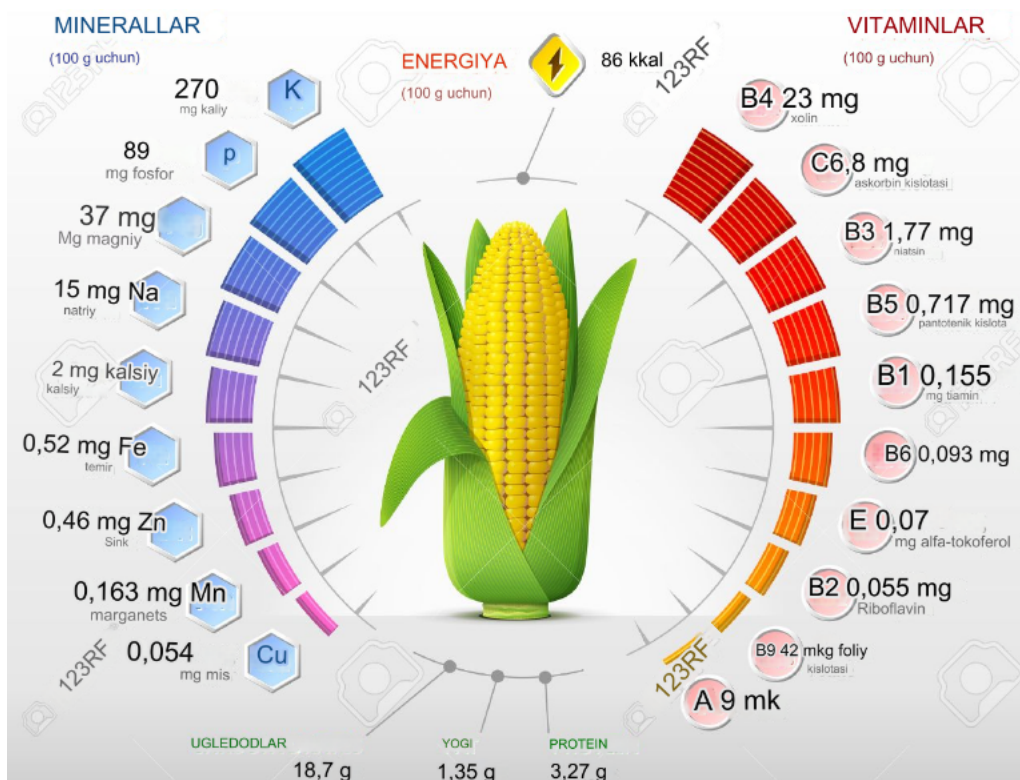
Jarayon infografikasi murakkab g'oyalar, tushunchalar va vizual tasvirlarni soddalashtirish uchun ishlab chiqilgan da'stur.

Vaqt jadvali infografikasi murakkab ma'lumotlarni soddalashtiradi va uni qiziqarli hamda tushunishni osonlashtiradi. Agar foydalanuvchi muayyan voqea tarixini tasavvur qilish yoki asosiy ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish niyatida bo'lsa bu tur mos keladi.

Vizual infografika foydalanuvchi ma'lumotlarning asosiy qismini qisqartirgan holda, aniq va axborot almashish salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, infografikada tasvir takrorlanmaydi balki, og'zaki matn orqali uni tuzishga yordam beradi. Tasvir axborot kontsentratsiyasini oshiradigan qo'shimcha ma'nolarni yaratadi[3].

Shu bilan birga qo'shimcha ma'no qo'shadigan informatsion tasvirning namunasini quyidagi rasmda keltirilgan.

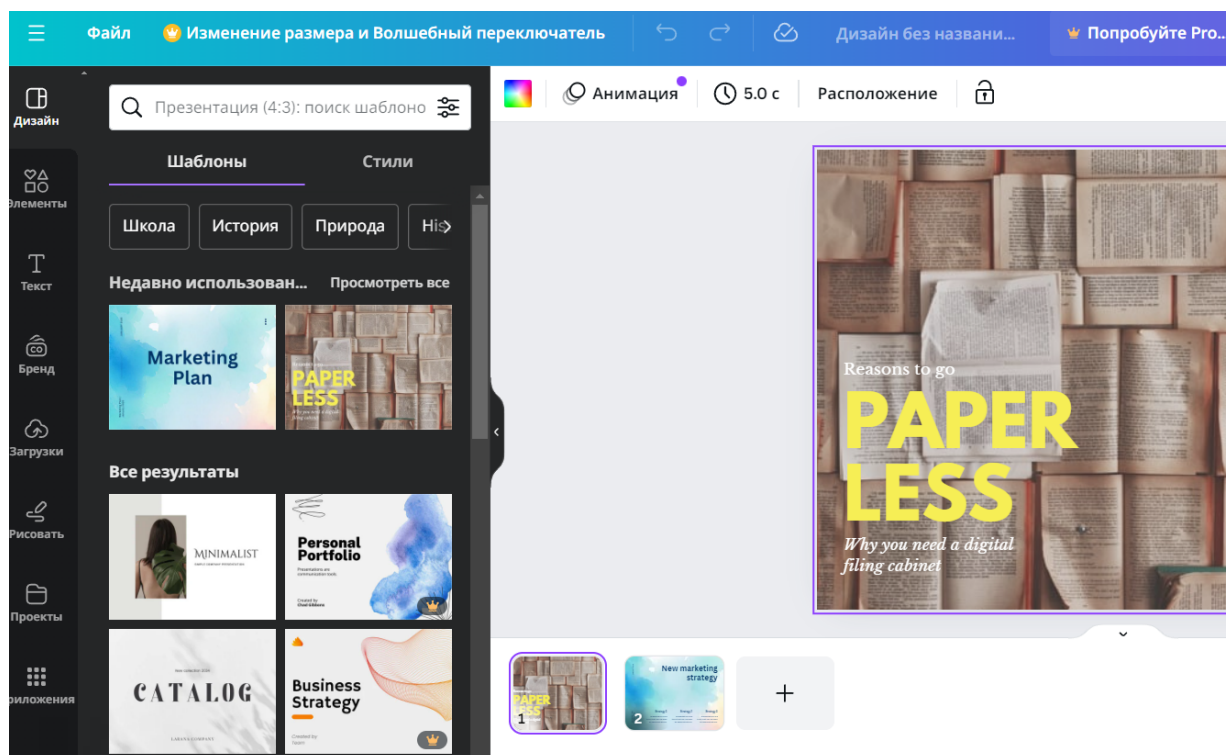

2-rasm. Infografika yordamida o'simliklarning biologik tarkibiy tuzilishining ifodalanishi

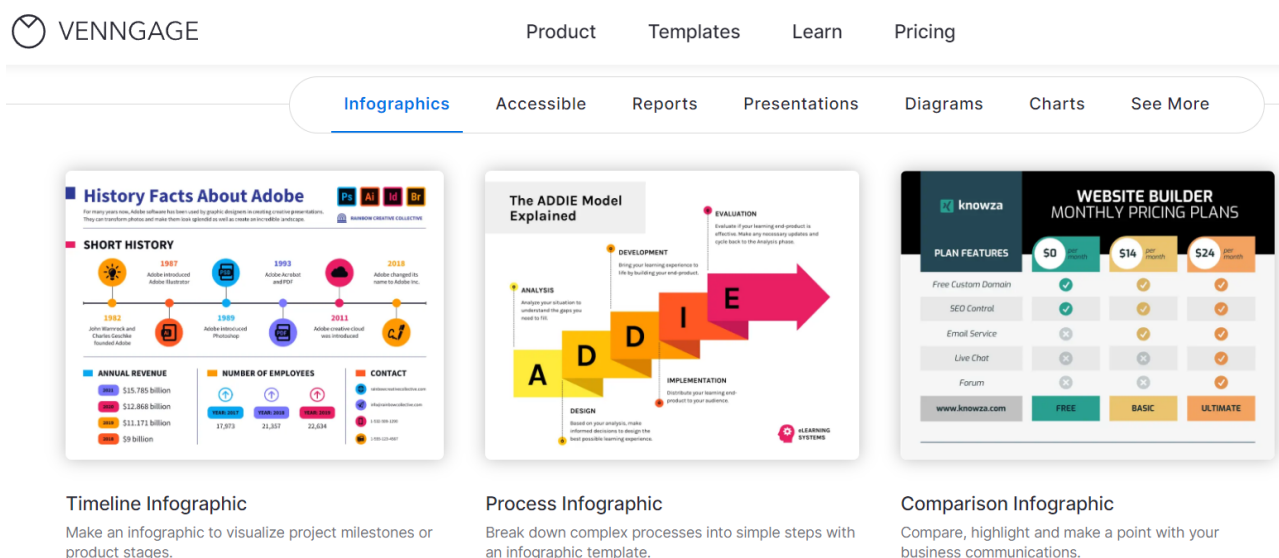
Ushbu infografik ishlanma orqali urg'u berilgan mahsulotning kimyoviy tuzilishi to'g'risida to'liq ma'lumot olishimiz mumkin.

Yuqorida keltirilgan dasturlar yordamida ma'lumotlarni qiziqarli hamda tushunarli tarzda taqdim etishda keng foydalaniladi. Har bir dasturning o'ziga xos hamda yo'naltirilgan funksiyalari bo'lib, bunday dasturlar sirasiga:

Canva asosan yuqori sifatdagi va animatsion taqdimotlarni tayyorlashda, taklifnomalar, Instagram kabi ommaviy platformalarga postlarini tayyorlash maqsadida ishlatiladigan grafik dizayn platformasi hisoblanadi. U ma'lumotlarni rasmlar shaklida taqdim etish imkonini beradi.

3-rasm. Canva dasturining ish stoli

4-rasm. Venngage dasturining ish stoli

Vennage - bu infografika, hisobotlar va ma'lumotlarni qayta ishlab chiqish uchun onlayn dastur hisoblanadi. Vizualizatsiya uning asosiy tarkibiy komponenti hisoblanadi.

Piktochart dasturi orqali onlayn auditoriya uchun slaydlar, taqdimotlar, e'lonlar, havolalar hamda statistik hisobotlarni tayyorlash uchun dasturiy vosita hisoblanadi.

PIKTOCHART

Why Piktochart

Templates

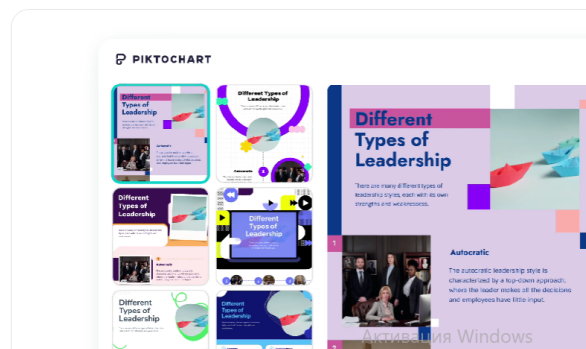
Resources

Pricing & Plans

Login

Meet the next generation of infographics

Introducing Piktochart's latest **AI-powered infographic maker**. Turn **any idea** into a professionally designed infographic, poster, banner, and more **in seconds**, tailored to your brand's voice.

5-rasm. Piktochart dasturida ish stoli

Ushbu dasturlar yordamida foydalanuvchilarning ma'lumotlarini infografika sifatida tasvirlash mumkin. Shu bilan birga, ularni vizual ko'rinishda ifodalashga yordam beradi[1, 2].

Yuqorida keltirilgan dasturiy ta'minotlar yordamida quyidagi infografik ishlanmalarni misol sifatida keltirishimiz mumkin.

6-rasm. "Wellnor" tabiiy dori mahsulotlarining ifografik rasm ko'rinishida ifodalanishia

Shu bilan birga, infografik kontentlar yaratishga yordam beruvchi platformalar orqali ushbu ishlanmalar xosil qilinadi. Xususan quyidagi infografik rasm piktochart platformasi yordamida tayyorlangan bo'lib, uning ko'rinishi rasm shaklidagi ma'lumotlar asosida yig'ilgan hisoblanadi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki so'nggi yillarda saytlar o'z axborot uzatish formatida infografikadan keng foydalanilmoqda. Infografikadan foydalanilgan nashrlar, ilmiy ishlar hamda barcha ishlanmalar soni kundan kunga oshib bormoqda. Bu esa yanada o'quvchini diqqatini o'ziga tortadi.

Xulosa.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda infografikadan to'g'ri foydalanish yanada dolzarb vazifaga aylanmoqda hamda katta hajmdagi ma'lumotlarni yetkazib berishda infografika asosiy vositaga aylanib bormoqda. Uning yordami bilan biz statistika va murakkab jarayonlarni tahlil etishimiz, kompaniyaning rivojlanish yo'lini aniq belgilashimiz hamda yangi tovarlar to'g'risida iste'molchilarning xabardorligini oshirishimiz mumkin.

7-rasm. Piktochart platformalar orqali tayyorlangan infografik rasm

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahkamov A.A. "Infografik Ma'lumotlar Vizualizatsiyasi" fanidan O'quv Qo'llanma – T.: "Zamon poligraf" nashriyoti, 2023. - 160 bet.
2. Екатерина Круглова. Инфографика и визуализация данных., МГУ имени М.В.Ломоносова, 2018. – 63 с.
3. Xudayberganov T. R. *Multimedia tizimlari va texnologiyalari o'quv uslubiy majmuasi*. Urganch-2021. - 132 b.
4. Alberto Cairo "The Functional Art: An Introduction to Information Graphics and Visualization" (2020), "The Truthful Art: Data, Charts, and Maps for Communication" (2022).

IQTISODIYOT FANLARI

MOLIYAVIY XIZMATLAR BOZORIDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING O'RNI VA ROLI

Meliyev Vohidjon Pulatovich¹

ORCID:0009-0003-9671-4517

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar va ularni qo'llash orqali vujudga kelgan yangi neobank (Fintech, challeng) firmalar va kompaniyalar, moliyaviy xizmatlar, yangi imkoniyatlar va xatarlar (risk) yoritilgan. O'zbekiston banklari tomonidan yangi raqamli bank xizmatlarini joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli innovasion texnologiyalar, moliyaviy inklyuziya, BIG DATA, bulutli xisoblash, sun'iy intellekt, kraudsorsing, blokchayn, kriptoaktiv, neyron tarmoqlari, internet buyumlari.

Kirish.

Mamlakatimizda bank tizimini rivojlantirish, unda mijozlarga yo'naltirilgan bank xizmatlari sifati va ko'lamini kengaytirish borasida qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bevosita amaliy axamiyatga ega bo'lib, bugungi kunda texnik va texnologik rivojlanish, internet rivoji chegarabilmas imkoniyatlar eshigini ochib dunyoning istalgan nuqtasidan moliyaviy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatlarini yaratmoqda. Boshqacha aytganda bugungi raqamli iqtisodiyot dunyo integratsiyasini rivojlantirib raqobatni kuchaytirmoqda.

Bu jarayonlarni avvalo iqtisodiyot soxasida, yanada aniqroq qilganda, moliya-bank tizimida

yaqqol ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, deyarli barcha internetdan foydalanuvchi, elektron pochtaga ega bo'lgan fuqarolarga rivojlangan davlatlar (Angliya, AQSH, Rossiya va boshqa) dan kuniga 10 dan ortik moliyaviy faoliyat bilan shug'ullanuvchi banklar, investisiya fondlari, brokerlik firmalari investisiya faoliyati va undan qo'shimcha daromad topish bo'yicha taklif xatlari kelmoqda. Ular o'z taklif xatlarida fond birjalariga xalqaro val'yutada pul tikishlikni va undan xaftalik, oylik qo'shimcha daromad olib turish mumkinligini va eng qizig'i buning uchun kuniga atiga 30 minut ajratish yetarliligi xamda ular bilan ishlansa fond birjalaridagi savdolarda doimiy barqaror daromad ko'rib turish mumkinligi keltirilgan. Ular kanday qilib xatlar yuborib, telefonlar kilmoqda va nima uchun ular bilan ishlansa fond birjalaridagi savdolarda doimiy barqaror daromad ko'rib turish mumkinligini aytmqda?

1. Profi University "Iqtisodiyot" kafedrası o'qituvchisi, Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tayanch doktoranti
E-mail: melievv500@gmail.com

Tadqiqot metodologiyasi.

Raqobatli bozor sharoitida moliya-bank tizimi institutlari, jumladan neobank (FinTech, Challenge) kompaniyalar tomonidan kiritilgan moliyaviy innovatsiyalarni o'rganish uchun yuqori kontekstli tadqiqotlarda tobora ko'proq foydalaniladigan amaliy tadqiqotlar metodologiyasidan foydalanamiz.

Tadqiqot quyidagi savollarga javob topishga qaratilgan:

1. Axolini moliyaviy bozorlarga jalb etish uchun moliya-bank institutlari tomonidan qanday maxsulotlar innovatsiyasi amalga oshirilmoqda?
2. Raqamli banklar va neobank kompaniyalari an'anaviy banklar bilan qanday raqobatlashadi?
3. Raqamli banklar va neobank kompaniyalari tomonidan kiritilayotgan innovatsiyalarning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari qanday?

Taxlil va natijalar muxokamasi.

Yuqorida keltirilgan savollarning javoblari bevosita raqamli iqtisodiyot texnologiyalari xamda sun'iy intellekt rivoji bilan bog'liqdir.

Moliyaviy xizmatlar bozoridagi raqamlashtirish va texnologik innovatsiyalar moliyaviy resurslarni jalb etish, ularni taqsimlash, jarayonlarni tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish xamda raqobatni kuchayishiga olib keldi. Bu esa moliyaviy institutlarning yangi turlari (FinTech kompaniyalar) paydo bo'lishi va ko'payishiga xamda raqamli banklarning paydo bulishi va an'anaviy banklarning transformatsiyalashuvini talab qilmoqda. Shu bilan birga yangi texnologiyalar va jarayonlarni avtomatlashtirish mijozlarga yo'naltirilgan yangi maxsulotlar (xizmatlar) ishlab chiqarish imkoniyatlarini ochib beradi xamda moliyaviy inklyuziyani kuchaytiradi.

Yangi texnologiyalar va maxsulotlarni ishlab chiqarishning muxim jixati xam moliyaviy inklyuziyani kuchaytirishdir. Mobil telefon operatorlari mijozlarga asosiy bank xizmatlarining "elektron pul" xizmatlarini taklif etayotganligi inklyuziv innovatsiyalarga misol bo'ladi. Moliyaviy innovatsiyalar natijasida bank tizimidagi o'zgarishlarning yana biri raqobatchi banklarning paydo bo'lishi va rivojlanishidir. Xalqaro Valyuta jamg'armasining 2020 yil ma'lumotlariga ko'ra raqamli moliya moliyaviy inklyuziyaga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu shuningdek mamlakatda YAIMning o'sishiga ta'sir qilib, iqtisodiy va ijtimoiy inqirozdan xalos bo'lishda muxim rol o'ynashi

mumkinligini ko'rsatadi. Jaxon bankining 2017 yildagi tadqiqotida "mobil pul ... odamlarning daromad olish potensialini yaxshilashga yordam berishi va shu bilan qashshoqlikni kamaytirishi mumkin"ligi aytiladi.

Investisiyalarni jalb etish Yel mamlakatlari uchun xam muxim masala bo'lib raqamli moliyaviy xizmatlarni joriy etish orqali bunga erishishga xarakat qilmoqda. Shu sababli Yevropa Moliyaviy Barqarorlik Kengashi raqamli moliyaviy innovatsiyalar mijozlarga taqdim etilayotgan xizmatlarning samaradorligi va shaffofligini oshirishi mumkinligini tasdiqladi.

Ya'ni raqamli moliyaviy texnologiyalar yordamida barcha fukarolar mablag'lari kam bo'lsada investiya faoliyatini amalga oshirishi mumkin. Yukoridagi misolda keltirilgan xatlarning ko'pida mendan xisob rakam ochib kamida 150, 300 AQSH \$ qo'yib daromad topishim mumkinligi aytilgan. Ushbu ochiladigan xisob raqamlar esa albatta O'zbekistonda emas balki chet elda ro'yxatdan o'tgan investisiya kompaniyasiga tushadi. Natijada rivojlanmagan mamlakatlardagi axolining investisiyaga (qo'shimcha daromad olishga) yo'naltirmoqchi bo'lgan bo'sh pul mablag'lari rivojlangan mamlakatlarda to'planishiga va ularning iqtisodiyoti rivojiga yordam berishiga olib keladi. Albatta biz misolda ko'rayotgan xolat bir kishi va kichik miqdordagi summaligi sababli unchalik arzimaday ko'rinishi mumkin, lekin 2017 yili Angliyada ro'yxatdan o'tib, 2018 yil Litvadan bank faoliyatini amalga oshirish bo'yicha lisenziya olgan Revolyut bank MCHJ mijozlari o'sishini o'rganadigan bo'lsak qisqa 2 yillik davrda 12 mlndan ortiq jismoniy shaxslarni jalb etganligi naqadar ulkan natija bo'lganligini ko'rishimiz mumkin.

Endi ushbu moliya tashkilotlari qanday raqamli texnologiyalardan foydalangan xolda axoliga tezkor xizmatlar ko'rsatayotganligi va investisiyaga yo'naltirilayotgan mablag'larni zararsiz ko'paytirib berish uchun vadalar berayotganligini ko'rib chiqaylik.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi va texnologik jarayonlarning transformatsiyalashuvi avvalo mijozga yo'naltirilgan (shaxsga moslashtirilgan) xizmat modellari, targetlangan bozor, «Big Data», «Artificial intelligence», «Artificial neural network», kvant texnologiyalari, «Internet of Things», «Blockchain technology», «3D printing» kabi texnologiyalar rivojlanishi o'rtacha statistik iste'molchining emas, balki har bir muayyan mijozning talab va ehtiyojlariga javob beradigan

tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishga imkon beradi.

BIG DATA- katta ma'lumotlar, birinchi navbatda ma'lumotlarni qayta ishlashning an'anaviy dasturi bilan ishlash uchun juda katta yoki murakkab bo'lgan ma'lumotlar to'plami. Katta ma'lumotlar almashinuvini optimallashtirish orqali bozor va mijozlarni tezkor o'rganish va taxlil qilish, yangiliklardan xabardor qilish imkonini yaratib berdi.

Cloud computing- Bulutli texnologiyalar yordamida platforma, infratuzilma va dasturiy vosita xizmatlarini tashkil qilish mexanizmi, usul va tamoyillari asosida bulutli xisob-kitobni amalga oshirish xizmatlari.

Sun'iy intellekt (Artificial intelligence AI) – kompyuter va dasturlar tomonidan ko'rsatiladigan aql-idrok – ma'lumotlarni idrok etish, taxlil va sintez qilish xamda xulosa chiqarish.

Kraudsorsing- oddiy insonlarning yaratuvchanligi, tajriba va bilimlariga asoslangan holda muammolarni hal etish va yangi brendlarni yaratishdir. Kraudsorsing texnologiyasi yordamida inson resursidan foydalanib biznes, ijtimoiy va siyosiy muammolarga yechim topish mumkin.

Blokchayn- taqsimlangan ma'lumotlar reyestri, unda barcha ma'lumotlar ketma-ket yoziladi va bloklarga taqsimlanadi, bunda har bir yangi blok kriptografik imzo orqali avvalgi bloklar bilan bog'liq bo'ladi. Bu tizim ishtirokchilari vositachisiz bir-biriga aktivlarini ishonchli tarzda uzatish imkonini beruvchi texnologiya. Masalan, blockchain da pul ko'chirmalari haqidagi yozuvlarni saqlash mumkin.

Kriptoaktiv- blokcheyndagi qiymati va egasi bo'lgan yozuvlar jamligi.

Artificial neural networks (ANNs)- odatda oddiygina neyron tarmoqlari deb atalib, bu jonzod miyasini tashkil etuvchi biologik neyron tarmoqlaridan ilxomlangan xisoblash tizimi.

Internet of Things- bu bir-biri bilan yoki tashqi muxit bilan o'zaro ta'sir qilish uchun o'rnatilgan vositalar va texnologiyalar bilan jixozlangan narsalar o'rtasida ma'lumotlarni uzatish tarmog'i. Bunday tarmoqlarni tashkil etish iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni qayta qurish, ba'zi xarakatlar va operatsiyalarni inson ishtirokisiz amalga oshirish imkoniyatiga ega.

Rivojlangan mamlakatlar yuqorida keltirib o'tilgan texnologik innovatsiyalarni faol qo'llashga kirishganligi natijasida Moliya-bank faoliyati rivojlanib, an'anaviy banklarga raqobatcha bo'lgan

neobank yoki raqamli o'zgaruvchin (challenge) banklar moliya bozoriga kirib kelib investisiya faoliyati va fond bozorlarida muvaffaqiyatli ishtirok etmoqda. Biz ko'rib chiqayotgan misolda xam xat yuborayotgan firmalar xam asosan anashunday o'zgaruvchan (neobank) shaklidagi firmalar bo'lib, ular dunyoning istalgan xududlarida internet buyumlari yordamida moliyaviy xizmatlar ko'rsatishni amalga oshirmoqda. Internet aloqa mavjud bo'lgan xolda qisqa vaqtda kompyuter yoki mobil qurilmalar orqali xisobraqam ochish, plastik kartadagi pul mablag'larini konvertatsiya qilish, kerakli xisobraqamlarga o'tkazish, ularda yaratilgan platformalar orqali fond va valyuta birjalarida oldi-sotdi amaliyotlarini bajarish, birjalardagi xolat bo'yicha ma'lumotlar olish, BIG DATA, Cloud computing, Sun'iy intellekt dasturlari va texnologiyalaridan foydalangan xolda ular tomonidan sizga beriladigan ma'lumot va yo'riqnomalar asosida birjalarda ishlash (pul tikish) orqali zarar ko'rmasdan daromad topishingiz mumkin. Lekin bizga ma'lumki xar qanday tavakkalchilikka asoslangan faoliyat foyda yoki zarar keltiradi. BIG DATA, Cloud computing, Sun'iy intellekt dasturlari va texnologiyalaridan foydalangan xolda faqat foyda ko'raman deb ishlash noto'g'ri bo'ladi. Shu sababli ushbu neobank firmalari portfelini xedjirlashni amalga oshirib boradi. Shu orqali ular siz tikkan pullar bilan fond va valyuta birjalaridagi savdolarida zarar ko'rsangiz xam ma'lum bir vaqt davomida sizni zararsiz faoliyat yuritayotgan yoki foyda ko'rayotgan qilib turadi. Virtual pullar, virtual karta dasturlari yordamida esa sizga daromadlar berib boy xam qilib qo'yadi. Lekin ushbu mablag'larni o'z plastik kartangizga tushurib olishingiz yoki naqd pul shaklida olishingiz uchun siz xaqiqatda birja savdolaridagi faoliyatda foyda ko'rgan bo'lishingiz kerak bo'ladi. Umuman olganda ushbu neobank (o'zgaruvchan) firmalar tomonidan taklif qilanayotgan xizmatlar pul o'tkazmalari, on-layn konvertatsiya, elektron pullar, virtual karta, keshbek xamda xamda investision daromad olish oddiy fuqarolarning doimiy talab va extiyojlarini xisobga olgan xolda ishlab chiqilganligi, vositachilik xaqqlarining arzonligi (ayrim xollarda bepul), qisqa vaqtda (bir zumda) amalga oshirish imkoniyatlari butun dunyo axolisini jalb etmoqda.

Xulosa va takliflar

Yuqorida keltirilganlardan kelib chiqib, raqamli innovasion texnologiyalardan samarali foydalanish moliya-bank tizimida axoli talab va extiyojlarini qondirishga qodir bo'lgan moliya-bank xizmatlarini

joriy etish imkoniyatlarini yaratib bermoqda. Kapital bozorini va kichik investorlar uchun muqobil investisiyalarni taqdim etish imkoniyatlarini kengaytirib, innovation texnologiyalarni qo'llash orqali axolini jalb etib, mijozlar to'plamoqda xamda ularning bo'sh pul mablag'laridan foydalangan xolda katta foyda ko'rmoqda. Umumiy qilib aytganda, moliya-bank institutlari investisiya takliflari moliyaviy inklyuziyani oshiradigan va ijtimoiy-iqtisodiy foyda keltiradigan innovatsiyadir.

Shundan kelib chiqib raqobat bozorida ustunlikka ega bo'lish uchun O'zbekiston bank tizimini transformatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni qo'llashga keng yo'l ochib berish orqali axoliga:

- dunyodagi barcha valyutalarni almashinish kurslarini belgilaydigan dasturni joriy etish orqali barcha valyutalar konvertatsiyasini yo'lga qo'yish;
- dunyo bo'yicha ishlaydigan va istalgan mamlakatlar valyutasiga to'g'ridan to'g'ri konvertatsiyalanadigan plastik kartalar joriy etish;

- plastik kartalar yoki virtual kartalardagi pul mablag'lari koldig'iga kunlik daromad to'lab borish;
- jamg'arib boriladigan depozitlar bo'yicha xukumat darajasida soliq imtiyozlari (daromad solig'idan ozod qilish, bugungi kunda ipoteka, ta'lim kreditlariga berilgandek) berish orqali foiz stavkalarini oshirish;
- bank API adremlari bo'yicha bank va nobank xizmatlarni yagona ilova orqali xizmat ko'rsatish platformalarini integratsiyalash, multivalyuta dasturlarini ishlab chiqish orqali xorijiy mamlakatlar bank xizmatlari bozoriga kirib borish maqsadga muvofiq bo'lib, bu orqali axolining bo'sh pul mablag'larini O'zbekiston banklarida jamlanib borishi xamda axolining ushbu mablag'lardan investisiyaviy daromad olib turishinita'minlaydi

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi «2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida»gi PF-5992-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2020 yil 15 fevraldagi 13/3-son qarori ilovasi "O'zbekiston Respublikasi hududida elektron pullarning chiqarilishi va muomalada bo'lishi" qoidalari.
3. Koenig-Lewis, N., Palmer, A., Moll, A., 2010. Predicting young consumers' take up of mobile banking services. International Journal of Bank Marketing 28 (5), 410-432.
4. Laforet, L., Li, X., Consumers' attitudes towards online and mobile banking in China. International Journal of Bank Marketing 2005, 23 (5), 362-380.
5. Mamadiyarov, Z. (2021). Analysis of factors affecting remote banking services in the process of bank transformation in Uzbekistan. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 1(36), 14-26.
6. Wessels, L., Drennan, J., 2010. An investigation of consumer acceptance of M-banking. International Journal of Bank Marketing 28 (7), 547-568.
7. Lee, (2009) Factors influencing the adoption of internet banking: An integration of tam and Tpb with perceived risk and perceived benefit. Electronic Commerce Research and Applications, 8 (3), pp. 130-141.
8. Yang et al. (2015) Exploring consumer perceived risk and trust for online payments: An empirical study in China's younger generation computers in Human Behavior, 50, pp. 9-24
9. Featherman and Pavlou (2003) Predicting E-services adoption: A perceived risk facets perspective International Journal of Human-Computer Studies, 59 (4), pp. 451-474

Internet manbalar:

10. https://cbu.uz/oz/press_center/news/268736/
11. <https://cybersecure.uk.com/biggest-risks-of-online-banking-and-how-to-avoid-them/>

BIRGALIKDAGI FAOLIYAT HISOBI VA UNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH METODOLOGIYASI

Yakubov Ulugbek Kosimovich¹

ANNOTASIYA.

Global iqtisodiyotda kuzatilayotgan murakkab vaziyatga qaramasdan mamlakatni rivojlantirish strategiyalariga muvofiq iqtisodiyotni erkinlashtirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilayotgani hamda tarmoq, soha va hududlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlarning amalga oshirilishi hisobiga, 2024 yilda: asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmining 473 trln so'm yoki o'tgan yilning mos davriga nisbatan 19,8 foizga oshishi; – eksport (oltinsiz) hajmining 19,1 foizga o'sishi[1] kutilmoqda. Bunda o'sishning qo'llab-quvvatlovchi omillari bo'lib, investorlar uchun qulay investitsion muxit yaratish hisobiga, birgalikdagi faoliyatni yo'lga qo'yish bilan mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy hayotida zarur bo'lgan mahsulot(ish, xizmat)lar ishlab chiqarilishini yo'lga qo'yilishi hisoblanadi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standart (keyingi o'rinlarda – MHXS)larini amaliyotga joriy etilishi va ular asosida moliyaviy tahlilni tashkil etilishi qulay investitsion muhit yaratilishida dastlabki bosqich sanaladi.

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR:

Qo'shma faoliyat; qaram, sho'ba korxona; birgalikdagi faoliyat; birgalikdagi operatsiya; bosh korxona; hisobot taqdim etuvchi korxona; axamiyatli ta'sir; konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot; dividend; ulushli ishtirok; sof aktiv.

АННОТАЦИЯ.

Несмотря на сложную ситуацию, наблюдаемую в мировой экономике, благодаря реализации реформ, направленных на либерализацию экономики в соответствии со стратегиями развития страны и реализацией программ, направленных на развитие отраслей, отраслей и регионов, в 2024 году: 473 трлн суммов. увеличения объема инвестиций в основной капитал или на 19,8% по сравнению с соответствующим периодом предыдущего года; - Ожидается увеличение объема экспорта (без золота) на 19,1%. В этом случае поддерживающими факторами роста являются производство продукции (по отраслю), необходимой для социально-экономической жизни страны, за счет создания благоприятного инвестиционного климата для инвесторов. Внедрение международных стандартов финансовой отчетности (далее – МСФО) и организация финансового анализа на их основе является первым шагом на пути создания благоприятной инвестиционной среды.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА.

Совместная деятельность; зависимое, дочернее предприятие; совместная деятельность; совместная операция; материнская компания; отчетное предприятие; значительное влияние; консолидированная финансовая отчетность; дивиденды; долевое участие; чистый актив.

1. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc.), professor Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, "Moliyaviy tahlil" kafedrasi.

ABSTRACT.

Despite the complex situation observed in the global economy, due to the implementation of reforms aimed at liberalizing the economy in accordance with the country's development strategies and the implementation of programs aimed at the development of industries, sectors and regions, in 2024 it is expected that: - 473 trillion soums of the volume of investments in fixed capital or 19.8% increase compared to the corresponding period of the previous year; - 19.1% increase in the volume of exports (without gold). In this case, the supporting factors of growth are the production of products (work, services) necessary for the social and economic life of the country, at the expense of creating a favorable investment climate for investors. . Implementation of international standards of financial reporting (hereinafter referred to as IFRS) and organization of financial analysis based on them is the first step in creating a favorable investment environment.

KIRISH.

Xalqaro valyuta jamg'armasining 2024 yil sentabr oyidagi hisobotiga ko'ra, "O'zbekiston iqtisodiyotining o'sishi 2024 - yilda 5,6 foizga, 2025 yilda 5,7 foizga prognoz qilingan. Asosiy kapitalga investitsiya 2024 yilda 473418 mlrd so'mni tashkil etgan holda, 2025 yilda 9,7 foizga, 2026 yilda 9,5 foizga va 2027 yilga kelib 9,2 foizgacha o'sishi prognoz qilinmoqda" [2]. Importning 2024, 2025, 2026, 2027 yillarda o'sish sur'ati 1,2; 4,3; 4,7; 5,2 foizni tashkil etib, eksportning mos davrlarda 13,7; 7,4; 11,5; 11,8 birlikka oshishi prognoz qilinmoqda. 2024 yilda inflyatsiyaning 9 foiz darajasida saqlanishi, 2025 yilda 7,0 foiz, 2026 yilda 5-6 foiz, 2027 yilda 5 foiz bo'lishi bashorat qilinmoqda. Savdo kanallari va moliyaviy oqimlar xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning xalqaro tranzaksiyalarni sanksiyaga uchramagan kanallar orqali amalga oshirish talab etiladi. Biroq keng ko'lamli logistika muammolari mahsulotlarni yetkazib berish bilan bog'liq kechikishlarga va xarajatlarning sezilarli darajada oshishiga olib keladi. Shu sababdan, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda investitsion faoliyat hisobini samarali tashkil etish va iqtisodiy tahlili asosida muhim

KEYWORDS: Joint activity; dependent, subsidiary enterprise; joint activity; joint operation; parent company; reporting enterprise; significant impact; consolidated financial statement; dividend; equity participation; net asset.

boshqaruv qarorlarini qabul qilishga e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son, "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi [Farmoni](#) bilan mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari yanada rivojlantirilmoqda. Mamlakatda investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish, kelgusi besh yilda 120 milliard AQSh dollari, jumladan 70 milliard dollar xorijiy investitsiyalarni jalb etish choralari ko'rish, shuningdek yirik korxonalarni fond birjasi orqali xususiy lashtirish masalasiga e'tibor qaratilgan.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi hududida tan olingan 62 ta MHXS tarkibida birgalikdagi faoliyatni tartibga soluvchi:

1. "Bog'liq tomonlar to'g'risidagi ma'lumotlarni yoritib berish" (24-son), "Alohida moliyaviy hisobot" (27-son), "Ta'sir ostidagi tashkilotlarga va qo'shma korxonalarga investitsiyalar" (28-son) nomli Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti;

2. "Biznes birlashuvlari" (3-son), "Konsolidasiyalashgan moliyaviy hisobot" (10-son), "Birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuvlar" (11-son), "Boshqa tashkilotlardagi ulushlarni yoritib berish"

(12-son) nomli Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti tasdiqlangan.

O'zbekiston Respublikasi hududida tan olingan 62 ta MHXSning 11,3 foizi birgalikdagi faoliyatni tartibga soluvchi hujjat hisoblanadi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan xorijiy kapital ishtirokidagi korxona va tashkilotlar soni 14226 tani tashkil etib, shundan, 4576 tasi qo'shma korxonalar va 9650 tasi xorijiy korxonalar hisoblanadi [3]. Qayd etish kerakki, mavjud 4576 ta qo'shma korxona bevosita birgalikdagi faoliyat ob'ekti sanaladi. Ularning samarali faoliyatini tashkil etish, buxgalteriya hisobini to'g'ri olib borish, ma'lumotlar oshkoraligi va shaffofligini ta'minash bugunning muhim vazifasi sanaladi.

Ta'kidlash kerakki birgalikdagi faoliyatning huquqiy asosi yaratilib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-son "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 24 avgustdagi 507-son bilan "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish tartibi to'g'risida Nizom", Moliya vazirligi bilan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari Fondi o'rtasida 2020 yil 11 noyabrdagi "2045-UZ-MoF-Open Licence with Translation-2020"-sonli bitim ijrosi yuzasida 62 ta MHXS hujjatlari davlat tiliga tarjima qilindi. Mazkur MHXS hujjatlari O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2022 yil 10 noyabrdagi **61-sonli "O'zbekiston Respublikasi hududida qo'llash uchun moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish to'g'risida"**gi buyrug'i Adliya vazirligi tomonidan **2022 yil 9 dekabrda 3400**-raqam bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilib, ular O'zbekiston Respublikasi hududida qo'llash uchun tan olindi.

METODOLOGIYA.

Tadqiqotda tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli tahlil va yondashuv, abstrakt-mantiqiy fikrlash, monografik kuzatuv, iqtisodiy va statistik tahlil, katta sonlar tahlili, ekspert baholash, iqtisodiy-matematik, ekonometrik modellash tirish va istiqbolli prognozlashtirish usullaridan foydalanilgan.

TADQIQOT NATIJASI.

Tahlil natijalariga ko'ra, Buxgalteriya hisobi va Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida birgalikdagi faoliyatning o'ziga xos jihatlari: mulkdagi tutgan ulushi; faoliyatga ta'siri; hisob metodikasi bilan belgilangan.

Birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining mulkdagi ulushi 50-100 foiz darajasida bo'lganda faoliyat bosh tashkilot tomonidan nazorat etiladi va umumlashgan moliyaviy hisobot tuziladi. Mulkdagi ulushning 20-50 foizda bo'lishi faoliyatda ishtirokchilarning axamiyatli ta'siri va hissali hisob metodi amal qiladi [9]. Guruh ishtirokchilarining mulkdagi ulushi 20 fizdan past bo'lganda, investorlarning faoliyatga ta'siri axamiyatsiz yoki umuman bo'lmaydi, haqiqiy qiymat bo'yicha hisob yuritiladi.

O'rganishlardan kelib chiqib ta'kidlash kerakki, birgalikdagi faoliyat yuzasidan moliyaviy hisobotlar qanday tartibda, texnikada, o'ziga xos jihatlardan kelib chiqib tuzilishidan qat'iy nazar, ularning ma'lumotlari asosida shu vaqtgacha olib borilgan moliyaviy tahlil samarali xulosalar olinishiga yetarli bo'lmagan. Negaki, konsolidasiyalashga moliyaviy hisobot ma'lumotlari umumiy ko'rsatkichlar asosida, xususan: to'lov qobiliyati, aktivlar aylanishi kabilar bilan yo'lga qo'yilgan bo'lib, bular faoliyatni baholash uchun yetarli emas, deb hisoblayman. Chunki, konsolidasiyalashgan moliyaviy hisobotlar asosida aniqlangan to'lov qobiliyati yoki boshqa ko'rsatkichlar, guruh ishtirokchilarining joriy majburiyatlarini qoplash darajasiga mos bo'lmaydi. Shu sababdan, konsolidasiya texnikasidan kelib chiqib, birgalikdagi faoliyatga quyidagicha baho berish metodikasi ishlab chiqildi:

Birinchi yondoshuvda mulkdagi ulush 50-100 foizni tashkil etadi. Bunda mulkdorlar kam bo'lib, ularning ulushi 50 foizdan oshiqqligi bois, hisobot davrida sotishdan olgan foydaning o'sishiga qarab faoliyat ijobiy baholanadi.

Ikkinchi yondoshuvda, mulkdagi ulush 20-50 foizni tashkil etganda hisobot davrida sotishdan olingan foydasining ortishi bilan bir vaqtda majburiyatlarining kamayishiga qarab hamkorlik samarali deb baholanadi.

Uchinchi yondoshuvda, mulkdagi ulush 1-20 foizni tashkil etganda guruh ishtirokchilari ko'pchilikni tashkil etadi. Shu sababdan, sotishdan olingan foydaning ortishi, majburiyatlarning kamayishi va aktivlarning o'sishidan kelib chiqib birgalikdagi faoliyatni samarali ekanligini baholash belgilandi.

Ta'kidlash kerakki, har bir faoliyatni samaradorligi uning erishgan daromadi bilan bog'lanishi zarur. Moliyaviy hisobotni taqdim etishning konseptual asosida: - "Daromad xususiy kapitalga nisbatan talab qilish huquqlari egalarining badallari bilan bog'liq bo'lmagan xususiy kapitalning o'sishiga olib keladigan aktivlarning oshishi yoki majburiyatlarning kamayishi" [9], deb ta'rif berilgan. Shu sababdan birgalikdagi faoliyat natijalarini xususiy kapitalning badallarsiz o'sishini aktivlarning ortishi bilan baholash maqsadga muvofiq sanaladi.

DISKUSSIYA.

Qo'shma korxonalar - tadbirkorlikning tashkiliy-huquqiy shakllaridan biri hisoblanadi. Ko'p uklatli iqtisodiyotda xo'jalik yuritishning usuli va takror ishlab chiqarishni baynalminalashuvini ta'minlaydi. Korxona va tashkilotlarning sheriklar bilan munosabatlarini kengaytiradi. Qo'shma korxonalar aralash mulkchilikning ko'rinishi xisoblanib, bunda davlat, jamoa va xususiy mulk umumlashadi. Ta'sischi davlat korxonalari va tashkilotlari, jamoa xo'jaliklari, xissadorlik jamiyatlari hamda jamoat tashkilotlari, fuqarolar (jismoniy shaxslar) bo'lish huquqiga ega.

Buxgalteriya hisobining 28-sonli "Ta'sir ostidagi tashkilotlarga va qo'shma korxonalarga investitsiyalar" nomli xalqaro standarti ta'sir ostidagi tashkilotlarga: investitsiyalar hisobini, investitsiyalarni hisobga olishda ulushli qatnashish usulini qo'llash talablarini belgilaydi. Ushbu standartning, 3-"Tariflar" bo'limida: - "Ta'sir ostidagi tashkilot - bu investor ahamiyatli ta'sirga ega bo'lgan tashkilotdir", "Qo'shma korxona - bu birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuv bo'lib, bunda faoliyat bo'yicha birgalikdagi nazoratga ega tomonlar faoliyatning sof aktivlariga nisbatan huquqlarga ega bo'ladi", deb ta'rif berilgan [4].

Moliyaviy hisobotning:

3-"Biznes birlashuvlari" nomli xalqaro standarti hisobot beruvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy hisobotida aks ettiriladigan biznes birlashuvlari va ularning ta'sirlari to'g'risidagi ma'lumotlarning o'rinaliligi, ishonchliligi hamda taqqoslanuvchanligini ta'minlashdan iborat. Mazkur standartga ko'ra: - "Biznes birlashuvi - biznesni xarid qiluvchining bir yoki undan ortiq bizneslar ustidan nazoratga ega bo'lishidagi operatsiya yoki boshqa hodisadir...", deb ta'riflangan [5].

"Konsolidasiyalashgan moliyaviy hisobot" nomli 10-sonli xalqaro standarti xo'jalik yurituvchi sub'ekt bir yoki bir nechta boshqa tashkilotlarni nazorat qilgan hollarda konsolidasiyalashgan moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish tamoyillarini belgilaydi. Ushbu standartda: - "Konsolidasiyalashgan moliyaviy hisobot - bosh tashkilot va uning sho'ba tashkilotlari aktivlari, majburiyatlari, xususiy kapitali, daromadi, xarajatlari va pul oqimlarini yagona xo'jalik sub'ektiga tegishli deb taqdim etiladigan tashkilotlar guruhining moliyaviy hisoboti", deb ta'riflangan [6].

11 - sonli "Birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuvlar" nomli xalqaro standarti birgalikda nazorat qilinadigan faoliyat bo'yicha kelishuvlarda ishtirok etish bo'yicha ulushga ega bo'lgan tashkilotlar tomonidan moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish tamoyillarini belgilaydi. Birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuv - bu ikki yoki undan ortiq tomonlarni birgalikdagi nazoratga ega bo'lgan faoliyat bo'yicha kelishuvdir [7] deb, ta'riflangan.

"Boshqa tashkilotlardagi ulushlarni yoritib berish" nomli 12-sonli xalqaro standartda xo'jalik yurituvchi sub'ektdan moliyaviy hisobotidan foydalanuvchilarga: uning boshqa tashkilotlardagi ulushlarining xarakterini va ular bilan bog'liq risklarni; bunday ulushlarning tashkilotni moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul oqimlariga ta'sirini baholash imkonini beradigan ma'lumotlarni yoritib beradi [8].

Birgalikdagi faoliyatni tartibga soluvchi buxgalteriya hisobi xujjatlari ko'p. Biroq ularning barchasini bilish, o'ziga xos talablarini o'rganish talab etiladi. Negaki, ularning ba'zilar birgalikdagi faoliyatning nazariy asosini belgilasa, keyingisi ularni buxgalteriya hisobiga, muomalalarini olib borilishiga bag'ishlangan.

XULOSA.

Birgalikdagi faoliyatda ishtirokchilar bir qancha bo'ladi. Ishtirokchilar manfaatlaridan kelib chiqib: birgalikda aktivlarni boshqarishi; birgalikda muomalalarni amalga oshirishi; yangi xo'jalik yuritish sub'ektini tashkil etishi mumkin [10]. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi xo'jalik sub'ektlarining kapitaldagi ulushiga muvofiq faoliyatga ta'sir etishning nazorat ($C \geq 50\%$), axamiyatli ($50\% \geq C \geq 20\%$) va axamiyatsiz ($20\% \geq C \geq 0\%$) ssenariylari asosida birgalikdagi faoliyat samaradorligini aktivlar, tushum va sof foyda o'rtasidagi $1 < I_A < I_T < I_{SF}$ aloqadorlikda

baholashning maqsadga muvofiq [10]. Faoliyat natijasi yuqoridagiga asoslangan tartibning saqlanishi bilan belgilanadi.

$$I_{SF}^1 / I_{SF}^0 > I_T^1 / I_T^0 > I_A^1 / I_A^0 > 1 \text{ yoki}$$

$$I_{SF}^1 / I_{SF}^0 * 100 > I_T^1 / I_T^0 * 100 > I_A^1 / I_A^0 * 100 > 100$$

Bunda: I_{SF}^1 / I_{SF}^0 - sof foydaning o'sishi;

I_T^1 / I_T^0 - tusumning o'sishi;

I_A^1 / I_A^0 - ativlarning o'sishi.

Birgalikdagi faoliyat natijasida erishilgan samaradorlik hisobiga yuqoridagi nisbatlar saqlanmasa jarayonni foydali bo'lganligi, har bir ishtirokchining moliyaviy barqarorligini ta'minlanganligi shubxali bo'ladi. Negaki, faoliyatning foyda bilan chiqish hollatlarida ham xo'jalik yurituvchi sub'ekning nobarqorligi kuzatilgan. Bu bevosita taqsimlanmagan foydaning sifati, xususan uning debitorlik majburiyatlari yoki aktivlarning boshqa (pul mablag'laridan tashqari) turlarida jamlanishi bilan izohlanadi.

TASHAKKURNOMA.

Tadqiqot davomida [08.00.08-“Buxgalteriya](#) hisobi, iqtisodiy tahlil va audit” ixtisosligi bo'yicha ilmiy maktab rahbarlari prof. M.Pardayev, prof. R.Dusmuratov, prof. A.Ibragimovga, tadqiqot o'tkazilgan Toshkent davlat iqtisodiyot universitetiga tashakkur izhor etaman.

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Byudjetnoma 2025-2027. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi.
2. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2024/10/22/world-economic-outlook-october-2024>.
3. <http://www.stat.uz>.
4. Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti 28 - "Ta'sir ostidagi tashkilotlarga va qo'shma korxonalarga investitsiyalar".
5. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti 3 - "Biznes birlashuvlari".
6. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti 10 - "Konsolidasiyalashgan moliyaviy hisobot".
7. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti 11 - "Birgalikdagi faoliyat bo'yicha kelishuvlar".
8. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti 12 - "Boshqa tashkilotlardagi ulushlarni yoritib berish".
9. Moliyaviy hisobotni taqdim etishning konseptual asosi.
10. Yakubov, U., & Begjigitov, E. (2024, April). ANALYSIS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AND ITS SOURCES OF INFORMATION. In International Conference of Academic Sciences (Vol. 3, No. 4, pp. 107-111).
11. Yakubov, U. K., Abduganieva, K. B. (2023). Issues of protection from economic risks by organizing accounting of foreign economic activity of an economic entity on the basis of international standards.

PEDAGOGIKA FANLARI

PEDAGOG KADRLAR TAYYORLASHGA INNOVASION YONDASHUV

X.I. Ibraimov¹

Jamiyatimiz shiddat bilan rivojlanayotgan ekan, yosh avlod taqdiriga befarq bo'lmagan har bir fuqaro ushbu jarayonda kelajak avlod tarbiyasida yanada sergak va ma'suliyatli bo'lishi davr talabiga aylanmoqda. Butun dunyoda rivojlangan davlatlarning bu darajaga ko'tarilishida albatta kadrlar tayyorlash tizimiga berilayotgan e'tibor va tizimli islohotlar turganligi bizga ma'lum. Bu jarayonlarga uzluksiz ta'limda kadrlar tayyorlab beruvchi oliy ta'lim tizimining roli va ahamiyati katta. Yurtimizda olib boriladigan pedagogik jarayonlarga ta'limni zamonaviy talablar asosida rivojlantirish va sifatli pedagog kadrlar tayyorlash vazifalari qo'yilgan.

Shundan kelib chiqqan holda har bir shaxs fuqaro, mutaxassis, rahbar, xodim, qolaversa, turli ijtimoiy munosabatlar jarayonining ishtirokchisi sifatida o'ziga xos innovator faoliyatni tashkil etadi. Amerikalik psixolog E.Rodgers o'z tadqiqotlarida innovasion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari, ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritish, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxslarning toifalari, ularning yangilikka bo'lgan munosabatlari, yangilikni qabul qilish, mohiyatini anglashga bo'lgan tayyorlik darajasi hamda muayyan shaxslar toifalari o'rtasidagi innovasion harakterga ega ijtimoiy munosabatlarning tasnifi masalalarini o'rgangan.

Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va

kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur. Barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'limda ham "novatsiya", "innovatsiya" hamda ularning mohiyatini ifodalovchi faoliyat to'g'risida so'z yuritiladi.

Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O'z-o'zidan tizim sifatida yangilik kiritish munosabat yoki jarayonning, birinchidan, ichki mantig'ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig'ida izchil rivojlanishi va atrof-muhitga ko'rsatadigan o'zaro ta'sirini ifodalaydi. V.A.Slastenin innovatsiyani yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanishga qaratilgan maqsadga muvofiq, yo'naltirilgan jarayon majmui deb biladi. Muallifning fikriga ko'ra, har qanday innovatsiya yangi vositalar yordamida ijtimoiy sub'yektlarning ehtiyojini qondirish va intilishlarini rag'batlantirish maqsadini ko'zlaydi. Har qanday innovatsiyada "yangi", "yangilik" tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Turli munosabat va jarayonlarga kiritilayotgan yangilik mazmunan xususiy, sub'yektiv, mahalliy va shartli g'oyalar tarzida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarida innovasion jarayonlarni tashkil etishda o'ziga xos yondashuvlar kuzatiladi.

Ular:

1. Gnostik-dinamik yondashuv (unga ko'ra pedagoglar pedagogik innovatsiyalar, ularning

1. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti direktori, pedagogika fanlari doktori, akademik

turlari, yaratilishi, amaliyotga tatbiq etilishi, xorij mamlakatlarida yaratilgan ilg'or pedagogik (ta'limiy) innovatsiyalar va ularni o'rganish, mahalliy shart-sharoitlarni inobatga olgan holda amaliyotda ulardan foydalanishga doir bilim, ko'nikma, malakalarni izchil o'zlashtiradilar, o'z faoliyatlarida pedagogik innovatsiyalarni faol qo'llash borasidagi tajribalarni o'zlashtiradilar).

2. Individual faoliyatli yondashuv (bunda pedagoglar o'zlarining individual imkoniyatlari, qobiliyatlari, tajribalariga tayangan hola amaliy faoliyatda pedagogik innovatsiyalarni qo'llashda muayyan izchillikka erishadilar).

3. Ko'p sub'yektki (dialogik) yondashuv (mazkur yondashuv pedagogik jarayonda innovatsiyalarni hamkasblarning o'zaro, xususan, ko'p yillik ish tajribasi, kasbiy mahorat va tajribaga ega pedagoglarning faoliyatlari bilan tanishish, ularning ta'lim innovatsiyalarini samarali, maqsadli va uzluksiz qo'llashga doir tavsiya hamda ko'rsatmalaridan foydalanishlarini ifodalaydi).

4. Insonparvarlik yondashuvi (ushbu yondashuv pedagogik jarayonda innovatsiyalarni qo'llashda ta'lim oluvchilarning imkoniyatlari, xohish-istaklari, qiziqishlari, bilim, ko'nikma va malakalari darajasini inobatga olish maqsadga muvofiqligini yoritishga xizmat qiladi).

5. Individual-ijodiy yondashuv (unga ko'ra har bir pedagog faoliyatini o'rganilayotgan mavzu, o'quv materialining mohiyati, shuningdek, o'z imkoniyatlari, salohiyati, mahorati, ish tajribasidan kelib chiqqan holda ta'lim va tarbiya jarayonlarini ijodiy ishlanmalar asosida tashkil etadi).

Pedagogik ta'lim sohasini yanada takomillashtirish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun professional pedagog kadrlar yetkazib berish zarur.

Kadrlarni tayyorlashda innovasion pedagogika hozirgi davr texnologik taraqqiyotining eng so'nggi yutuqlariga asosan, oliy pedagogik ta'limni rivojlantirishga yangicha yondashuvlarni taqdim etib kelmoqda. Bu borada e'tibor oliy pedagogik ta'lim jarayonini yangicha asosda amalga oshirish va yangi texnologiyalarni puxta egallagan kadrlar tayyorlashga qaratiladi.

Buning uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasi va xalqaro hamkorlik zarur. Uning vositasida kadrlar tayyorlash jarayonini kuchaytirish

imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan pedagogik tajribasini uyg'unlashtirgan holda oliy pedagogik ta'limni amalga oshirish hamda innovasion kompetensiyalarga ega, oliy ma'lumotli pedagoglarni tayyorlash oliy pedagogik ta'lim bo'yicha yo'lga qo'yilib, asosiy e'tibor bo'lg'usi kadrlarning nazariy va amaliy ko'nikmalarini uyg'un tarzda shakllantirishga qaratiladi. O'quv jarayonining pedagogikasining milliy tajribasi hamda xalqaro baholash ta'lim dasturlari qoidalari asosida ishlab chiqildi.

Bu jarayonda ta'lim beruvchilar va bilim oluvchilar innovasion texnologiyalar imkoniyatiga tayangan holda teng ishtirok etganini eslash joiz.

O'tkazilgan tahlillarga ko'ra, davlat uchun kadrlarni tayyorlash har bir bo'lg'usi pedagogning kasbiy va umumiy rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni ta'minlash borasidagi ijtimoiy siyosatning yetakchi sohasi hisoblansa, jamiyat uchun esa, innovasion ta'lim ijtimoiy ishlab chiqarishni rivojlantirishning muhim sharti, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonini tezlashtiruvchi hamda uning kasbiy va madaniy salohiyatini oshirib boruvchi mexanizm hisoblanadi. Jahon hamjamiyati uchun oliy ta'lim xalqaro hamkorlik asosida milliy madaniyatlarni va umuminsoniy qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish va o'zaro boyitish usuli hisoblanadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan innovasion loyihalardan – kutilayotgan natija samaralarni baholashda ijobiy va salbiy omillarning ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarning salmog'i nihoyatda oz. Ushbu masala yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borilganligi natijasida innovasion loyihalarni samaradorligi loyihaviy boshqaruvga bog'liqligini ko'rib chiqildi.

Oliy ta'lim tizimida innovasion faoliyatni axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish borasida quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

1. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi va uning tasarrufidagi oliy ta'lim muassasalarida o'quv-uslubiy va ilmiy jarayonlarni zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish bo'yicha yangi dasturlar ishlab chiqish lozim. Shu bilan birga zamonaviy axborot-kommunikatsiya va internet texnologiyalarining imkoniyatlaridan unumli foydalanib, yangi uslubdagi masofaviy ta'lim tizimi (MTT) ni shakllantirish va hayotga tatbiq etish masalasiga ham e'tibor qaratish payti keldi, degan fikr bildiriladi. Buning uchun birinchi navbatda MTT ning asosiy me'yoriy hujjatlari ishlab

chiqilishi lozim. So'ng masofaviy ta'lim bo'yicha muvofiqlashtiruvchi kengash hamda oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim markazlarini tashkil etish kerak.

2. Oliy ta'lim boshqaruv jarayonida rahbar kadrlar boshqaruv yechimlarini ishlab chiqishda va joriy etishda zamonaviy boshqaruv tizimini ishlab chiqish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bozorini modernizatsiya qilish, korporativ madaniyatni takomillashtirish, samarali monitoring tizimini joriy qilish, kadrlar malakasini oshirish, konsalting xizmatlari bozorini va innovasion infratuzilmani rivojlantirish kabi muammolarni hal etishi lozim. OTM boshqaruv jarayoni samaradorligini boshqaruv jarayoni va amaliy faoliyat natijalari o'rtasidagi bog'liqlik jihatlarini aniqlash, tashkiliy tuzilmadagi mezonlarga ko'ra boshqaruv jarayoni samaradorligini ekspert tizimli baholash usullarini qo'llash va olingan natijalarni tahlil qilish orqali baholash lozim.

3. O'zbekiston Respublikasi hududlarida Oliy ta'lim tizimida boshqaruv kadrlarni tayyorlash va ularni zaxirasini shakllantirib to'g'ri taqsimlash bo'yicha ehtiyojni aniqlash uchun ta'lim tizimi monitoringini yuritish, hududiy dasturlarni ishlab

chiqish hamda ta'lim muassasalari ixtisosligi, mutaxassisliklarga o'zgartirish va tuzatishlar kiritish, zarur holatlarda yangi yo'nalishlar ochish va hududdagi ta'lim muassasalariga qabul kvotalari parametrlarini belgilash zarur.

4. Mehnat bozorida talab yuqori darajadagi innovasion faol mutaxassislarni fanlararo tayyorlash va malakasini oshirish;

5. Fundamental va amaliy ilmiy izlanishlarni, ba'zi hollarda tajriba konstruktorlik ishlarini bajarish (intellektual mulk ob'yektlari, nou-xau, lisenziya, patentlar, yangi usullar, ilmiy izlanish va boshqalar natijasi).

6. Ilmiy izlanish faoliyatini amalga oshirish bo'yicha professoro'qituvchilarni, ilmiy xodimlarni, doktorant, mustaqil-izlanuvchilarni va talabalarni o'qitish.

7. O'qitish jarayonida tinglovchi va talabalarga turli tarmoq va sohadagi zamonaviy innovatsiyalar haqida bilimlarni tarqatish (o'quv mashg'ulotlarini tarmoqlarni innovasion faoliyati keng o'rganilib, innovasion korxonalar bazasida o'tkaziladi. Bu orqali OTM ta'lim xizmati bozorida o'z raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ibraimov X.I., Quronov M. Umumiy pedagogika (darslik). – T., "Shaffof", 2023, 416-bet.
2. Innovasion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 150 b.
3. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: O'qituvchi, 2004.

TA'LIM VA ILM-FAN SOHALARIDA XOTIN-QIZLAR ROLI

N.M. Egamberdiyeva¹

ANNOTATSIYA.

Mazkur maqolada mamlakatimizda demokratik, ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar yuz berayotgan bir vaqtda ta'lim va ilm-fan sohalarida xotin-qizlarning rolini oshirishda amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: ta'lim, ilm-fan, gender tenglik, oila, xotin-qizlar faolligi, ilmiy faoliyat.

АННОТАЦИЯ.

В данной статье говорится о реформах, которые реализуются для повышения роли женщин в сфере образования и науки в то время, когда в нашей стране происходят демократические, общественно-политические и социально-экономические изменения.

Ключевые слова: образование, наука, гендерное равенство, семья, женская активность, научная деятельность.

ANNOTATION.

This article is about reforms that are being implemented to increase the role of women in education and science at the time when democratic, socio-political and socio-economic changes are taking place in our country.

Key words: education, science, gender equality, family, women's activity, scientific activity.

1. "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti direktori pedagogika fanlari doktori, professor

Ma'lumki, fuqarolik jamiyati har bir shaxsning ijtimoiy faolligini talab etadi. Ijtimoiy faollik esa huquqiy savodxonlik bilan uzviy bog'liq jarayon hisoblanadi. Mamlakatimizda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ham ayollar huquqlarini himoya qilish, xotin-qizlar ahvolini yaxshilash, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish jarayonida ularning faolligini oshirish, shuningdek, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish bilan birga, ta'lim va ilm-fanda faolligini oshirish, hunar egallashi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda bandligini ta'minlashdan iboratdir.

Respublikamizda jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida xotin-qizlar va erkaklarga teng huquq va imkoniyatlar yaratish borasida ildam qadamlar qo'yilmoqda. Buning huquqiy isboti yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida "Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar. Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlaydi" – deya e'tirof etilishi bo'ldi¹.

So'nggi etti yilda mamlakatimizda demokratik ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda, xotin-qizlarning faol ishtirokini inobatga olgan holda, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligi hamda boshqaruvdagi o'rnini yanada oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o'z qobiliyat va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishlari uchun imkoniyat yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so'zsiz rioya qilinishini ta'minlash borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq shunday bo'lsa-da, xotin-qizlarni fan, ta'lim va ilmiy-ijodiy faoliyatga keng jalb etish, mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan zamonaviy kasb-hunarlariga o'qitish, ishlash istagidagi xotin-qizlarning bandligiga ko'maklashish, tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish, ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini hamda rahbar lavozimlaridagi ulushini oshirish, shuningdek, huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida bir qator kamchiliklar mavjud².

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash

va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-sonli Farmoni imzolandi. Farmonga ko'ra, O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatining ustuvor yo'nalishlari etib xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashga doir davlat siyosatining samarali amalga oshirilishini ta'minlash, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda ularning mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi roli va faolligini oshirish; xotin-qizlarning muammolarini o'z vaqtida aniqlash, yordamga muhtoj bo'lgan va og'ir ijtimoiy ahvolda tushib qolgan xotin-qizlarning, shu jumladan, nogironligi bo'lgan ayollarning manzilli ro'yxatini tuzish, ularga ijtimoiy-huquqiy, psixologik va moddiy yordam ko'rsatish; xotin-qizlarning bandligini ta'minlash, mehnat sharoitlarini yaxshilash, xotin-qizlarni, ayniqsa, qishloq joylardagi yosh qizlarni oilaviy va xususiy tadbirkorlikka, hunarmandchilikka keng jalb etish masalalarida har tomonlama manzilli qo'llab-quvvatlash; xotin-qizlar o'rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, birinchi navbatda, huquqbuzarlikka moyilligi bo'lganlar bilan yakka tartibda ish olib borish hamda jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan xotin-qizlarning ijtimoiy rehabilitatsiyasi va moslashishi bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishda davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan yaqin hamkorlikni ta'minlash belgilandi³.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, hozirgi faol islohotlar davrida O'zbekistonda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida to'laqonli ishtirok etishiga erishish, gender tenglik va reproduktiv salomatlikni ta'minlash borasida davlatimiz tomonidan olib borilayotgan oqilona siyosat jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilmoqda. Bu borada qo'lga kiritayotgan yutuqlarimiz BMT, Xalqaro mehnat tashkiloti, YUNISEF, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti hamda boshqa ko'plab nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan yuqori baholanmoqda.

Xususan, O'zbekiston xotin-qizlarini huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish yo'lida ko'plab amaliy qadamlar qo'yilmoqda. Jumladan, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining 69-maqsadida: Xotin-qizlarning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishlari, munosib

1 Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
(Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й.,
03/23/837/0241-сон)

2 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил
21 декабрдаги "Оила ва хотин-қизлар қўмитасининг фаолиятини
такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги
ПФ-208-сонли Фармони. www.lex.uz/docs/6704824

3 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019
йил 2 февралдаги "Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила
институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни tubdan
такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5325-
сонли Фармони. www.lex.uz

ish topishlariga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirish vazifasi belgilab qo'yilgan⁴.

Hozirgi kunda oliygohlarda ta'lim olayotgan 1 million 300 ming nafarga yaqin talabaning yarmidan ko'pi, ya'ni 653 ming nafardan ziyodini qizlar tashkil etsa, magistraturada o'qiyotgan yoshlarimiz orasida qizlarning ulushi yanada ko'p, ya'ni salkam 14 ming nafarni tashkil etmoqda. Bu – jami magistrantlarning qariyb 60 foizi degani. Joriy o'quv yilida ehtiyojmand oilalariga mansub 1 ming 914 nafar xotin-qiz oliygohlarga qo'shimcha davlat granti bo'yicha o'qishga qabul qilindi. 181 ming 500 nafardan ortiq qizlarimiz uchun imtiyozli ta'lim kreditlari ajratildi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning vakillari, etim qolgan yoki ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan 2 mingdan ziyod talaba uchun 14 milliard 500 million so'm kontrakt puli mahalliy budjetlar hisobidan qoplab berildi. So'nggi yillarda davlat oliy ta'lim tashkilotlarining magistratura bo'limida o'qiyotgan xotin-qizlarning kontrakt pullari budjet hisobidan qoplanmoqda. Keyingi paytda yurtimizda ilm-fan va ta'lim, xususan, oliy ta'lim sohasi isloh etilib, jahon standartlariga moslashtirilayotgani sababli xotin-qizlar bu yo'nalishda ham katta natijalarga erishmoqdalar. Buning amaliy ifodasini so'nggi etti yilda 5 ming 247 nafar ayollarimiz fan doktori (DSc) va o'z sohalari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olgani misolida ko'rish mumkin. Birgina 2023-yilning o'zida 147 nafar xotin-qiz fan doktori, 1 ming 238 nafari esa falsafa doktori ilmiy darajasiga erishgani barchamizni mamnun etadi. Hozirgi kunda ilm-fan sohasida jami 5 mingga yaqin olim ayollarimiz faoliyat ko'rsatmoqda. Oliygohlarda esa 14 mingdan ziyod opa-singillarimiz pedagogika va ilmiy tadqiqot yo'nalishida ish olib bormoqda⁵.

Xotin-qizlarning barcha ilmiy va innovatsion kashfiyotlarda tengma-teng ishtirokini ta'minlash orqaligina sayyoramizda ilm-fan butun insoniyatga xizmat qilishiga erishishimiz mumkin. Bu o'rinda, albatta, xotin-qizlarni iqlim o'zgarishidan toki sog'liqni saqlash va sun'iy intellekt sohalarigacha bo'lgan jamiki ilmiy jarayonlarga faol jalb etish haqida so'z bormoqda. Shu munosabat bilan BMT

Bosh kotibi Antoniu Guterrish 2024-yil 9-fevral kuni, 11-fevral – Ilm-fan sohasidagi xotin-qizlar xalqaro kuniga bag'ishlangan bayonotida ayollar va qizlarning ilm-fan yo'lida yuksalishlariga tizimli g'ov-to'siqlar va turli johilliklar haligacha xalal berayotganiga e'tiborni qaratdi. Uning ta'kidlashicha, "Bu holat dunyomizni buyuk iste'dodlardan mahrum etmoqda".

YUNESKO ekspertlarining fikricha, xotin-qizlar raqamli iqtisodiyotning uzviy bir qismiga aylanishi darkor. Toki, To'rtinchi industrial inqilobda gender tengsizlik kabi nomaqbul an'anaga o'rin qolmasin.

Ilm-fan sohasida jinsiy mansublik bilan bog'liq kamsitishlarga qarshi kurashning muhim choralaridan biri – olimalarga bo'lgan talabni hisobga olgan holda, tegishli ma'lumotlar bazasini yaratishdir. Hozirda ushbu ma'lumotlar ustida ishlayotgan tashkilot o'z tarkibida 500 nafar olimani jamlagan. Ular, bir tomondan, xotin-qizlarga ta'lim olish va ishga joylashishda ko'maklashayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, muayyan natijaga erishganlarni rag'batlantirish bilan izchil shug'ullanmoqda.

Biroq erishilayotgan yutuqlar bilan bir qatorda, ba'zi kamchiliklar ham mavjud. Xotin-qizlar ilm-fan, shuningdek, kompyuter, informatika, muhandislik, texnologiya sohalarida haligacha etarli darajadagi mavqega ega emas. Bu holatni ayollarning "ojiza"ligi yoki bola-chaqa va ro'zg'or tashvishlariga o'ralashib qolishi kabi omillar bilan bog'lab talqin qiladiganlar uchun hayotiy bir misol keltiramiz. Ilmiy izlanishlar olib borayotgan xotin-qizlar, odatda, istiqboli beqaror va oylik maoshi yuqori bo'lmagan lavozimlarda ishlaymoqda. Ularning tadqiqotlari mashhur jurnallar sahifalarida etarli darajada yoritilmayapti va mehnatlari mansab pillapoyalaridan ko'tarilishida inobatga olinmayapti.

Davlat ilmiy tashkilotlari yoki oliy ta'lim muassasalari doktoranturasiga xotin-qizlar uchun har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratilishi mamlakatimizda ilm bilan shug'ullanadigan ayollar safi kengayishiga xizmat qilmoqda⁶. Ilm-fan va ilmiy faoliyat sohasidagi shu kabi hal qiluvchi islohotlar, yanada aniq qilib aytganda, ilmiy kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish borasida erishilgan amaliy yutuqlar mamlakatimiz taraqqiyotini ta'minlashda, xususan, xotin-qizlarni ilm-fan sohasiga yanada keng jalb etishda ulkan omil bo'lmoqda.

4 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

5 Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. <https://pm.gov.uz/uz/lists/view/2176>

6 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 7 мартдаги "Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-87-сонли Фармонию <https://lex.uz/docs/5899498>

O'zbek olimlari kimyo, biotexnologiya, qishloq xo'jaligi va boshqa ko'plab sohalarida ayniqsa faol izlanmoqdalar. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy va gumanitar sohalar rivojida xotin-qizlarimizning ishtiroki salmoqli o'rin tutadi. Ammo, tabiiy fanlar, matematika, injiniring, texnologiya, sanoat va qurilish sohalarida nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyoda ayollarning o'rne hamda mavqei ancha quyida ekanidan ham ko'z yumib bo'lmaydi. Binobarin, Nobel mukofoti tarixida ilm-fan sohasida ushbu mukofotga sazovor bo'lgan xotin-qizlar soni atigi 3 foizni tashkil etishining o'ziyoq buni ochiq-ravshan tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda mamlakatimiz rahbari boshchiligida Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etish sari dadil qadamlar qo'yilmoqda.

Binobarin, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar ayollarning baxti asosiga qurilmoqda, desak adashmagan bo'lamiz. Mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash bo'yicha ishlar yangi bosqichga ko'tarildi. Ayollarning jamiyatdagi o'rni va roliga yuqori baho berib, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, xotin-qizlarimizning bilimdon, zamonaviy mutaxassis, malakali kasb egalari bo'lishi davlatimiz va jamiyatimizning doimiy e'tiboridagi eng ustuvor vazifa ekanligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Aslida ham har qanday rivojlangan jamiyat qanchalik taraqqiy etgani o'sha yurtda ayolga bo'lgan munosabat va e'tibor, ularga yaratilgan imkoniyatlar ko'lami hamda darajasi bilan belgilanib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda "Oila va xotin-qizlar qo'mitasining faoliyatini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-208-sonli Farmoni. www.lex.uz/docs/6704824
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-sonli Farmoni. www.lex.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. <https://pm.gov.uz/uz/lists/view/2176>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/5899498>

MAKTAB VA OILA HAMKORLIGINING SAMARADORLIK MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARI

N.M. Dalimova¹

ANNOTATSIYA.

Ma'lumki, hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biri maktab va oila hamkorligi masalasidir. Mazkur maqola ushbu dolzarb masalaga bag'ishlangan bo'lib, unda maktab va oila hamkorligini samaradorlik ko'rsatkichlari va mezonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Maktab, oila, hamkorlik, samaradorlik ko'rsatkichlari, ta'lim sub'ektlari.

АННОТАЦИЯ.

Всем известно, одной из актуальных тем на сегодняшний день является вопрос сотрудничества школы и семьи. Данная статья посвящена, этому актуальному вопросу в которой рассматриваются показатели и критерии эффективности сотрудничества школы и семьи.

Ключевые слова. Школа, семья, сотрудничество, показатели эффективности, субъекты образования.

ANNOTATION.

Everyone knows that one of the topical issues today is the issue of cooperation between schools and families. This article is devoted to this topical issue, which examines the indicators and criteria for the effectiveness of cooperation between schools and families.

Keywords. School, family, cooperation, performance indicators, subjects of education.

1. "Profi University" Pedagogika va psixologiya kafedrası
professori, psixologiya fanlari doktori (DSc)

Mezon	Ko'rsatkich	Daraja		
		yuqori	o'rta	past
Refleksiv	Oila bilan o'rnatilgan munosabatlar-dan qoniqqanlik darajasi	Maktab oila bilan doimiy aloqa o'rnatgan, hamkorlik har ikki tomonga ham xursandchilik keltiradi.	Umuman olganda, o'zaro hamkorlik ikki tomonning ham kutuvlariga mos keladi, ammo ba'zida tomonlarda norozilik hissini vujudga keltiradigan vaziyatlar paydo bo'ladi	Oila va maktab hamkorligi bir tomonlama amalga oshiriladi hamda tomonlarning umidlari qondirilmaydi.
	O'zaro hamkorlik muvaffaqiyatini baholash	Hamkorlik muvaffaqiyatli qurilgan, chunki yuzaga keladigan barcha muammolar psixologik aloqa va o'zaro tushunishga erishilganlik tufayli o'z vaqtida hal qilinadi.	Hamkorlik ko'proq muvaffaqiyatli va samarali deb tan olinadi, ammo vaqti-vaqti bilan paydo bo'ladigan muammolar har doim ham hal etilmaydi.	Hamkorlik samarali emas, chunki paydo bo'lgan muammolarni o'z vaqtida hal qilish uchun qaytar aloqa yo'q va bu holda mutaxassislarning yordami talab etiladi.
Faoliyatli	Motivatsion	Oila va maktabning o'zaro hamkorligini aniqlaydigan turli xil motivlar (3 dan ortiq) bor. Maqsadlarga erishish uchun oila (maktab) bilan hamkorlik qilishga undaydigan barqaror shaxsiy sabablar mavjud.	Maktabda va uyda bolani tarbiyalash bilan bog'liq masalalarni konstruktiv hal qilishga imkon beradigan, samarali hamkorlikni belgilaydigan 2-3 turdagi motiv va ustanovkalar mavjud.	O'zaro hamkorlik uchun 1-2 motiv mavjud, asosan vaziyatli, ya'ni -maktab ma'muriyatining talablari, bolaning iltimosi, oilani o'rganish bilan bog'liq.
	Tashkiliy-faoliyatli	Ota-onalar va o'qituvchilar hamkorlikning turli shakllarini qayd etishadi (6 dan ortiq).	Hamkorlik ham guruh, ham individual shaklda amalga oshiriladi (3-5 hamkorlik shakli).	Muloqot ota-onalar majliyalari va telefon suhbatlari bilan cheklangan (hamkorlikning 2 shaklidan ko'p bo'lmagan)

Kognitiv- emotsional	Konstruktiv hamkorlik	Samarali hamkorlikka yoʻnalganlik, oila va maktab hamkorligi doirasida shaxslararo qiyinchiliklarni bartaraf qilish, oʻzaro ishonchni kuchaytirish, shaxsiy potentsiallarni ochish va hamkorlik faoliyatida samarali natijalariga erishish	Pedagog yoki ota-ona samarali hamkorlikka yoʻnalgan, lekin koʻpincha guruhning fikriga yoʻnalgan boʻladi va hamkorlik koʻpincha rasmiy koʻrinishga ega	Ushbu guruh vakillari paydo boʻlgan muammolarini konstruktiv birgalikda hal qilishga qodir emaslar, hamkorlik jarayonida shaxsan ishtirok etishdan qochishadi
	Hamkorlikning oʻzaro ahamiyati	Bu guruhdagilar uchun oʻzaro hamkorlik ijobiy mazmuniga koʻra qadrli hisoblanadi. Hamkorlik aloqalarida ijobiy hissiyotlar kuzatiladi, ota-ona va oʻqituvchilar oʻziga, oʻz kuchiga ishongan, emotsional etuklikni koʻrsatishadi.	Ota-ona va pedagoglar oʻzaro hamkorlikni neytral baholashadi, ular oʻz rollariga doir vazifalarni bajarayotganda qatʼiy chegaralarni saqlashadi.	Hamkorlikdagi faoliyat negativ hissiyotlarni keltirib chiqaradi, ishtirokchilar imkon qadar chetga chiqib olishadi yoki oʻzaro hamkorlikda nizolarni vujudga keltirishadi.

“Oila va maktab, go’yoki sohil hamda ummondur. Sohilda bola birinchi qadamlarini qo’yadi, hayotning birinchi saboqlarini oladi, so’ngra uning oldida cheksiz bilimlar ummoni ochiladiki, bola ushbu ummonda adashib qolmasligi uchun maktab yo’lboshchi bo’ladi”, - deb yozgandi Lev Kassil.

Ya’ni, bolalarni barkamol inson qilib tarbiyalashda ta’lim muassasasini oila bilan mustahkam bog’lamacdun, tarbiya sohasidagi butun ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib bo’lmaydi. Har bir o’quvchi-talabani yaxshi inson qilib tarbiyalashdan ustoz-murabbiy ham, ota-onam ham manfaatdun. Maqsadlarning birligi esa ustoz-murabbiyni ota-onalar bilan bog’lab turadi. Ustoz-murabbiyning ota-onalar orasidagi obro’si ko’pincham o’quvchi talabanning fikri, mulohazalari asosidam ham shakllanadi. Shuningdek, ustoz murabbiyning ota-onalar to’g’risidagi fikri ham o’quvchi-talabanning suvrati va siyratidan olgan taassurotlarigam asoslanadi. Shu maqsaddam ota-onalar o’rtasidam ta’lim-tarbiyagam oid tashviqot ishlarini kengaytirish, ularni maktabning faol yordamchilarigam, o’quvchilarning barcham ishlaridam har tomonlamam foydali tashkilotchilarigam aylantirish zarur buladi.

Kuzatuvlar shuni ko’rsatyaptiki, maktab ota-onalargam muvaffaqiyatli ta’sir ko’rsatishi, oilam va maktab hamkorligi mustahkam bo’lishi uchun o’qituvchim nafaqat o’z o’quvchisini, balki uning ota-onasi, oilaviy munosabatlari, ushbu oilaning qadriyat va an’analarini, hayot tarzini, axloqiy munosabatlarini hamdam oilaviy sharoiti, oiladagi tarbiyam usullarini ham bilish muhimdir.

Maktab vam oilam hamkorligi borasidam mavjud muammo vam echimlar ko’plab maqolalarning mavzusigam aylangan. Ushbu maqolaning maqsadi esam maktab vam oilam o’rtasidagi o’zaro hamkorlikni baholashning mezon vam ko’rsatkichlarini yoritib berishdan iborat. Quyidam T.N. Pozdnyakova tomonidan ishlab chiqilgan o’zaro hamkorlikni baholash mezon vam ko’rsatkichlari berilgan bo’lib, undam asosiy mezon sifatidam reflektiv mezon (pedagog vam ota-onalarning sub’ektiv baholashi), faoliyatli mezon (sub’ektlarning hamkorlik faoliyatidam qatnashishi) hamdam kognitiv-emotsional mezonlar olingan. Oilam vam maktab hamkorligini yanadam smarasini oshirish maqsadidam quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadgam muvofiqdir:

– maktab tom ma’nodam tarbiyam markazi bo’lishi uchun o’qituvchim vam ota-onalarning maqsad vam vazifalari, ularning amaliy faoliyatlari bir-birlari bilan chambarchas bog’langan bo’lishi shart.

Bu boradam maktabning eng muhim vazifasi ota-onalargam tarbiyam ishida vam bolalarning mehnati vam dam olishini ko’ngildagidek uyushtirishdam amaliy yordam berishi;

– Ota-onalar o’rtasidam tarbiyagam oid bilimlarni targ’ib qilish, ayniqsam, oilaviy tarbiyadam qiyinchilikkam uchrayotgan ota-onalargam jamoatchilik yordamini kuchaytirish lozim.

– Oilaviy tarbiyadam ijobiy yutuqlarni qo’lgam kiritgan ota-onalarning tajribalaridan foydalanish uchun ularni ta’lim muassasining kengaytirilgan yig’ilishlarigam, ota-onalar qo’mitalarining majlislarigam taklif etish vam o’z tajribalari bilan o’rtoqlashishni yo’lgam qo’yish nihoyatdam muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Meliev X.A. Oila, maktab vam maktabgacham ta’lim tashkiloti hamkorligini takomillashtirishning mazmuni. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021
2. Коваленко Т.В. Моделирование взаимодействия семьи и школы в условиях современного начального образования: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Омск, 2016. – 27 с.
3. Позднякова Т.Н. Проблемы взаимодействия семьи и школы в современной образовательной практике. Мир науки. Педагогика и психология 2019, №5, Том 7. – 1-9.

BOLALARNING SIFATLI TA'LIM OLISHIDA OTA-ONALAR ROLI

Ulug'bek Po'latov Shavkat o'g'li¹

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada bolalarning sifatli ta'lim olishida ota-onalarning roli va uning ta'siri haqida so'z yuritiladi. Unda ota-onalarning ta'limdagi roli, ularning bolalarga namuna bo'lishi, ta'lim jarayonida faol ishtirok etishi va bolalarni qo'llab-quvvatlashiga oid tahliliy ma'lumotlar yoritiladi. Shuningdek, ota-onalarning ta'limdagi faolligi natijasida bolalarda o'ziga ishonch, yaxshi ta'lim natijalari va rivojlangan ijtimoiy ko'nikmalar shakllanishi haqida ham tahliliy ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: ota-onalar, pedagog xodimlar, bolalar, ta'lim, oila, respondentlar, so'rovnoma, sifatli ta'lim.

АННОТАЦИЯ:

В этой статье рассматривается роль и влияние родителей на получение детьми качественного образования. Анализируются данные о том, как родители могут служить примером для своих детей, активно участвовать в образовательном процессе и поддерживать их. Также исследуются результаты родительской активности в образовании, которые способствуют формированию у детей уверенности в себе, хороших образовательных результатов и развитых социальных навыков.

Ключевые слова: родители, педагоги, дети, образование, семья, респонденты, опросник, качественное образование.

ABSTRACT:

This article discusses the role and influence of parents on their children's quality education. It presents analytical data on various aspects of parental involvement, including serving as role models, actively participating in the educational process, and providing support. The analysis also explores how parental engagement contributes to the development of self-confidence, academic success, and social skills in children.

Keywords: parents, educators, children, education, family, respondents, survey, quality education.

1. Profi University pedagogik masalalar bo'yicha maslahatchi

“Ota-onalarning munosabatini o‘zgartirmagunimizcha, ularning farzandlar uchun mas’uliyatini oshirmagunimizcha, hech narsaga erisha olmaymiz.”

Shavkat MIRZIYOYEV

Bugungi kunda bolalarning ta'lim olishidagi muvaffaqiyati juda ko'p omillarga bog'liq. Bu omillar ichida ota-ona, xususan, otalarning roli muhim o'rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, otalar o'z farzandlarining ta'lim olishi va rivojlanishida faol ishtirok etganlarida, bolalar ko'proq muvaffaqiyatga erishadilar. Otalarning maktab va boshqa ta'lim muassasalaridagi faol ishtiroki bolalar ta'limiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar yig'ilishlariga qatnashish, farzandlarining uy vazifalariga yordam berish va ularning ta'lim faoliyatini kuzatish bolalarning muvaffaqiyatini oshiradi. Albatta, bunda ota-onalar hamda ta'lim muassasasining hamkorligi ham muhim ahamiyatga ega. Chunki, ota-onalar va maktab o'rtasidagi hamkorlik bolalarning akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi kunda maktab va ota-onalar faoliyatini muvofiqlashtirish to'g'risida bir qancha normativ hujjatlar ham imzolangan. Xususan, "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" konsepsiyasi asosida o'zaro hamkorlik bo'yicha ishlar tashkil etib boriladi. Ammo bu kabi hamkorlik ishlari juda sust va faqat yig'ilish, hisobot qilish uchun olib borilishiga ko'pchilik odatlanib qoldi.

2012-yil 19-iyun kuni Vazirlar Mahkamasining "Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 175-sonli qarori qabul qilinib, "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorlik mexanizmini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilandi. Shuningdek, joriy yilda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan "Ota-ona – murabbiy" kitobi ham nashrdan chiqarilib, uning taqdimoti o'tkazildi. Unda ota-onalar bilan yaqin hamkorlikda ishlash, ularga farzandlar tarbiyasida ko'maklashish, yoshlarni turli buzg'unchi mafkuralardan himoya qilish, bolalarda o'zini o'zi himoya qilish ko'nikmasini shakllantirishga doir muhim tavsiyalar berildi. Lekin bu kabi ishlar faqat nazariya bilan bog'liq bo'lib, amaliyotda uning samarasi sezilmayapti.

Nazariy jihatdan, "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorlik mexanizmi bolalar ta'limining har tomonlama qo'llab-quvvatlanishini ta'minlashi kerak. Ammo amaliyotda bu hamkorlik yetarlicha ishlamayapti. Chunki, oila, mahalla va ta'lim muassasalari o'rtasidagi muloqot yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Amaliyotda, bu tashkilotlar bir-biri bilan muntazam aloqada bo'lishlari va hamkorlik qilishlari kerak edi, lekin bu jarayon ko'pincha qog'ozda qolib ketmoqda.

Sababi, oila, mahalla va ta'lim muassasalari o'rtasida muvofiqlashtirilgan amaliy qadamlar yo'q. Shuningdek, ushbu hamkorlik mexanizmining samaradorligini muntazam ravishda kuzatish va baholash tizimi ham mavjud emas. Buning natijasida esa qilinayotgan ishlarning samaradorligini oshirish imkoni bo'lmayapti.

Yuqorida ko'tarilgan muammolarning sababini o'rganish maqsadida "Bolalarning sifatli ta'lim olishida ota-onalarning roli" mavzusida mingdan ortiq pedagog xodim va ota-onalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnoma natijalariga ko'ra ota-onalarning maktab bilan hakorligi yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi ma'lum bo'ldi. Mazkur so'rovnomada jami 1077 nafar respondentlar ishtirok etib, ularning 753 nafarini (69,9%) pedagoglar, 312 nafarini (29%)ni esa ota-onalar tashkil etdi.

Maktab va ota-onalar o'rtasidagi aloqa ta'lim jarayonining ajralmas qismidir. Ushbu aloqaning sifat darajasi esa o'quvchilar muvaffaqiyati va farovonligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yaqinda o'tkazilgan mazkur so'rovnoma natijalari ota-onalar va maktab o'rtasidagi hamkorlik aloqalari haqida qiziqarli ma'lumotlarni ham ochib berdi.

So'rovnomada ishtirok etgan respondentlarning 4,1 foizi ota-onalar maktab bilan umuman aloqa qilmasligini bildirgan. Bu juda kichik raqamlar bo'lsa-da, ammo juda katta salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

So'rovnomada qatnashganlarning 72,1 foizi ota-onalar faqat zaruriyat tug'ilgandagina maktab bilan aloqa o'rnatishini ma'lum qilgan. Bu ko'rsatkich ota-onalar asosan muhim vaziyatlar yoki muammolar yuzaga kelgandagina maktab bilan bog'lanishini anglatadi. Bunday yondashuv, ba'zida, bolalarining ta'lim jarayoni va muammolarini vaqtida bilish va hal qilishda kechikishlarga olib kelishi mumkin.

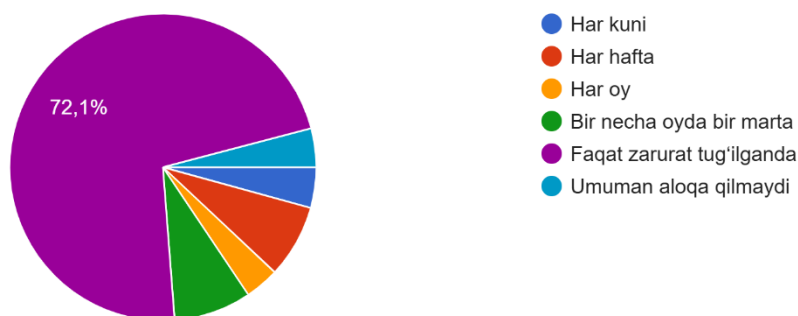
8,2 foiz respondentlar bir necha oyda bir marotaba maktab bilan aloqa qilishini aytgan. Bu garchi kam ko'rsatkich bo'lsa-da, lekin maktab bilan aloqa mavjud ekanligini anglatadi, lekin bu natijalar aloqalar faol emasligidan dalolat bermoqda.

3,6 foiz respondentlar har oyda bir marotaba maktab bilan aloqa qilishini bildirgan, 7,7 foiz respondentlar esa har haftada bir marotaba maktab bilan aloqa qilishini bildirgan. Bu biroz yaxshi ko'rsatkich bo'lib, bu ota-onalar bolalarining ta'lim jarayonini muntazam ravishda kuzatib borishlariga ishora qiladi. Nihoyat, 4,3 foiz respondentlar har kuni maktab bilan aloqa qilishlarini bildirgan. Bu

raqam juda kichik bo'lsa-da, ammo ba'zi ota-onalar bolalarining ta'lim va rivojlanishiga juda katta e'tibor qaratayotganlarini ko'rsatadi.

Ota-onalar qay darajada maktab bilan aloqa o'rnatadi?

1 077 OTBETOB

So'rovnomaning umumiy natijalari juda yomon. Bu esa ota-onalar va maktablar o'rtasidagi aloqaning sustligini ko'rsatmoqda. Respondentlarning 72,1 foizi faqt zaruriyat tug'ilganda maktab bilan aloqa o'rnatishi maktab va ota-onalar o'rtasida hamkorlik yaxshi yo'lga qo'yilmaganligini anglatadi. Bu raqamlar ota-onalarning bolalarining ta'lim jarayoniga yetarlicha e'tibor bermayotganini, bolalarning muvaffaqiyati va farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rsatmoqda.

Bolalarning sifatli ta'lim olishida ota-onalarning bolalari bilan maktabdagi muvaffaqiyatlarini muhokama qilishi ham muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi yaqin muloqot, muammolarni erta aniqlash va motivatsiyani oshirish ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Ota-onalarning faol ishtiroki va ta'limga jiddiy munosabati bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishi va bilim olishga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi. Shu sababli, ota-onalar bolalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari va ularning muvaffaqiyatlarini muntazam muhokama qilib borishlari zaruriy ehtiyojlardan biridir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ota-onasi deyarli har kuni ular bilan shunchaki suhbatlashib o'tirib vaqt o'tkazadigan, tushlik yoki ovqatni birga qiladigan yoki maktabdagi muvaffaqiyatlarini muhokama qiladigan bolalar hayotdan qoniqish hissini ko'proq tuyadi. Ya'ni, ota-onalar bilan bo'lgan oddiy muloqot o'quvchilarning hayotdan qoniqish darajasiga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. [Andreas

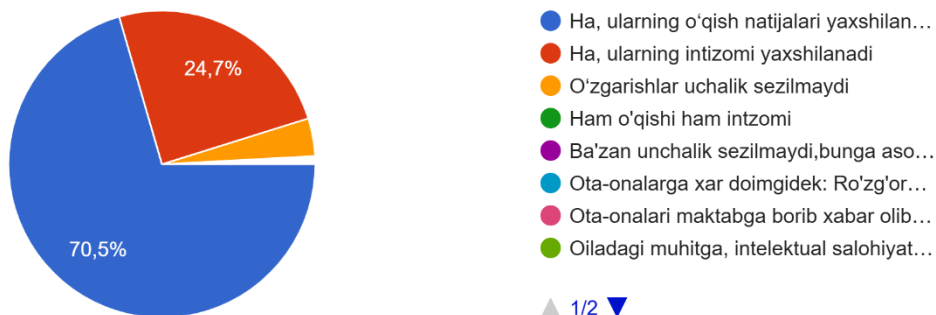
Schleicher, World Class: How to Build a 21st-Century School System]

So'rovnomada ota-onasi maktab bilan yaxshi hamkorlik qiladigan bolalarning ta'lim-tarbiyasida o'zgarish sezasizmi, degan savolga respondentlarning 70,5 foizi bunday o'quvchilarning o'qish natijalari yaxshilanganini, 24,7 foizi esa ularning intizomi ham yaxshilangani bildirgan. Shuningdek, respondentlarning 4 foizi o'zgarishlar unchalik sezilmaganini, 1 foizi esa natijalar qoniqarli ekanligini bildirgan. Ota-ona va pedagoglar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomada bolalarning sifatli ta'lim olishida ota-onalarning bolalari bilan maktabdagi muvaffaqiyatlarini muhokama qilishining ahamiyatiga ham e'tibor qaratdik. Ota-onalar bolalarining uy vazifalari va bahohalrini nazorat qilishda qanchalik faol, dega savolga 1077 nafar respondentlarning 16,1 foizi bu borada ota-onalar faol emas (umuman nazorat qilmaydi), 41,2 foizi faollik yuqori emas (kamdan-kam nazorat qiladi), 28 foizi o'rtacha (vaqti-vaqti bilan nazorat qiladi), 8,8 foizi biroz faol (murojaat qilinganda nazorat qiladi), atigi 4,7 foizi juda faol (doimiy ravishda nazorat qiladi deb javob bergan).

Multindikator klaster kuzatuvi (MICS) natijalariga ko'ra, O'zbekistonda faqatgina 5 % otalar farzandlarining ta'lim jarayonlarida ishtirok etishi ma'lum bo'lgan. O'zbekistonda uchinchi bor tashkil etilgan Multindikator klaster kuzatuvida tanlab olingan 556 ta mahallada joylashgan 15 mingdan ortiq uy xo'jaliklarida, joyiga chiqqan holda respondentlar bilan suhbatlashish orqali

Ota-onasi maktab bilan yaxshi hamkorlik qiladigan bolalarning ta'lim-tarbiyasida o'zgarish sezasizmi?

1 078 ОТВЕТОВ

ma'lumotlar jamlangan. [2022-y. https://t.me/statistika_rasmiy/2768]

Tahliliy natijalaridan shuni ko'rish mumkinki, O'zbekistondagi ota-onalarning juda katta qismi bolalarining uy vazifalari va baholarini nazorat qilishda yetarlicha faol emas. Bu holat esa o'z navbatida bolalarning sifatli ta'lim olishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan bo'lishi mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-onalarning farzandlari boshlang'ich va yuqori sinflarda tahsil olayotgan davrlarida ularning ta'lim-tarbiyasiga bo'lgan e'tiborlari o'zgarar ekan. Masalan, boshlang'ich sinflarda ota-onalar farzandlarining ta'limiga ko'proq e'tibor qaratsalar; yuqori sinflarga o'tganda ota-onalarning bolalar ta'lim-tarbiyasiga bo'lgan e'tibori pasayishi kuzatilmoqda.

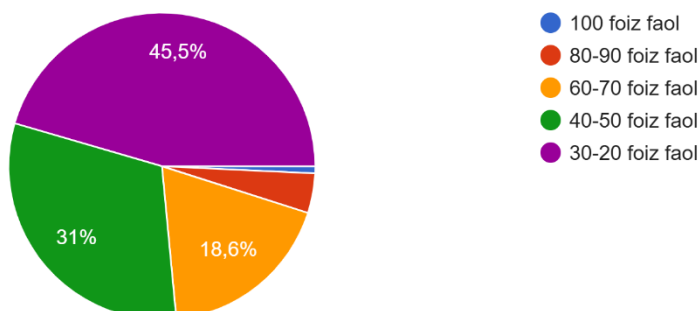
Masalan, bolalar boshlang'ich sinflarda (1-4-sinlar) tahsil olayotgan vaqtda ota-onalarning

maktab bilan hamkorligi va farzandlarining ta'limiga bo'lgan e'tibori juda yuqori bo'lgan. Bunda faollik ko'rsatgichi 70-90% ni tashkil qilgan. Ya'ni, bu davrda ular farzandlarining ta'limiga ko'proq vaqt ajratib, ularni qo'llab-quvvatlab, maktab bilan yaqindan hamkorlik qilmoqdalar. Bu esa o'z navbatida bolalarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Eng qizig'i esa yuqori sinflarda (5-11-sinlar) ota-onalarning farzandlarining ta'limiga bo'lgan e'tibori sezilarli darajada pasayishi kuzatilgan. So'rovnoma natijalariga ko'ra, ota-onalarning aksariyati farzandlarining ta'lim jarayonida kamroq faollik ko'rsatgan. So'rovnomada ishtirok etgan respondentlarning 45,5% qismi ota-onalar farzandlarining ta'limida faqatgina 30-20% faollik ko'rsatganini aytgan bo'lsa, respondentlarning 31 foizi esa ota-onalar farzandlarining ta'limiga

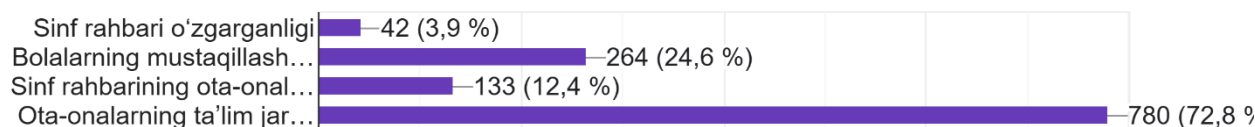
Yuqori (5-11) sinflarda ota-onalar qanchalik faol?

1 077 ОТВЕТОВ

Yuqori (5-11) sinflarda ota-onalar faolligining kamayishiga nima sabab bo'lyapti deb o'ylaysiz?

1 072 OTBETA

40-50% faollik ko'rsatganini bildirgan. Faqatgina 18,6% respondentlar ota-onalar farzandlarining ta'limiga 60-70% faollik bilan qatnashganini aytgan. Atigi 4,2% respondentlar bolalar yuqori sinflarga (5-11-sinflar) o'tgach, ota-onalar farzandlarining ta'limiga 80-90% faollik ko'rsatishini bildirgan.

Demak, ota-onalarning maktab bilan o'zaro hamkorligi o'quvchilar yuqori sinfga o'tganda keskin susayishi kuzatilmoqda. Masalan, bu kabi holatlarning kelib chiqish sabablariga sinf rahbarining o'zgarganligini, bolalarning nisbatan mustaqillashishi, sinf rahbarining ota-onalar bilan aloqasi yetarli emasligi, ota-onalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishining kamayishi va shunga o'xshash yana boshqa turli xil omillarni sabab qilib keltirishimiz mumkin. Shuningdek, bu jarayonga yuqori sinflarda o'quvchilar o'zlarini nisbatan mustaqil his qilishni boshlashlari ham aks ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin. Bu vaqtda bolalar ko'proq o'z ta'lim jarayonlariga javobgarlik olishni va ota-onalarining kamroq aralashuvini talab qilishlari mumkin. Bu omil ham ota-onalarning hamkorlik aloqalarini yanada sustlashtiradi.

Yuqori sinflarda o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ota-onalarning e'tibori kamayishi ko'p hollarda sinf rahbarining ota-onalar bilan yetarlicha aloqa o'rnatolmasligi bilan bog'liq bo'lishi ham mumkin. Bu muammoni turli omillar bilan izohlasa bo'ladi. Ma'lumki, sinf rahbari o'zgarganda, ota-onalar yangi rahbar bilan yaqin aloqani o'rnatishi vaqt va ko'proq harakat talab qiladigan jarayon hisoblanadi. Yangi sinf rahbar bilan hamkorlik yetarlicha mustahkamlanmaguncha, ota-onalarning ta'lim jarayonidagi ishtiroki kamayishi mumkin. Tabiiyki, yuqori sinf rahbarligi esa pedagoglar uchun asosiy ish emas, balki qo'shimcha bajariladigan ish hisoblanadi. Bu esa pedagoglarning sinf rahbarligi borasidagi majburiyatlarini to'liq bajara olmayotganiga sabab bo'layotgan bo'lishi mumkin.

Malumki, Xalq ta'limi vazirligining 2021-yil 22-fevral kungi 41-sonli buyrug'i bilan sinf rahbarlariga qo'yiladigan talablar o'zgartirilib, 5-sinf dan boshlab, 11-sinfga qadar yagona sinf

rahbarini tayinlash tartibi joriy etildi. Ammo bu tartib ham turli xil omillar sababli uzoqqa cho'zilmadi. Ularning oylik maoshlari pastligi, ammo ish yuklamasining ko'pligi ota-onalar bilan ishlashga yetarlicha vaqt ajratmasligiga ham sabab bo'lgan bo'lishi tabiiy. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 11-noyabrdagi PF-6108-sonli farmoni bilan 2020-yil 1-noyabrdan boshlab sinf rahbarlarining oylik maoshi biroz oshirildi. Lekin, sinf rahbarlarining faoliyatini tartibga soluvchi amaldagi nizomda ular uchun belgilangan talablar oylik maoshga nisbatan ancha yuqori. Hozirgi kunda sinf rahbarlari uchun eng yuqori oylik maosh 554 ming 400 so'mni tashkil etadi. [Vazirlar Mahkamasining qarori, 21.12.2005 yildagi 275-son]

Sinf rahbari O'zbekiston sharoitida eng kamida 30-40 nafar o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan ishlaydilar. Yuqorida takidlaganimizdek, yuqori sinflardagi sinf rahbarlik lavozimi fan o'qituvchilariga qo'shimcha ish sifatida yuklatilganligi, pedagog xodimlarga keragidan ortiq yuklama bo'layotgan bo'lishi mumkin. Bu esa o'z navbatida ota-onalar bilan hamkorlikning susayishiga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi.

Shu sababli, sinf rahbarlari faoliyatini jonlantirish, bu borada ularni ko'proq ota-onalar bilan hamkorlik aloqalarini kuchaytirish uchun yuqori sinflarda sinf rahbari lavozimini alohida shtat birligi sifatida qayta joriy qilish lozim. Bu xuddi oliy ta'lim muassasalarida joriy etilgan tyutorlik lavozimiga o'xshash bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Ya'ni, bunda ularning asosiy faoliyati sinf rahbarlik bo'lib, maktabda dars bermaydi, o'qituvchilik qilmaydi, faqatgina sinfi bilan shug'ullanadi va ota-onalar bilan hakorlikni kuchaytiradi. Shundagina sinf rahbarlik lavozimida ishlaydigan xodimlar faqat sinfdagi o'quvchilar bilan ishlashi, ularni ta'lim-tarbiyasi, davomati bilan shug'ullanib, o'ziga biriktirilgan sinf o'quvchilariga ta'lim olish, darsdan bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, o'quv jarayonida yuzaga keladigan muammolarni ota-onalar bilan hamkorlikda hal etish imkoniyatiga

ega bo'ladilar.

Yuqori (5-11) sinflarda ota-onalar faolligining kamayishiga ota-onalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishining kamayishi ham ta'sir o'tkazayotgan bo'lishi ehtimoldan yiroq emas. Chunki, ota-onalar va pedagog xodimlar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma respondentlarning 72,8 foizi bunga aynan ota-onalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishining kamayishi sabab bo'lmoqda degan fikr bildirgan.

Lekin nima uchun bolalar aynan yuqori sinfga o'tganda ota-onalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishi susaymoqda? O'quvchilarning yuqori sinfdagi ko'proq fanlar va murakkab mavzular bilan shug'ullanishi ota-onalarga qo'shimcha yuk bo'lishi mumkin. Bunda esa ota-onalar o'zlarining bilimlari va resurslari yetarli emasligini his qilishlari mumkin. Ko'pgina ota-onalar pedagogik malakaga ega emasligi uchun murakkab mavzularni tushuntirishda qiyinchilikka duch keladilar. Bilimlari yetarli emasligini his qilgan ota-onalar esa tushkunlikka tushishi mumkin, bu esa oiladagi umumiy muhitga ham ta'sir ko'rsatib, sekin asta ota-onalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishining susayishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ota-onalarning yuqori sinflardagi o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishining susayishiga olib keladigan muammolarni bartaraf etish uchun bir qancha yechimlarni taklif qilish mumkin. Eng birinchi navbatda o'qituvchilar va ota-onalar muntazam ravishda uchrashib, bolalarning ta'lim jarayoni haqida fikr almashishlari kerak. Buning uchun esa kerakli choralar ko'rilishi lozim. Masalan, ota-onalar bolalarining ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari uchun ish joyida ham qulay sharoit yaratish muhimdir. Ish beruvchilar ota-onalarga moslashuvchan ish vaqti taklif qilishlari, maktabda o'tkaziladigan turli xil tadbir hamda majlislar vaqtida ish haqi saqlangan holda tanaffuslar berish amaliyotini yo'lga qo'yish zarur. Shu bilan birga maktablarda ta'til boshlangan vaqti ota-onalar uchun ish vaqtini qisqartirish yoki ularga qo'shimcha ta'til berish imkoniyatini yaratish lozim. Bu orqali ota-onalar bolalarining ta'lim jarayoniga ko'proq vaqt ajratishlari mumkin bo'ladi.

Shuningdek, ish beruvchilar hamda ota-onalarga tezkor va muhim axborot yetkazish uchun SMS xabarnomalar yuborish amaliyotini yo'lga qo'yish, unda ish beruvchi hamda ota-onalarga ota-onalar yig'ilishi, sinf rahbari bilan uchrashuvlar va boshqa muhim uchrashuvlar haqida xabar berish, maktabda o'tkaziladigan turli xil tadbirlar, ota-onalar uchun

ta'lim va tarbiya bo'yicha maslahatlar va tavsiyalar yuborishni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir. Ota-onalar va ish beruvchilarga yuboriladigan SMS xabarnomalar bolalarning ta'lim jarayonini yaxshilashda katta rol o'ynaydi. Uy vazifalari, dars jadvali, tadbirlar va maslahatlar haqida muntazam ma'lumot yetkazish ota-onalarning faolligini oshiradi va bolalarning muvaffaqiyatlarini ta'minlashga yordam beradi.

Ota-onalar bolalarining ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishi uchun keng miqyosda targ'ibot ishlarini boshlash, ularning savodxonlik darajasini tadqiq qiluvchi tadqiqotlar o'tkazib borish hamda ota-onalar uchun maxsus treninglar tashkil etish lozim. Ota-onalarning bolalarining ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishi uchun barcha birgalikda harakat qilishlari zarur. Treninglar, seminarlar, qo'llanma va resurslar, muntazam uchrashuvlar, onlayn muloqot platformalari, motivatsiya va rag'batlantirish tadbirlari, ta'lim va tarbiya muhiti yaratish va ish joyida qo'shimcha qo'llab-quvvatlash kabi chora-tadbirlar ota-onalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi. Bu orqali bolalarning ta'lim sifati oshadi va ularning muvaffaqiyatli shaxslar bo'lib yetishishlari uchun zamin yaratiladi.

Umuman olganda, bolalarning sifatli ta'lim olishida ota-onalarning roli beqiyosdir. Ularning motivatsiya berish, qo'llab-quvvatlash, mas'uliyatni bo'lishish, ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish, maktab bilan muloqot qilish, uyda qulay ta'lim muhiti yaratish va ta'limga jiddiy munosabatda bo'lishlari bolalarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyat qozonishlariga katta yordam beradi. Ota-onalar va maktab o'rtasidagi samarali hamkorlik esa bolalarning ta'lim sifatini oshirishda eng asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

MATEMATIKA FANIDA O'QUVCHILAR BILIMI VA KO'NIKMALARINI BAHOLASHNING YANGI USULLARI VA VOSITALARI

Nurimbetova Gulbaxt Elevsinovna¹

ANNOTATSIYA.

Mazkur maqolada matematika fanida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholashning zamonaviy va innovatsion usullari, baholash vositalarining samaradorligi va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganiladi. An'anaviy baholash usullari bilan solishtirilganda, yangi yondashuvlar o'quvchilarning ijodkorlik salohiyatini, muammolarni hal qilish qobiliyatini va kritik fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirishi ko'rsatib beriladi. Baholashda interaktiv texnologiyalarning roli, onlayn test tizimlari, diagnostik dasturlar va boshqa zamonaviy vositalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. matematika, baholash usullari, o'quvchilar bilimlari, innovatsion yondashuvlar, interaktiv vositalar, diagnostika.

Kirish

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini to'g'ri va adolatli baholash muhim vazifa hisoblanadi. Matematika fanida o'quvchilarning bilim darajasi ularning muammolarni hal qilish qobiliyati, analitik va kreativ fikrlash darajasiga bog'liqdir. An'anaviy baholash usullari ko'pincha faqat bilimlarni yod olish va ular asosida javob berishga asoslangan bo'lib, bu o'quvchilarning ijodiy salohiyatini va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini yetarlicha o'lchamaydi. Ushbu maqolada matematika fanida o'quvchilarni baholashda foydalaniladigan yangi usullar va vositalar hamda ularning ta'lim jarayonidagi roli tahlil qilinadi.

Materiallar va usullar:

Tadqiqotda matematik bilimlarni baholashning turli xil usullari va vositalari o'rganildi. Shuningdek, ushbu jarayonda foydalanilgan yangi vositalarning samaradorligi tahlil qilindi:

1. An'anaviy baholash usullari: Yozma ishlar, testlar va nazorat ishlari orqali o'quvchilarning bilim va ko'nikmalari o'lchanadi. Ushbu usullar faqat bilimning yuzaki darajasini baholashga qaratilgan bo'lsa, yangi usullar ijodkorlik va

analitik qobiliyatlarni aniqlashga imkon beradi.

- Elektron baholash tizimlari: Ushbu usullar o'quvchilarni real vaqt rejimida baholash imkoniyatini beradi. Masalan, onlayn platformalarda o'quvchilar berilgan testlarni o'tkazib, javoblarini avtomatik tarzda baholash imkoniga ega bo'ladilar. Bu o'quvchilarning vaqtini tejash va baholash jarayonining shaffofligini ta'minlaydi.
- Diagnostik dasturlar: Ushbu dasturlar o'quvchilar bilimining ma'lum bir fan bo'yicha qanchalik chuqurligini va qiyinchiliklarga duch kelayotgan sohalarini aniqlashga yordam beradi. Matematik diagnostika dasturlari orqali o'quvchilar ko'nikmalarining qaysi bosqichda ekani aniqlanadi.
- Interaktiv baholash usullari: Ushbu usullar o'quvchilarning muloqot qilish, muammolarni hal qilish, va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. O'quvchilar birgalikda ishlaydigan guruh ishlari, loyihalar va vaziyatli muammolarni hal qilish orqali bilimlarini namoyish etishadi.
- Yangi baholash vositalari: Mobil ilovalar, maxsus

dasturiy ta'minot va o'quvchilar bilimini tezkor tahlil qilish imkonini beruvchi boshqa texnologik vositalar baholashda samarali foydalanilmoqda. Ushbu vositalar orqali o'quvchilar bilimlari real vaqt rejimida o'lchanadi va natijalar avtomatik tarzda chiqariladi.

Matematika bo'yicha ko'proq o'qitish bilan bog'liq bo'lgan pedagogik kontent bilimlari ostida biz matematika fanidan tashqari istiqbollarni aniqlashimiz mumkin, ular ko'proq ta'lim-psixologik sohalarga qaratilgan, ammo matematika ta'limi uchun asos bo'ladi. Bularga matematik ta'lim tushunchalari (masalan, matematik tafakkurning nazariy tushunchalari va modellashtirish, masalani yechish, fikr yuritish kabi umumiy kompetensiyalar) haqidagi bilimlar kiradi; matematika ta'limida turli xillik shakllari bilan shug'ullanish (masalan, matematika ta'limida turli xil o'qitish maqsadlaridan foydalanish, differentsiallashtirish va individuallashtirish) haqida bilim; diskalkuliya, iqtidorlilik va maxsus ta'limni qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi bilimlar (ta'limning o'ziga xos talablarini hisobga olgan holda diskalkuliya va iqtidorli o'quvchilar yoki inklyuziv o'quv guruhlari uchun yordam rejalarini ishlab chiqish uchun muhim); maktablarda matematikani o'qitish va o'rganish shakllari va tushunchalari (masalan, genetik ta'lim, kashfiyot o'rganish, dialogik ta'lim, sinfdan tashqari ta'lim) haqidagi bilimlar; matematika fanidan ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va darsliklar haqidagi bilim; va matematika ta'limida baholashning maqsadlari va shakllari (formativ va summativ) haqidagi bilimlar.

Natijalar:

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yangi baholash usullari an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq va ishonchliroq natijalar beradi. Elektron baholash tizimlari va diagnostik dasturlar o'quvchilarning bilim darajasini yanada chuqur tahlil qilish va individual o'quv rejalarini ishlab chiqish imkonini berdi. Ayniqsa, interaktiv baholash usullari o'quvchilarning ijodiy va analitik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. Yangi vositalar orqali baholash jarayonining shaffofligi va tezkorligi ta'minlandi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarni nafaqat bilimlari, balki ulardan foydalanish qobiliyatlarini ham baholash imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning matematik bilim va ko'nikmalarini an'anaviy testlardan tashqari, ijodiy va muammolarni

hal qilishga qaratilgan yondashuvlar orqali ham baholash o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Diagnostik dasturlar esa o'quvchilar bilimlaridagi bo'shliqlarni aniqlash va ularni to'ldirish uchun individual yondashuvni ta'minlash imkonini berdi.

Muhokama:

Baholash tizimining takomillashtirilishi va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilarga o'quvchilarni chuqurroq va to'liqroq baholash imkonini berdi. Interaktiv baholash usullari, masalan, guruh ishlari va vaziyatli vazifalar, o'quvchilarning o'zaro muloqot qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini oshirdi. Elektron baholash tizimlari orqali esa nafaqat o'quvchilarning bilimlari tezkor baholanadi, balki o'qituvchilarning vaqtini tejashga yordam beradi. Yangi baholash vositalari matematika ta'limida diagnostika va kuzatuvlar orqali o'quvchilarning bilim darajasini individual baholash imkonini beradi.

Yangi usullar o'quvchilarning faqatgina tayyor bilimlarga emas, balki ularning o'rganish jarayonida mustaqil ravishda bilim hosil qilishiga, analitik va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Kelajakda bu usullarni kengroq joriy qilish ta'lim sifatini yaxshilashga va o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qiladi. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, samarali o'qitish amaliyotlari umumiy bo'lib, tadqiqotchilar turli sohalarda o'qitishni ko'rib chiqishlari va o'qitish tajribasi qanday ko'rinishga ega ekanligi haqida umumiy xulosalar chiqarishlari mumkin. O'qituvchining xulq-atvori o'quvchilarning bilim olishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan paradigma farazi keyingi yillarda jiddiy tanqidga uchradi, qisman ba'zi tadqiqotlarda o'qituvchilarni kuzatishda e'tibor faqat alohida sirt xususiyatlariga qaratilganligi va murakkabroq narsalarga qaramasligi sababli.

Xulosa:

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, matematika fanida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholashning yangi usullari va vositalari ta'lim jarayonini samarali va sifatli qilishda katta ahamiyatga ega. Elektron test tizimlari, diagnostik dasturlar va interaktiv baholash vositalari o'quvchilarning ijodiy, analitik va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu yondashuvlar matematika ta'limida o'quvchilarning chuqur bilim

olishiga va ularning bilimlarini mustaqil ravishda qo'llash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdukarimov, S. (2020). Matematika ta'limida yangi baholash vositalari. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
2. Karimova, N. (2021). Innovatsion baholash texnologiyalari va ularning o'quvchilarga ta'siri. O'zbekiston Ta'lim Jurnali, 12(3), 45-50.
3. Rustamov, B. (2019). O'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini zamonaviy baholash tizimlari. Matematika va Pedagogika, 28(1), 66-72.
4. Saidov, R. (2022). Matematika fanida diagnostika texnologiyalari orqali baholash. Samarqand Davlat Universiteti Ilmiy Jurnali, 34(2)

РОЛЬ КОНСТРУКТИВНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ ЛОГИЧЕСКОГО И АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Махмудова Ойбарчин Ахатовна¹

Махмудова Севара Асатилла кизи²

АННОТАЦИЯ.

Статья посвящена формированию творческой личности дошкольника, которая является одной из основных задач педагогической теории и практики на современном этапе, примером тому является инженерное мышление, обладающее глубоким научным пониманием, и необходимо сформировать доинженерное мышление как основу его формирования. Признаки доинженерного мышления формируются на основе научно-технической деятельности, а проектирование с помощью конструкторов - на экспериментально-конструктивной базе, формируемой в процессе научно-технического творчества в открытой для всех форме.

Ключевые слова. моделирующий, технический, развивающий, творческий, период, конструктивный, логический, функциональный, сенсомоторный, этапный.

ANNOTATSIYA.

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolani ijodiy shaxsni shakllantirish hozirgi bosqichda pedagogik nazariya va amaliyotning asosiy vazifalaridan biri эканлиги, ундаги муhandislik tafakkuri misol bo'lib, u chuqur ilmiy tushunchaga egaligi, uni shakllantirishning asosi sifatida muhandislikgacha bo'lgan fikrlashni shakllantirish jouzligi takidlangan. Muhandislikgacha bo'lgan fikrlash belgilari ilmiy, texnik faoliyat asosida shakllanishi konstruktorlar yordamida loyihalash hamma uchun ochiq shaklda ilmiy-texnikaviy ijod jarayonida shakllangan eksperimental va konstruktiv bazaga asoslangangi belilangan.

Kalit so'zlar. modellashtirish, texnik, rivojlantiruvchi, ijodiy, davr, konstruktiv, mantiqiy, funksiya, sensomotor, bosqich.

1. Доцент, (PhD), кафедры «Дошкольного и начального образования». oybarchin.maxmudova@mail. u Profi university
2. Преподаватель кафедры “Школьного и дошкольного образования” Кокандского университета.

ABSTRACT.

This article emphasizes that the formation of a preschooler's creative personality is one of the main tasks of pedagogical theory and practice at the present stage, an example of this is engineering thinking, which has a deep scientific understanding, and it is necessary to form pre-engineering thinking as the basis for its formation. The signs of pre-engineering thinking are formed on the basis of scientific and technical activity, and design with the help of designers is on an experimental and constructive basis, formed in the process of scientific and technical creativity in a form open to all.

Keywords. modeling, technical, developmental, creative, period, constructive, logical, functional, sensorimotor, stage.

Введение. Сегодня гарантией качества дошкольного образования являются решения Президента Республики Узбекистан «О мерах по коренному совершенствованию системы дошкольного образования» (09.09.2017 г. № 3261), «Закон о дошкольном образовании и воспитании (№595 от 16 декабря 2019 года), «Государственный стандарт дошкольного образования и обучения Республики Узбекистан» (Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан №802 от 22 декабря 2020 года), «Концепция о развитии системы дошкольного образования до 2030 года» (05.08.2019. ПК-4312).

Такая реальность пересмотра и изменения статуса дошкольного образования на законодательном уровне означает важность и возобновление успешного, благополучного формирования и развития ребенка на дошкольном этапе для дальнейшей жизни.

Данные документы разработаны на основе Конституции Республики Узбекистан и других нормативных правовых документов, касающихся системы дошкольного образования, с учетом Конвенции ООН о правах ребенка.

Одной из целей и основных принципов образовательного процесса в дошкольной образовательной организации является поддержка творческих способностей ребенка, при этом очень важно организовать процессы обучения и развития творческих способностей дошкольников максимально эффективно.

Именно в дошкольном возрасте закладываются основы детского творчества, а

необходимый уровень развития психических процессов и способностей является залогом дальнейшего развития творческих способностей ребенка даже в школьные годы.

Все виды конструктивной деятельности дошкольника способствуют развитию его познавательных и творческих способностей, а также освоению основ учебной деятельности и мотивационной подготовки к школе. В дошкольном возрасте повышается эффективность использования памяти и мышления ребенка, появляется новая система психических функций, самосознание, стремление понимать и упорядочивать мир.

Творчество всегда связано с определенной сферой, и любое творчество всегда состоит из двух составляющих, то есть: творчества и деятельности, результат, получаемый как творческий процесс, зависит от личных качеств и мотивации человека.

Творческий процесс способствует развитию интеллекта, мышления и логики. Творческий процесс приносит ребенку радость и важнее результата. Именно в ходе создания изделия ребенок понимает сам процесс, который приводит к определенному результату.

Формирование творческой личности является одной из главных задач педагогической теории и практики на современном этапе. От рождения до взрослой жизни ребенок проходит огромный путь развития, превращаясь из совершенно беспомощного существа в многогранную и уникальную личность.

Инженерное мышление является примером

формирования ребенка как творческой личности, у него есть глубокое научное понимание, и в основе его формирования необходимо формирование доинженерного мышления. Признаки доинженерного мышления формируются на основе научно-технической деятельности, например, проектирование с помощью конструкторов базируется на экспериментально-конструктивной базе, формируемой в процессе научно-технического творчества в открытой для всех форме. В структуру доинженерного мышления входят рациональный, эмоциональный элементы, память, воображение, фантазия и способности. Очень важно с раннего возраста знакомить ребенка с техникой, электроникой и роботами, потому что этот тип мышления закладывает основу для формирования кнопочно-процессно-результатного инженерного мышления техники.

Анализ литературы по теме. Личность ребенка проявляется в дошкольном возрасте, когда ребенок становится субъектом сознательной деятельности. Именно в дошкольном возрасте у ребенка бурно развивается воображение как основа творчества и создания нового [2].

Дети воспроизводят информацию, оставшуюся в их памяти, концентрация является большим подспорьем в решении задач и пополнении знаний [3].

Согласно теории познавательного развития детского мышления Ж. Пиаже, он выделил четыре периода [8]:

- 1 период-сенсомоторный этап;
- 2 период – предоперационный этап;
- 3-й период – этап конкретных операций;
- 4 период – этап служебных операций.

В 6-7 лет ребенок находится на стадии конкретных операций, во время которой дети лучше понимают мыслительные операции, пытаются логически мыслить о конкретных предметах, но испытывают затруднения с абстрактными понятиями. В этот период у ребенка формируется последовательность действий [3].

В то же время возрастающая техническая сложность средств производства требует большого внимания к профессиональным качествам инженера, а также к его творческим способностям.

Инженерное мышление – это вид познавательной деятельности, направленный

на исследование, создание и совершенствование техники, передовых технологий, автоматизации и механизации производства, а также качества продукции. Главное в инженерном мышлении – решение конкретных задач с использованием технических средств для достижения эффективного результата[4].

У ребенка должно быть понимание предварительного моделирования как части технического творчества. Основы конструирования должны быть включены в процесс развития ребенка[10]. Сегодня инженерное мышление является важным направлением развития, ведь окружающий нас мир окружен технологиями и компьютерами. С развитием инженерного мышления у ребенка развивается умственная исследовательская и творческая активность, что позволяет воспитать технически грамотных детей.

Техническое мышление – это способность понимать логику технических устройств, В.А. Крутецкий определяет техническое мышление как «способность видеть пространственно точные образы в области технических устройств, что позволяет видеть недостатки и преимущества, составлять новые комбинации деталей, сравнивать свойства разных материалов».

Абакумова и Бабианц подчеркивают, что технические способности проявляются в работе с механизмами, а в их особенности входит техническая осведомленность и техническое мышление. Измеряется технический опыт, полученный при работе с техникой, понимание пространственных концепций и технических устройств.[1] Развитие технического мышления основано на логическом мышлении, пространственном воображении и мелкой моторике. Он помогает развивать техническое мышление, устанавливать логические цепочки (анализ, синтез, обобщение), устанавливать связи между системами и их частями, объяснять алгоритм ее решения [7].

Творчество – это деятельность, создающая инновации. То, что создается творческой деятельностью, может быть лишь конструкцией сознания или чувства, живущего в человеке [5].

Эта деятельность направлена на создание новых и уникальных инноваций. Главный показатель креативности – новизна. Продукт детской деятельности для них прежде всего новшество. Эта деятельность направлена на

создание новых и уникальных вещей. Продукт деятельности детей прежде всего нов для них и играет большую роль в их развитии.

Направления, связанные с адаптацией методов математического моделирования к особенностям дошкольного возраста, актуальны для обогащения существующих методов и технологий математического развития ребенка [6].

В дошкольном возрасте ребенок наблюдает и воспринимает свойства предметов с помощью строительной деятельности. Сначала ребенок определяет форму и размер предмета. Он способствует развитию таких психических процессов, как пространственная ориентация, мышление, память и внимание [11].

В процессе обучения формируется, цветовосприятие, сенсорная чувствительность, синхронизируется работа обеих рук, развивается мелкая моторика, пространственное мышление и воображение [9].

Если деятельность интересна ребенку, она направлена на творчество, а такая деятельность связана с созданием новых знаний и новых возможностей.

Это значит предпринять необходимые действия, направленные на устранение трудностей при создании модели на ее месте, является эффективным стимулом для занятия строительной деятельностью.

Если строительная деятельность несложна для ребенка, она поможет лишь тренировать имеющиеся навыки. Из этого следует, что очень важно поддерживать интерес к строительству посредством мотивации, превращающей цель деятельности в реальную потребность человека.

Методология исследования. Каждый маленький ребенок – прирожденный конструктор, изобретатель и исследователь. Эти природные задатки быстро реализуются и развиваются, особенно в созидательной деятельности.

Конструирование – очень интересное и увлекательное занятие, которое тесно связано с интеллектуальным развитием ребенка.

Технические навыки – это мышление, знания, исследование, общение, деятельность.

Под техническими навыками понимаются личностные качества, взаимосвязанные и независимые друг от друга, проявляющиеся в игровой, дизайнерской и производственной

деятельности. Например: производство технической продукции, способность понимать технологию, цель и управление ею, проявление идей технического изобретения в творческих продуктах, способность интегрировать технические системы, способность формировать и разрешать конфликты.

Техническое мышление предполагает установление логических цепочек и связей между системами. Это также помогает развивать творческие способности.

Сегодня производители создали множество различных игр и методик для развития детей дошкольного возраста. Когда речь идет о развитии технического, инженерного, алгоритмического мышления, строительных и творческих навыков, то для этого уместно разрабатывать программы робототехники. Робототехнику можно начинать с дошкольного возраста, что существенно поможет развитию ребенка.

Сегодня деятельность ребенка признается основной основой его развития – знания не даются в готовом виде, а усваиваются детьми в процессе совместной деятельности, организованной взрослыми. Одним из видов деятельности, в котором в полной мере проявляется творческая активность ребенка, является деятельность конструктивного моделирования.

Конструирование – один из видов деятельности, носящий моделирующий характер. Он направлен на моделирование окружающего пространства в его важнейших особенностях и отношениях. Этот уникальный подход к конструированию выделяет его среди других видов деятельности.

Конструктивное направлено на получение конкретного продукта при создании эффективной модели деятельности, регулирующей взаимоотношения определенных элементов в построении объекта.

Детский конструктор – один из видов художественно-изобразительной деятельности, направленный на создание различных построек из конструкторов и строительных комплексов, изготовление поделок, игрушек, игровых атрибутов из бумаги, картона, природных, вторичных материалов.

Игра – лучшее занятие для развития воображения и творческих способностей

ребенка дошкольного возраста. Игра часто сопровождает процесс конструирования, в играх используются творческие работы детей. Детям дошкольного возраста следует использовать всевозможные строительные комплексы. Чем больше видов конструкторов предлагается ребенку, тем больше развивается его творческое воображение.

В конструктивной деятельности основными материалами (конструктор, природный материал, бумага и др.) являются предметы. Эти объекты с разными характеристиками: цветом, функциональностью, размером, структурой, фактурой обеспечивают продуктивность.

Существует два типа конструкции: техническая и художественная.

Техническое конструирование включает в себя некоторые способы конструирования из строительных материалов (деревянных окрашенных или неокрашенных деталей геометрической формы), строительных деталей с различными способами крепления, крупногабаритных модульных блоков, бумаги, картона, коробок, катушек и других материалов;

Некоторые авторы относят художественное конструирование к ручному труду. Составляя художественную конструкцию, дети при создании образов не только показывают их структуру, но и выражают свое отношение к ним, выражают свой характер с помощью цвета, фактуры, формы, что «приводит к образованию неповторимых эмоциональных образов». В своей деятельности дети строят, используя разнообразные природные материалы и все виды упаковки, в том числе картонные коробки разных размеров, палки, веревки и т. д.

Виды конструкций по содержанию.

Реалистичное конструирование.

Ассоциативное конструирование.

При изготовлении технических конструкций дети преимущественно демонстрируют предметы реальной жизни, а также их ассоциации с образами из сказок и фильмов. При этом строят основные конструктивные и функциональные особенности предметов и изображений: здание с крышей, окнами, дверями, корабль с палубой, кормой, рулем и т. д.

виды занятия: индивидуальные, коллективные.

по цели: Создание практического назначения;

создание с художественной и эстетической целью.

Материалы, используемые в конструировании, бывают следующих видов: конструкция из блоков, конструкция из малого строительного материала, конструкция из природных материалов, конструкция из вторичных материалов, конструкция из бумаги и картона (оригами);

Сегодня у дошкольника есть возможность работать с различными конструкторами.

По характеру использования:

- конструкторы, предполагающие одноразовую сборку устройства (предполагают склеивание деталей, после чего конструктор не может быть использован повторно);
- содержимое устройств состоит из ограниченных конструкторов (только определенных элементов (форм) для изготовления определенных типов устройств);
- Универсальные конструкторы (не ограничены ни в содержании зданий, ни в возможности многократного использования).

Когда ребенок строит, ему необходимо иметь определенное представление о том, что будет происходить, поэтому конструирование развивает образное мышление и воображение, а в процессе происходит физическое развитие ребенка. Опыт ребенка в процессе конструирования необходим для развития навыков исследовательского поведения.

Конечно, не все произойдет сразу, поэтому в этом возрасте помощь взрослых заключается в том, чтобы объяснить и в то же время показать, как действовать. Постепенно ребенок становится более технически грамотным строителем, совершенствуя свои навыки с каждой новой идеей.

Анализ и результаты. В дошкольном возрасте конструирование становится самостоятельным занятием ребенка и становится интересным как возможность создать что-то уникальное. Дети используют различные детали конструкции, чтобы строить более сложные и интересные здания. Часто они становятся сюжетными композициями (города, заправки, зоопарки). Размышление о конечном результате своих действий вызывает у ребенка радость, эстетическое удовольствие и уверенность в

Рисунок-1. Педагогическая работа в «Центре конструирования и математики».

себе.

Существуют следующие формы организации строительства:

-Конструирование по моделям – детям предлагаются модели зданий из строительных материалов и деталей конструкторов, показано, как их построить.

Рисунок-2. Формы организации и обучения конструированию.

Он обеспечивает непосредственную передачу детям готовых знаний и способов действия на основе подражания. Использование моделей — важный этап обучения, в ходе которого дети изучают свойства частей строительных материалов, осваивают технику строительства зданий (учатся выделять пространство для строительства, изготавливать запасные части).

- Конструирование по моделям – предполагает представление детям моделей, в которых контуры отдельных элементов скрыты от ребенка. В этом случае ребенку предлагается определенная задача, но не предоставляется возможность ее решить. Постановка таких задач дошкольникам – очень эффективный способ активизировать их мышление.

- Конструирование по условиям имеет принципиально разную природу. В этом случае задачи проектирования выражаются через условия и носят проблемный характер, поскольку не приводятся методы их решения. Такая форма работы способствует развитию творческого строительства. Однако у детей уже должен быть опыт обобщенных представлений о строящихся предметах, умение анализировать предметы, сходные по строению и свойствам из разных материалов.

- Составление конструкции, используя простые чертежи и наглядные схемы. Конструирование по рисункам и схемам помогает детям развивать образное мышление и познавательные способности, то есть они начинают строить и использовать простые рисунки как средство самостоятельного познания внешних моделей «второго порядка» - новых предметов.

- Конструирование по плану – по сравнению с проектированием по модели у детей появляется больше возможностей для развития творческих способностей и проявления самостоятельности, в этом случае ребенок сам решает, что и как строить. Но этот вид построения и его реализация представляют собой очень трудную задачу для детей дошкольного возраста: их планы неустойчивы и часто меняются в ходе реализации. В этом случае уровень самостоятельности и творчества ребенка зависит от уровня имеющихся знаний и умений.

- При тематическом конструировании детям предлагается общая тема сооружений (например, «Город»), а они сами создают идеи

тех или иных построек и поделок, выбирают способы и материалы для их реализации. Эта форма построения, весьма распространенная на практике, очень близка к проектированию, с той лишь разницей, что здесь детские планы ограничиваются определенной тематикой. Основной формой обучения детей строительству является образовательная деятельность с использованием различных методов, которые заключаются в следующем:

- наблюдение за природным объектом; (в процессе наблюдения и проверки предмета перед деятельностью получают представление о его месте в жизни, а также о естественной связи между формой и размером предмета).
- отображение и анализ пробы; (дети инструктируются педагогом, когда у них недостаточно опыта проектирования или когда они впервые строят бумажное здание, а способы передвижения им незнакомы).
- объяснение последовательности и способов построения, игрушки, пояснения, вопросы; (воспитатель задает ребенку вопросы, которые помогают выделить важные особенности постройки и определить последовательность ее изготовления-следует обращать внимание не только на внешние признаки, но и на связь одних предметов с другими).
- давать детям задачи, требующие самостоятельного решения; (строим по условиям).
- анализ и оценка рабочего процесса и качества готовой продукции.
- Современные конструкторы очень подходят детям и благотворно влияют на развитие мышления, логики, творческих способностей и мелкой моторики. Они помогают умственному развитию ребенка, строят новые модели и мотивируют ребенка к дальнейшей деятельности. Это большой интерес и желание, которое ведет к развитию способностей ребенка.
- Для детей проводятся различные конструктивно-модельные занятия:
 - постройка по образцу;
 - постройка по теме;
 - постройка по условиям;
 - изготовление конструкций по чертежам

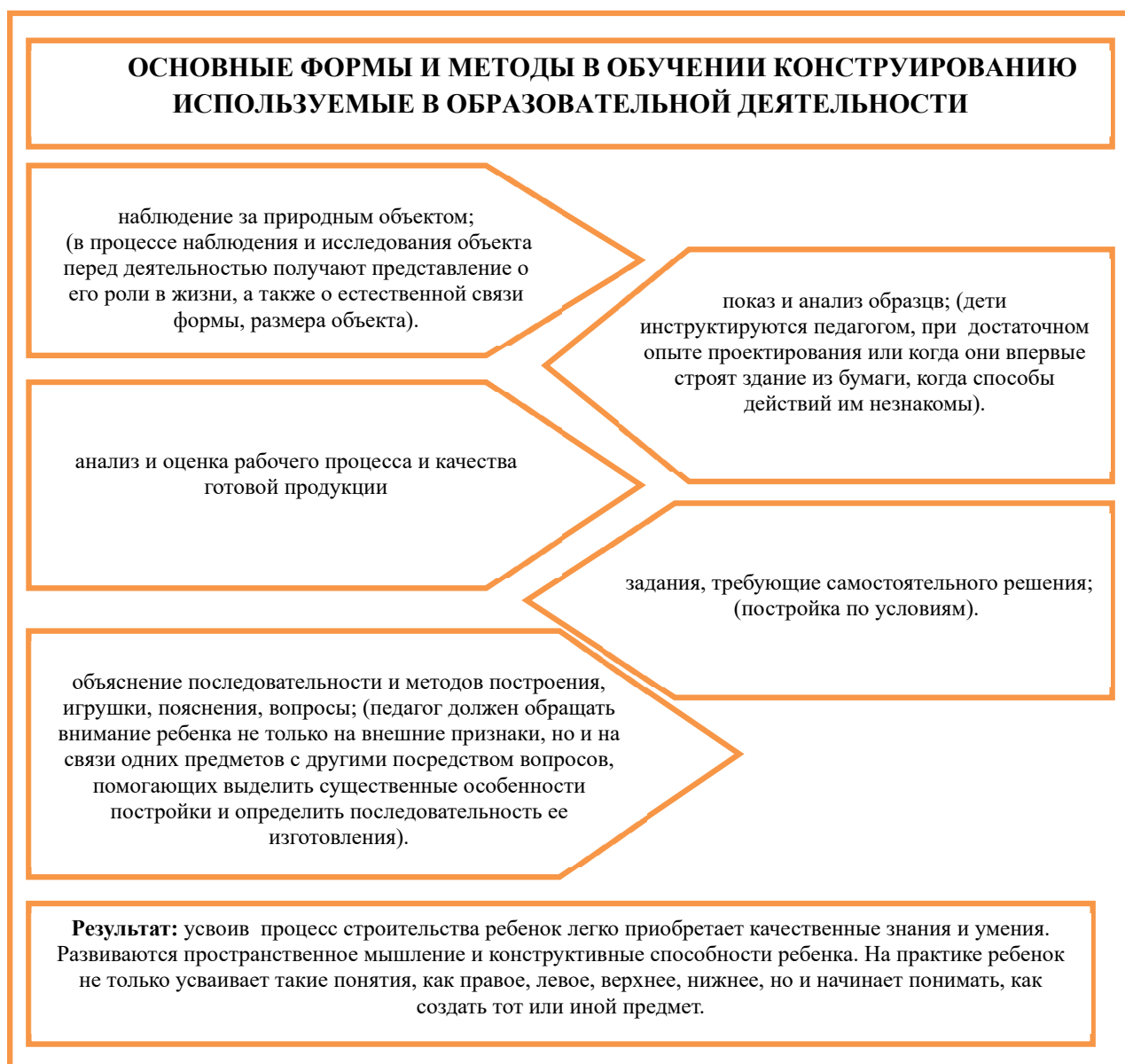

Рисунок-3. Основные формы и методы в обучении конструированию используемые в образовательной деятельности

- и наглядным схемам;
- постройка по воображению.
- Характерной особенностью конструктивно-модельной деятельности является то, что она, как игра, удовлетворяет интересы и потребности ребенка.

В процессе этой деятельности дошкольники учатся планировать будущую работу, анализировать свои действия, делать выводы, исправлять ошибки, создавать из отдельных частей целое, сравнивать и обобщать.

Конструктивно-образцовая деятельность

объединяет детей, приобщает их к работе в команде, позволяет воспитывать смекалку, изобретательность, договариваться, помогать друг другу, усидчивость, трудолюбие и терпение. Для организации конструктивной деятельности детей из строительных материалов используются различные мелкие игрушки, изображающие животных, растения, транспортные средства и т. д.

Использование игрушек в конструировании делает его более осмысленным и целенаправленным, способствует дальнейшему развитию игровой деятельности детей. Строительные материалы удобнее всего

хранить в специальных шкафах с отделениями для каждого типа деталей, причем материал всегда должен быть разложен фиксированным образом, чтобы дети могли быстро достать любую из них. Размещение материала в фигурах не только облегчает работу с ними, но и позволяет быстрее запомнить названия этих фигур.

У дошкольников развивается умение вносить изменения в способы строительства в соответствии с требованиями ситуации. Показателями сложности в конструктивной деятельности являются новизна объекта, новизна способов возведения объекта, новизна способа обеспечения устойчивости возводимого сооружения.

Дети получают удовольствие от самого процесса лепки. Они стараются добиться максимального сходства с воображаемым объектом или моделью. Конструктивная деятельность имеет сходство с дизайном и изобразительным искусством.

В процессе конструирования ребенок легко приобретет множество знаний и умений.

Во-первых, у ребенка развивается пространственное мышление и конструктивные способности. На практике ребенок не только усваивает такие понятия, как право, лево, вверх, вниз, но и начинает понимать, как создать тот или иной предмет.

Заключение. Вместо этого следует отметить, что конструкция способствует развитию и образного мышления: при создании конструкции ребенок должен опираться на какой-то образ того, что будет происходить.

Поскольку конструктивная деятельность включает в себя анализ устройства, описание пространственного расположения отдельных частей, планирование собственных действий и отчет о проделанных действиях, у ребенка также развивается речь и расширяется его словарный запас.

Работая с строительным комплексом, у ребенка развивается мелкая моторика и зрение. Все это чрезвычайно важно для дальнейшего развития мышления.

Кроме того, этот вид деятельности развивает такие качества, как усидчивость, сосредоточенность, самостоятельность, организованность (умение планировать свою деятельность и доводить дело до конца).

Самое главное, что конструирование создает большие возможности для фантазии и позволяет ребенку почувствовать себя творцом.

К школьному возрасту дети приобретают достаточный опыт понимания окружающей действительности, способны дать базовую эстетическую оценку различных архитектурных сооружений. Поддержание интереса ребенка к строительству, обогащение его опыта и привлечение внимания детей к архитектурным и художественным качествам различных сооружений (церковей, театров, мостов, башен, маяков)

В настоящее время особое внимание уделяется образовательной робототехнике. Эта новая педагогическая технология представляет собой наиболее передовые направления науки и техники и является относительно новой междисциплинарной областью образования, воспитания и развития детей. Робототехника объединяет знания в области физики, механики, техники, математики и информационно-коммуникационных технологий.

Помогает освоить основы программирования робототехнических комплексов и понять, как работают механизмы. В комплект входит все необходимое для создания собственных роботов.

Эта деятельность обеспечивает основу для развития детей в области науки, техники, искусства и математики и способствует всестороннему развитию ребенка.

Дошкольный возраст – короткий период в жизни человека, в течение которого ребенок получает значительно больше ресурсов, чем за всю оставшуюся жизнь. Это чувствительный период для развития многих способностей ребенка, среди которых особое место занимают творческие способности.

Список используемой литературы

1. Закон Республики Узбекистан. О дошкольном образовании и воспитании. Т.: 16 декабря 2019 г., ORQ-595. Национальная база правовых документов, 17.12.2019, №19/03/595/4160).
2. Национальная база данных правовых документов Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года № ПФ-5847 «Концепция развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года», 09.10.2019 г.,
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 8 мая 2019 года № PQ-4312 «Концепция развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года» // Национальная база данных правовых документов Республики Узбекистан - 05.10.2019 г., №19.07.4312/3106.
4. Усовершенствованная государственная учебная программа дошкольной образовательной организации «Илк Кадам». Ташкент – 2022.
5. Алексеева Г.Ю. Педагогические условия развития творческого потенциала учащихся младших классов (в процессе изучения математики); дис. Канд. пед. наук – Оренбург, 2000 – 182
6. Бодрова Е. В., Давыдов В. В., Петровский В. А., Стеркина Р. Б. Опыт построения психолого-педагогической концепции дошкольного воспитания // Вопр. психол. 1989. No 3. С. 22 – 31
7. Butterworth G., Harris M. (2002), Arengu-psühholoogia alused, Tartu: Tartu ülikooli kirjastus. 2002: 249-251
8. Волкова С.И. Конструирование — М: Просвещение, 2010
9. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте — СПб.: СОЮЗ, 1997. — 96 с.
10. Г. Джанпейсова. С. Махмудова "Кубики для всех" в обучении и развитии детей дошкольного возраста. «Bola va Zamon» / Научно-популярный журнал детской и возрастной консультатсии Toshkent, 2019. №2. - В. 44-46.
11. Емельянова И.Е., Елпанова Н.П.. Развитие технических способностей детей дошкольного возраста, Вестник Бурятского Государственного университета. 2014.
12. Квадрсон, Г. Жан Пиаже / Г. Квадрсон // Энциклопедия для детей : в [] т. / гл. ред. В.А. Володин. - М., 2002. - Т. 18, ч. 2. - С. 328-330.
13. Махмудова О. Махсус таълимда ўқувчиларнинг пластик материаллар билан ишлаш малакаларини шакллантириш. Т: «Bola va Zamon» / Научно-популярный журнал детской и возрастной консультатсии 2019/3.
14. Меерович М.И., Шрагина И.И. Технология творческого мышления: Практическое пособие Текст. // Библиотека практической психологии. — Минск: Харвест, 2003. - 432 с.
15. Niilo, A., Kikas, E. (2008). Mäng. Kogumikus: E. Kikas (Toim.), Õppimine ja õppimine koolieelses eas (lk 120-137). Tartu: TÜ Kirjastus
16. Alohida ta'lim ehtiyojli bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatish shartlari. O.A Maxmudova, S.A Maxmudova. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11181315>

PSIXOLOGIYA FANLARI

NOTO'LIQ OILADA BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

Shaumarova Zilola Abdushukurovna¹

ANNOTATSIYA.

Ushbu tezisda noto'liq oilada bola shaxsini shakllantirishda ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-pedagogik, psixologik muammolar hamda ularni oldini olishga qaratilgan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: noto'liq oila, ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-pedagogik, muammo, oila, farzand.

1. "Profi University" Ўқув ишлар бўйича проректор, PhD, доцент

Hammamizga ma'lumki, oilada bola shaxsining shakllanishi va u kelajakda qanday inson bo'lishi ikkita eng muhim omilga bog'liq. Bular quyidagilardan iborat: Birinchisi, bola dunyoga kelib ota-onasidan qanday nasliy-genealogik meros olganidir. Ikkinchisi, esa ushbu nasliy meros-dasturni hayotda to'liq ro'yobga chiqarish uchun u o'sayotgan oilada qay darajada sharoit mavjudligidir.

So'nggi yillarda barcha rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda shu jumladan, O'zbekistonda ham oiladagi ajralishlar soni va ularda otasiz o'sayotgan bolalar soni ortib bormoqda. Ushbu holat esa jamiyat uchun bir qator ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-pedagogik, psixologik muammolarni yuzaga keltiradi. Shu muammolar quyidagilardan iborat:

1. O'zbekistonda ko'pincha noto'liq oilalarda turmush o'rtoqlar ajralgandan so'ng bola ona bilan qolganligi sababli farzandli ayolni qayta turmushga chiqish imkoniyatlari keskin kamayadi.

2. Noto'liq oilalarning aksariyat qismida iqtisodiy muammolar yuzaga kelib, bolaga qo'shimcha ta'lim berish va uning shaxsini garmonik shakllantirish imkoniyatlari cheklanadi, bolani maktabgacha va boshlang'ichsinf yoshida maktabdan tashqari turli ta'lim-tarbiya muassasalariga olib borishda muammolar yuzaga keladi.

3. Noto'liq oilada o'sayotgan bola ota-ona, ularning har birining vazifasi, o'zaro muloqoti, bolalarga bo'lgan munosabati ya'ni to'liq oilada ota va ona tomonidan bajariladigan oila funksiyalari, ota-onaning o'zaro muloqot modeli bola tasavvurida to'laqonli, namunaviy model sifatida shakllanmaydi.

4. Oilalarning talaygina qismida ajralishgan er-xotinlar orasida o'ta nosog'lom psixologik munosabatlar bo'lgani sababli onalarning aksariyat qismi bolani otasi haqida faqat tanqidiy fikr yuritadi. Natijada otasi haqida qiz bolada shakllangan salbiy tasavvur keyinchalik voyaga yetib oila qurganda o'z eriga nisbatan qo'llanilib, shaxsiy oila mustaxkamligiga ham salbiy ta'sir etish hollari ko'p kuzatiladi.

5. Noto'liq oilada tarbiyalanayotgan o'g'il bolalarni, aksariyat qismi ona qo'lida voyaga yetishini xisobga olganda ular xarakterida erkak kishiga xos xislatlarni shakllanishiga salbiy ta'sir qiladi.

6. Noto'liq oilalarning aksariyat qismida "gipoopeka" (bolani bo'sh vaqtini nazorat qilmaslik, bolani pedagogik jihatdan qarovsiz qoldirish) kuzatiladi. Bu esa bolalarni aksariyat holda

nazoratsiz qoldirib ularni ko'cha ta'siriga tushish uchun shart-sharoit yaratadi. Natijada noto'liq oiladagi bolalarni bir qismi asosial shaxslar tarkibini to'ldirib borishiga xizmat qiladi va jamiyat uchun yangi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Yuqoridagi muammolarni oldini olish uchun quyidagilarga e'tibor qaratishimiz lozim.

Birinchidan, jamiyatda ajralishni oldini olish choralari ko'rishimiz kerak. Buning uchun avvalo yoshlarni oilaviy hayotga maxsus va har tomonlama tayyorlashimiz kerak.

Ikkinchidan, ajralish madaniyatini oshirishimiz, ajralish sodir bo'lgandan so'ng sobiq er-xotinlar bir-birlariga dushmanlik qilmasliklari, balki bola manfaatida yaxshi do'stona munosabatni saqlab bolani tarbiyasi oldidagi mas'uliyatni xis etishlari zarur.

Uchinchidan, er-xotin ajralganda doimo bola ona bilan emas, balki kimni qo'lida jamiyatga va oilaga kamroq muammo yuzaga keltirsa shu tomon (ota yoki ona) bilan qolishi lozim.

To'rtinchidan, ajralishni oldini olish ishlarini nikoh davrida emas, balki nikoh oldi davridan boshlash zarur. Ya'ni nikoh oldi omillarga, kim bilan oila qurayotganiga chuqur va atroflicha o'ylashi lozim.

Yoshlar oilaviy hayotni faqat baxtli daqiqalardan iborat sifatida idrok etmaslik, balki oilaviy hayot har bir shaxsni qayta-qayta murakkab sinovlardan o'tkazuvchi hayot maktabi ekanligini oldindan bilishi va ularga tayyor bo'lishi kerak.

Noto'liq oilada o'g'il bola o'sayotgan bo'lsa unga ota obrazi sifatida ko'proq namunali amakisi, pochchasi, qo'shnisi yoki o'zga yaqin qarindoshi (katta yoshli erkak) bilan tez-tez muloqotda bo'lishi lozim.

Noto'liq oilada bolani voyaga yetkazishda buva hamda buvilarni katta hayotiy tajribasidan ma'naviy, psixologik va pedagogik jihatdan samarali foydalanish kerak.

Yuqorida o'z ifodasini topgan omil, sabab va oqibatlarining katta qismini yuzaga kelishi, tashqi ifodalanish jarayoni va yakunlanish tarzi oilaga, oilaviy munosabatlarga, oila a'zolari ayniqsa ayollarni, onalarni psixologik savodxonligi, ular tomonidan psixoterapevtik funksiyani bajara olish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi. Buning uchun u shifokor va psixoterapevt ma'lumotiga ega bo'lish shart emas. U shaxs sifatida, o'z xarakteri, shaxsiga xos individual psixologik xususiyatlari bilan oila a'zolarini noto'liq oilada birinchi navbatda

bolasini shaxsini yaxshi bilishi, tushunishi, stress holatlardan oson chiqarish, hayotda ortiqcha asabiy holatlar yuzaga keltirmasligi, bolaga yoshi, jinsi, tug'ma layoqati, xarakterini hisobga olgan holda to'g'ri yo'l ko'rsatishi, hayotdagi qiyinchiliklar, nostandart vaziyatlarga duch kelishi muqarrarlighi va uni oson, talofatsiz bartarf etish yo'llarini o'rgatishi, ko'rsatishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Djurayev R., Inoyatova M. Iste'dodli farzand tarbiyasi. -T.: 2013. 100 bet.
2. Drujinina N. N. Pedagogicheskaya podderjka podrostkov iz nepolnyx semey kak faktor ix uspezhnoy sotsializatsii. Dissertatsiya i avtoreferat na soiskaniye uchyonoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk. – g. 2006. 202 str.
3. Inomova M. Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi. Monografiya, –T., n-rsiz, 1999. –150 b.
4. Salayeva M.S. "O'zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o'zaro munosabatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari" Psixol. fan. nomzodi ... dis. – T, 2005. 185 bet.

O'SMIRLARDA KOMPYUTER O'YINLARIGA TOBELIK BILAN SHAXSLILIK VA EMOSIONAL XUSUSIYATLAR ORASIDAGI ALOQADORLIK

N.M.Dalimova¹

ANNOTATSIIYA.

Ma'lumki, inson ijtimoiy hayotining barcha sohalarida kompyuterlashtirish 21-asrning birinchi choragini eng muhim yutuqlaridan biri hisoblanadi, shu bilan birga o'smirlarda vaqt o'tkazishining asosiy vositasiga aylangani, hech kimga sir emas. Mazkur maqolada esa kompyuter o'yinlarining o'smir psixikasiga, uning emosional holatiga ta'sirini o'rganish borasida olib borilgan tadqiqot natijalari yoritilgan.

Kalit so'zlar. o'smirlik davri, kompyuterga tobelik, addiksiya, agressiya, bezovtalik, shaxslararo munosabat, sub'yektiv nazorat darajasi.

АННОТАЦИЯ.

Известно, что компьютеризация во всех сферах общественной жизни человека считается одним из важнейших достижений первой четверти 21 века, при этом ни для кого не секрет, что компьютерные игры становятся основным средством время препровождения подростков. В данной статье освещаются результаты исследования, посвященного влиянию компьютерных игр на психику, и на эмоциональное состояние подростка.

Ключевые слова. подростковый возраст, компьютерная зависимость, аддикция, агрессия, тревожность, межличностное отношение, уровень субъективного контроля.

ANNOTATION.

It is known that computerization in all spheres of human social life is considered one of the most important achievements of the first quarter of the 21st century, while it is no secret that computer games are becoming the main means of teenagers' time. This article highlights the results of a study on the impact of computer games on the psyche and on the emotional state of a teenager.

Keywords. adolescence, computer addiction, addiction, aggression, anxiety, interpersonal attitude, level of subjective control.

1. Profi University professor v.b.
E-mail: n.dalimova@mail.ru, tel: 97 7478137

Jahon miqyosida ilmiy-texnikaviy taraqqiyot ko'plab sohalarni rivojlanishiga sabab bo'lgan kompyuter va kompyuter texnologiyalarini yuzaga kelishiga olib keldi. Kompyuter o'z ta'siri bilan zamonaviy o'smirlarning hayot tarzini ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. O'smirlarning yangi qiziqishlari ikki xil baholanmoqda: bir tomondan jamiyatda kompyuter keng imkoniyatlaridan faxrlanish kuzatilsa, ikkinchi tomondan ommaviy axborot vositalarida kompyuter, aniqrog'i kompyuter o'yinlarining o'smir psixikasiga salbiy ta'siri haqidagi fikrlar ko'paydi. Mualliflarning fikricha, ba'zi kompyuter o'yinlari, o'smirdagi tajovuzkor xulqni oshiradi, urush va zo'ravonlikka hamda diniy ekstremizmga nisbatan qiziqishni oshiradi. Qator tadqiqotlarning ko'rsatishicha, virtual o'yinlarni yoqtirgan sinaluvchilar fiziologik qo'zg'alishlari va agressiv o'y-fikrlarini ortishi bilan nazorat guruhidagilardan farqlanganlar [2, 3, 6, 7].

Kompyuterga, internetga tobeklik muammosi bilan birinchilardan bo'lib psixoterapevt-shifokorlar va o'z faoliyatida Internetdan keng foydalanadigan kompaniyalar duch keldilar, chunki kompaniya xodimlari Internet tarmog'iga patologik ravishda bog'lanib qolib, o'z vazifalarini suiste'mol qila boshladilar. Ishchilarda ishlash qobiliyatining pasayishi, diqqatning beqarorligi, salomatlik bilan bog'liq o'zgarishlar ortib bordi. Bu yo'nalishdagi faol tadqiqotlar 2000-yillarning boshlaridan boshlab ko'zga tashlana boshladi.

Quyida keltirilayotgan ma'lumotlar kompyuter o'yinlari tobeklik bilan o'smirning shaxslilik va emosional xususiyatlari orasidagi bog'liqni o'rganish uchun olib borilgan tadqiqot natijasidir. Buning uchun tadqiqotda N.Dalimova tomonidan ishlab chiqilgan "Kompyuter o'yinlariga tobeklikni aniqlash" metodikasidan hamda Dj.Rotterning "Sub'yektiv nazorat darajasini aniqlash", A.Bass-A.Darkining "Agressivlikni o'rganish", Ch.D.Spilbergerning "O'smirlarda bezovtalik darajasini o'rganish" metodikasi va T.Lirining "Shaxslararo munosabatlarni aniqlash" metodikalaridan foydalanildi.

Kompyuter o'yinlariga tobeklik bilan sub'yektiv nazorat darajasini aniqlash metodikasi ko'rsatkichlari orasidagi o'zaro munosabatlarni ifoda etuvchi korrelyatsiya koeffitsiyentlari 1-jadvalda keltirilgan. Ushbu jadvaldan ko'rinib turganidek, kompyuter o'yinlariga tobeklik darajasi bilan sub'yektiv nazorat darajasini aniqlash metodikasining barcha ko'rsatkichlari orasida ishonch darajasidagi manfiy munosabat mavjud,

ya'ni o'smirlarda internallik ortishi bilan tobeklik darajasi kamayib boradi. Bu raqamlar shu bilan izohlanadiki, o'smirlardagi internallik xususiyati o'ziga xos ichki mag'rurlik, viqorlilik xislatlari, o'z imkoniyatlariga ishonch, o'zini yuqori baholash hissini shakllantirishga turtki bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchi tomondan eksternallik ko'rsatkichi o'smirlarda odamlarga bog'liqlik ustanovkasini shakllanishiga olib kelmoqda, ya'ni kompyuter o'yiniga tobe o'smirlar atrofdagilarni birgalikda kompyuter o'ynashga qilgan takliflariga e'tiroz bildira olmasliklaridan darak bermoqda.

Keltirilgan natijalardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, o'smirning eksternalligiga kompyuter o'yinlariga bog'lanib qolishga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan salbiy omillardan biri sifatida qaralishi mumkin ekan. Bu esa kompyuter o'yinlariga tobeklik darajasi yuqori o'smirlar ichki olamining murakkabligini, ehtimol ularning zaif tomonini ko'rsatmoqda. Bu toifadagi o'smirlar faoliyatga, o'z sog'lig'iga, oilaviy munosabatlarga nisbatan sovuqqon yoki ikkilanuvchan, qat'iyatsiz ekanliklarini tasdiqlab turibdi. Shu nuqtai nazardan olganda, bu toifadagi o'smirlarga nisbatan alohida yondashish, muayyan korreksion tadbirlar o'tkazishning alohida ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlash o'rinlidir.

Kompyuter o'yinlariga tobeklik bilan agressivlik ko'rsatkichlari orasidagi o'zaro munosabatlarni ifoda etgan korrelyatsiya koeffitsiyentlari 2-jadvalda keltirilgan. 2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, kompyuter o'yinlariga tobeklik darajasi bilan jismoniy agressiya, bilvosita agressiya va verbal agressiya yo'nalishlari ko'rsatkichlari orasida ishonch darajasidagi musbat munosabat mavjud (mos ravishda: $r=0,341$, $r<0,01$; $r=0,312$, $r<0,01$; $r=0,270$, $r<0,01$). Ya'ni kompyuter o'yinlariga tobeklikning ortishi bilan o'smirdagi turli agressiya ko'rinishlari ortib bormoqda, masalan, o'zgalar bilan urishish, so'kish, janjallashish, g'azablanish, qarg'ash va h. Ushbu statistik bog'lanishlarni yuqori ishonch darajasida ekanligini nazarga olgan holda ularni quyidagicha tushuntirish mumkin: agressiv ko'rinishdagi kompyuter o'yinlarini o'ynash, o'yinlardagi jang, o'ldirish sahnalari natijasida o'smir virtual olamdagi agressivlikni real olamda ham qo'llay boshlaydi, ya'ni boshqa bir shaxslarga nisbatan agressiv harakatlar qilish kuchayadi. Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, ko'plab tadqiqotchilarning fikriga qo'shilgan holda, o'yinlardagi tajovuzkorlik bilan o'yinchining real hayotidagi agressivlik o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ta'kidlaymiz

1-jadval

Kompyuter o'yinlariga tobelik bilan sub'yektiv nazorat darajasini aniqlash metodikasi ko'rsatkichlari orasidagi o'zaro bog'liqlik

	Muvaffaqiyatda internallik	Muvaffaqiyat sizlikda internallik	Oilaviy munosabatlarda internallik	Ishtab chiqarish munosabatlarda internallik	Shaxslararo munosabatlarda internallik	Salomatlik bo'yicha internallik	Umumiy internallik
Tobelik darajasi	-0.237**	-0.300**	-0.262**	-0.207**	-0.286**	-0.217**	-0.346**

2 - jadval

Kompyuter o'yinlariga tobelik bilan agressivlik ko'rsatkichlari orasidagi o'zaro munosabatlarni ifoda etuvchi aloqadorlik natijalari

	Jismoniy agressiya	Bilvosita agressiya	Jaxldorlik	Salbiy munosabatlar	Alamzadalik	Badgumonlik	Verbal agressiya	Aybdorlik hissi
Tobelik darajasi	0.341**	0.312**	0.460**	0.114	0.314**	0.131	0.270**	0.237**

3-jadval

Kompyuter o'yinlariga tobelik bilan bezovtalikni aniqlash metodikasi ko'rsatkichlari orasidagi o'zaro munosabatlarni ifoda etuvchi korrelyasiya natijalari

	Umumiy bezovtalik	Darsdagi bezovtalik	Umumiy bilish faolligi	Darsdagi bilish faolligi	Umumiy salbiy hissiy kechinmalar	Darsdagi salbiy hissiy kechinmalar
Tobelik darajasi	0.075	0.331**	-0.169*	-0.290**	-0.004	0.327**

(D.Nikoll, D.Torr, S.Klimenko, L.Yuryeva, T.Bolbot).

Yana jadvaldan ko'rinib turganidek, kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi bilan jahldorlik ko'rsatkichi orasida ham ishonch darajasidagi musbat munosabat mavjud ($r=0,460$, $r<0,01$). Bundan shuni ko'rish mumkinki, o'smir kompyuter o'yinlariga qanchalik kuchli tobe bo'lsa, shunchalik serjahl, g'azabkor, qo'pol bo'la boshlaydi. Kichik bir sabab bo'lganda ham salbiy hissiyotlarni namoyon qila boshlaydi.

Kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi bilan aybdorlik hissi ko'rsatkichi orasida ham ishonch darajasidagi musbat munosabat mavjud ($r=0,237$, $r<0,01$). Bundan kelib chiqadiki, o'smirdagi kompyuter o'yinlariga tobelikni ortishi bilan aybdorlik hissi, vijdon azobi ham orta boshlaydi, ya'ni sub'yektda o'zining yomonligi, atrofida qilarga zarar keltirishi haqidagi o'y-fikrlar paydo bo'lib, aybdorlik hissi kuchayadi. Balki o'smir kompyuter o'yinlariga tobelikni o'z sog'lig'iga, atrofida qilarga insonlarga, ijtimoiy faoliyatiga zararini anglagan holda undan voz kecha olmasligi uchun vijdoni qiynalayotgandir.

Kompyuter o'yinlariga tobelik bilan bezovtalikni aniqlash metodikasi ko'rsatkichlari orasidagi o'zaro munosabatlarni ifoda etgan korrelyatsiya koeffitsiyentlari 3-jadvalda keltirilgan. Ushbu jadvaldan ko'rinib turganidek, kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi bilan darsdagi bezovtalik

va darsdagi salbiy hissiy kechinmalar ko'rsatkichlari orasida musbat munosabatdagi korrelyatsiya mavjud (mos ravishda: $r=0,331$, $r<0,01$; $r=0,327$, $r<0,01$). Ya'ni, kompyuter o'yinlariga tobelikning ortishi bilan o'smirdagi dars jarayonidagi bezovtalik va salbiy hissiy kechinmalar ham orta boradi, buni o'smir nafaqat bo'sh vaqtida, balki dars vaqtida ham kompyuter o'yinlari haqida xayol surishi, darsning tezroq tugashini betoqatlik bilan kutishi bilan tushuntirish mumkin.

Umumiy bilish faolligi va darsdagi bilish faolligi ko'rsatkichlari bilan kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi o'rtasida esa ishonch darajasidagi manfiy munosabat mavjud (mos ravishda: $r=-0,169$; $r<0,05$; $r=-0,290$, $r<0,01$). Bu ko'rsatkichlar o'smirning kompyuter o'yinlariga tobeligi kuchayishi bilan bilish faoliyati pasayishini ko'rsatadi. Tadqiqot doirasida qo'lga kiritilgan bu natijalar ko'plab boshqa tadqiqotchilarning kompyuter o'yinlarini o'smir psixikasiga, uning bilish jarayoniga salbiy ta'siri haqidagi fikrlarini yana bir bor isbotlab turibdi (A. Sakamoto, K. Dill, K. Matiak, L. Lovelle, K. Andersen, I. Burlakov).

Kompyuter o'yinlariga tobelik bilan shaxslararo munosabatni aniqlash metodikasi ko'rsatkichlari orasidagi o'zaro munosabatlarni ifoda etgan korrelyatsiya koeffitsiyentlari 4-jadvalda keltirilgan.

4-jadval.

Kompyuter o'yinlariga tobelik bilan shaxslararo munosabatni aniqlash metodikasi ko'rsatkichlari orasidagi o'zaro munosabatlarni ifoda etuvchi korrelyatsiya koeffitsiyentlari

	Avtoritarlik	Xudbinlik	Agressivlik	Shubxalanuvchanlik	Bo'ysinuvchanlik	Boshqalarga bog'liqlik	Do'stonalik	Altruistlik
Tobelik darajasi	0.264**	0.221**	0.288**	0.081	-0.068	0.082	0.145	0.123

4-jadvaldan ko'rinib turibdiki, kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi bilan avtoritarlik ko'rsatkichlari orasida ishonch darajasidagi musbat munosabat mavjud ($r=0,264$, $r<0,01$). Ya'ni kompyuter o'yinlariga tobelik darajasini ortishi bilan o'smirlardagi avtoritarlik xususiyati ham ortib bormoqda. Ehtimol, bu ba'zi kompyuter o'yinlarida mavjud bo'lgan murosasizlik, har qanday vaziyatda g'olib chiqishga intilish, zulmkorlik natijasida yuzaga kelayotgandir.

Shuningdek, kompyuter o'yinlariga tobelik darajasi bilan xudbinlik va agressivlik shkalalari o'rtasida ham ishonch darajasidagi musbat munosabat kuzatildi (mos ravishda: $r=0,221$, $r<0,01$; $r=0,288$, $r<0,01$). Bundan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, kompyuter o'yinlariga tobelik darajasining ortishi bilan o'smir xulqida xudbinlik, agressivlik kabi xususiyatlar ham orta boradi. Tadqiqotlar davomida A.Bass-A.Darki metodikasining korrelyasion tahlili natijalarida ham tobelik darajasi bilan agressivlik ko'rsatkichlarining bir nechtasida ishonch darajasidagi musbat munosabat kuzatilgan edi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, sub'yektiv nazorat darajasini aniqlash, agressivlikni aniqlash va bezovtalikni o'rganish, shaxslararo munosabatlarni aniqlash metodikalari kompyuter o'yinlariga tobelikni aniqlash metodikasi orqali olingan natijalarga to'la mos keladi va ularga

qo'shimcha metodikalar sifatida katta ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir. Bu metodikalar orqali kompyuter o'yinlariga tobelik natijasida o'smirda kuzatiladigan, psixik, hissiy-emosional, atrofdagilar bilan munosabatdagi o'zgarishlar haqida to'liqroq ma'lumot olish mumkin va bu metodikalar maktab amaliyotchi psixologlariga ham yordam beradi.

Kompyuter o'yinlariga tobelikni profilaktika, korreksiya qilishda barcha mutaxassislar – pedagoglar, psixologlar hamda ota-onalar o'zaro hamkorlikda tadbirlar o'tkazsalar, tobelikni avj olishini kamaytirgan, uni profilaktika qilgan bo'lar edilar, chunki kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlar bilan ishlash dasturi doirasida ota-onalar bilan hamkorlik yaxshi natijalar beradi. Oiladagi ijobiy psixologik muhit, o'zaro tushunish, ota-onalarning ma'lumoti psixokorreksion tadbirlarning tarkibiy qismi sifatida gavdalanadi [1, 4, 7].

Shuningdek, ota-onalar o'smir o'ynayotgan o'yinlarga alohida ahamiyat berishlari lozim. O'smir o'ynayotgan o'yinlar doirasida aqliy rivojlantiruvchi, mantiqiy o'yinlarning ko'proq bo'lishi maqsadga muvofiqdir. O'smirlar kompyuter o'yinlari ko'ngil ochish vositalarining faqatgina kichik bir qismi ekanligini tushuntirish, hayotda kompyuter o'yinlaridan boshqa ham juda qiziqarli narsalar ko'p ekanligini va o'yin hech qachon atrofdagilar bilan muloqatda bo'lishni o'rnini bosa olmasligini tushuntirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Burlakov I. Homo Gamer. Psixologiya kompyuternyx igr. – M.: Nezavisimaya firma "Klass", 2000. – 84 s.
2. Voyskunskiy A.Ye. Psixologicheskaya xarakteristika potentsialno negativnyx posledstviy informatsionnyx texnologiy. /A.Ye.Voyskunskiy // Psixol. jurn. – M., 2004. - № 1. - S. 90-100.
3. Gunn G.Ye. Kompyuter: kak soxranit zdorovye: Rekomendatsii dlya detey i vzroslyx. – M.: Olma-Press, 2003.
4. Dalimova N.M. Kompyuter o'yinlariga tobelikning psixologik korreksiyasi. Zamonaviy ta'lim. -T., 2017. -№3. -S. 57-62.
5. Yevstigneyeva Yu.M. Psixologicheskiye osobennosti obrasheniya k kompyuternym igram v podrostkovom vozraste: Avtoref. dis... kand. psix. nauk. - M., 2003. - 16 s.
6. Ivanov M. Vliyaniye rolevykh kompyuternyx igr na formirovaniye psixologicheskoy zavisimosti cheloveka ot kompyutera // Psixol. jurn. –M., 2003. – T. 24, № 2. – S. 10-14.
7. Krasnova S.V., Kazaryan N.R., Tundaleva V.S. Kak spravitsya s kompyuternoy zavisimostyu. – M.: Eksmo, 2008. – 224 s.

FALSAFA FANLARI

SUN'IY INTELLEKTNING INSON AXLOQIGA IJOBIY VA SALBIY TA'SIRI

Lazizjon Baxranov¹, Barno Ilyasova², Azamat Erkinov³

ANNOTATSIYA.

Sun'iy intellekt (SI)ning inson axloqiga ta'siri zamonaviy jamiyatda ko'p qirrali muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bu maqolada SIning axloqiy qadriyatlarga ijobiy va salbiy ta'sirlari tahlil etiladi. Ijobiy tomonlari sifatida SIning adolatli qaror qabul qilish, ekologik muammolarni hal etish va ta'lim sohasidagi imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Salbiy tomonlaridan esa maxfiylikning buzilishi, avtonom qaror qabul qilishdagi masalalar va ijtimoiy adolatning buzilishi kabi muammolar haqida so'z boradi. Maqolada SIning axloqiy ta'sirini nazorat qilishning ahamiyati va bu sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar uchun takliflar bayon etiladi.

Kalit so'zlar. sun'iy intellekt, axloqiy ta'sir, adolat, maxfiylik, avtonom qaror qabul qilish, ijtimoiy adolat.

АННОТАЦИЯ.

Влияние искусственного интеллекта (ИИ) на человеческую мораль становится все более актуальной проблемой в современном обществе. В данной статье анализируются положительные и отрицательные аспекты воздействия ИИ на моральные ценности. Среди положительных аспектов рассматриваются возможности ИИ в принятии справедливых решений, решении экологических проблем и улучшении образования. Среди отрицательных аспектов обсуждаются проблемы нарушения конфиденциальности, этические дилеммы автономного принятия решений и угрозы социальной справедливости. В статье подчеркивается важность контроля за этическим воздействием ИИ и предлагаются направления для будущих исследований.

Ключевые слова. искусственный интеллект, этическое воздействие, справедливость, конфиденциальность, автономное принятие решений, социальная справедливость.

1. PhD, Profi University
2. O'qituvchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
3. Student, MFinerva University, USA

ABSTRACT

The impact of artificial intelligence (AI) on human morality is becoming an increasingly pressing issue in modern society. This article analyzes the positive and negative effects of AI on moral values. Among the positive aspects, the potential of AI in promoting fair decision-making, addressing environmental issues, and enhancing education is explored. Negative aspects include concerns about privacy violations, ethical dilemmas in autonomous decision-making, and threats to social justice. The article emphasizes the importance of regulating the ethical impact of AI and suggests directions for future research.

Keywords: artificial intelligence, ethical impact, justice, privacy, autonomous decision-making, social justice.

Kirish (Introduction)

Sun'iy intellekt (SI) zamonaviy dunyoda texnologik inqilobning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uning qaror qabul qilish jarayonlarida adolatni ta'minlash, insoniyatning axloqiy ongini oshirish, ekologik mas'uliyatni mustahkamlash va jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni qo'llab-quvvatlashdagi potentsiali yuqori baholanmoqda (Floridi, 2019). Masalan, sog'liqni saqlashda SI shifokorlarga davolashda tenglikni ta'minlashga yordam bersa, ta'lim sohasida axloqiy dilemmalarni o'rgatuvchi interaktiv platformalar orqali odamlarning mas'uliyat hissini oshiradi. Shu bilan birga, SI ning noto'g'ri dasturlanishi yoki axloqiy nazoratsiz qo'llanilishi jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin: irqiy yoki ijtimoiy tarafkashlikni kuchaytirish, shaxsiy maxfiylikni buzish, mas'uliyat chegaralarini noaniqlashtirish va hatto inson hayotiga tahdid solish (Bostrom, 2014).

Ushbu tadqiqot SI ning inson axloqiga ijobiy va salbiy ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, quyidagi savollarga javob izlaydi:

1. SI qanday mexanizmlar orqali axloqiy qadriyatlarni mustahkamlaydi?
2. Qaysi sharoitlarda SI axloqiy muammolarni keltirib chiqaradi?
3. SI rivojlanishida axloqiy me'yorlarni qo'llashning samaradorligi qanday ta'minlanadi?
4. Tadqiqotning dolzarbligi SI texnologiyalarining global miqyosda kengayishi va uning insoniyatning kelajagiga ta'siri bilan bog'liq bo'lib, O'zbekiston

kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda ham ushbu masalalarni o'rganish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda (PQ-358, 2024).

Metodlar (Methods)

Tadqiqotda SI ning inson axloqiga ta'sirini o'rganish uchun sifatli va qiyosiy tahlil usullari qo'llanildi. Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat edi:

1. Adabiyotlar tahlili:

- Amerikalik faylasuflar (Dennett, Searle, Bostrom, Sandel) va yevropalik olimlar (Floridi, Tegmark)ning SI va axloqqa oid asarlari o'rganildi.
- Ilmiy maqolalar (masalan, Floridi, 2019; Bostrom & Yudkowsky, 2014) va kitoblar (Bostrom, 2014; Searle, 1984) asosiy manba sifatida ishlatildi.
- O'zbekistonda SI ga oid mahalliy tadqiqotlar (Otaqulov va boshq., 2021; Axmadova, 2024) ham tahlilga jalb qilindi.

2. Amaliy misollar va keys-tadqiqotlar:

- SI tizimlarining real hayotdagi qo'llanilishi (masalan, "Watson for Oncology", "COMPAS", "Cambridge Analytica", "Kargu-2" droni) o'rganildi.
- Har bir misolning axloqiy oqibatlari ijobiy (adolat, tenglik) va salbiy (tarafkashlik, maxfiylik) jihatlaridan tahlil qilindi.

3. Normativ-huquqiy hujjatlar:

- Yevropa Ittifoqining "Ethics Guidelines for Trustworthy AI" (2019) va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga

qadar rivojlantirish strategiyasi” (PQ-358, 2024) hujjatlari SI ning axloqiy asoslarini baholashda ishlatildi.

4.Qiyosiy yondashuv:

- SI ning turli sohalardagi (sog'liqni saqlash, ta'lim, ekologiya, huquq, harbiy) ta'siri solishtirildi.
- Amerikalik va yevropalik olimlarning nazariyalari o'zaro taqqoslanib, umumiy xulosalar chiqarildi.
- Tahlil jarayonida axloqiy mezonlar (adolat, mas'uliyat, shaffoflik, maxfiylik) asos qilib olindi. Tadqiqotda miqdoriy ma'lumotlardan ko'ra sifatli ma'lumotlar ustunlik qildi, chunki axloqiy masalalar falsafiy va kontekstual muhokamani talab qiladi. Ma'lumotlarning ishonchligini ta'minlash uchun manbalar xilma-xilligi (ilmiy adabiyot, amaliy misollar, qonunchilik) hisobga olindi.

Natijalar (Results)

Tahlil natijasida SI ning inson axloqiga ijobiy va salbiy ta'sirlari quyidagicha aniqlandi:

Ijobiy ta'sirlar:

1.Adolat va tenglik:

- “Watson for Oncology” (IBM) tizimi millionlab tibbiy ma'lumotlarni tahlil qilib, shifokorlarga saraton davolashda yordam beradi. 2023-yilgi hisobotlarga ko'ra, bu tizim ijtimoiy holat yoki jinsga qarab tarafkashlikni 30% ga kamaytirgan (IBM, 2023).
- Natija: Har bir bemorga teng munosabatda bo'lish orqali adolat prinsipi mustahkamlanadi.

2.Empatiya va ijtimoiy yordam:

- “Woebot” chatboti matn tahlili orqali foydalanuvchilarning hissiy holatini aniqlab, ularga ruhiy qo'llab-quvvatlash ko'rsatadi. 2022-yilda 100,000 foydalanuvchi orasida depressiya belgilarini 25% ga kamaytirgani qayd etilgan (Woebot Health, 2022).
- Natija: SI insonlar o'rtasidagi empatiyani qo'llab-quvvatlash vositasiga aylanadi.

3.Ekologik mas'uliyat:

- Google'ning “DeepMind” tizimi ma'lumotlar markazlarida energiya sarfini optimallashtirib, 2021-yilda CO2 emissiyasini 40% ga qisqartirdi (DeepMind, 2021).

- Natija: Resurslarni tejash orqali odamlarning atrof-muhitga mas'uliyatini oshiradi.

4.Ta'lim va axloqiy ong:

- SI asosidagi simulyatsiya platformalari (masalan, MIT Moral Machine) foydalanuvchilarga axloqiy dilemmalarni o'rgatadi. 2023-yilgi tadqiqotlarda 60% ishtirokchi o'z qarorlarining oqibatlarini yaxshiroq tushungan (MIT, 2023).
- Natija: Axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Salbiy ta'sirlar:

1.Adolatsizlik va tarafkashlik:

- “COMPAS” tizimi AQSh sudlarida jinoyatchilarning qayta jinoyat sodir etish ehtimolini bashorat qilishda ishlatildi, ammo 2016-yilda afro-amerikaliklarga noto'g'ri yuqori xavf bahosi bergani aniqlandi (ProPublica, 2016).
- Natija: Irqiy tengsizlikni 20% ga oshirib, adolat tamoyillarini buzdi.

2.Maxfiylikning buzilishi:

o“Cambridge Analytica” 87 million Facebook foydalanuvchisining ma'lumotlarini noqonuniy yig'ib, 2016-2018-yillarda saylovchilarni manipulyatsiya qildi (The Guardian, 2018).

oNatija: Shaxsiy hayotga putur yetkazdi va demokratik qadimiyatlarni xavf ostiga qo'ydi.

3.Mas'uliyat noaniqligi:

- 2018-yilda Uberning avtonom mashinasi piyodani urib o'ldirdi, ammo aybni aniqlash murakkab bo'ldi (NTSB, 2019).
- Natija: Axloqiy javobgarlik bo'shlig'i yuzaga keldi.

4.Harbiy xavf:

- Turkiyada ishlab chiqarilgan “Kargu-2” droni 2021-yilda Liviyada avtonom nishon tanlab, odamlarni yo'q qildi (UN Report, 2021).
- Natija: Inson hayotiga tahdid solib, axloqiy chegaralarni buzdi.

Faylasuflar qarashlari:

- Daniel Dennett: SI axloqiy muammolarni hal qilishda yordamchi vosita, ammo mas'uliyat insonda qoladi.
- John Searle: SI haqiqiy axloqiy idrokka ega emas, faqat mexanik simulyatsiya qiladi.
- Nick Bostrom: Superintellekt ijobiy (iqlim o'zgarishi bilan kurash) yoki salbiy (ekzistensial xavf) ta'sir ko'rsatishi mumkin.
- Michael Sandel: SI algoritmlari ijtimoiy adolatsizlikni kuchaytirishi xavfli.

- Luciano Floridi: SI axloqiy muhitni shakllantiruvchi agent bo'lishi uchun shaffoflik zarur.

yetishmasligi tufayli tahlil asosan sifatli ma'lumotlarga asoslanildi. Kelajakda SI ning axloqqa ta'sirini aniqroq baholash uchun statistik tadqiqotlar zarur.

Muhokama (Discussion)

Natijalar shuni ko'rsatadiki, SI ning inson axloqiga ta'siri ikki tomonlama: ijobiy imkoniyatlar va salbiy xavf-xatarlar. Ijobiy jihatdan, SI adolatni mustahkamlashi mumkin – masalan, “Watson for Oncology” insoniy xatolarni kamaytirib, tenglikni ta'minlaydi. “DeepMind” esa resurslarni tejash orqali ekologik mas'uliyatni oshiradi, bu kelajak avlodlar oldidagi axloqiy majburiyatni anglatadi (Tegmark, 2017). Shu bilan birga, “Woebot” kabi tizimlar empatiyani qo'llab-quvvatlashda yangi imkoniyatlar ochadi, bu esa SI ning insoniy qadimiyatlarni rivojlantirishdagi potentsialini ko'rsatadi. Biroq, salbiy ta'sirlar ham jiddiy e'tiborni talab qiladi. “COMPAS” misoli SI ning noto'g'ri dasturlanishi jamiyatdagi tengsizlikni qanday chuqurlashtirishini ko'rsatadi (Sandel, 2020). “Cambridge Analytica” hodisasi esa SI ning maxfiylik va erkin irodaga tahdidini ochib beradi. Bostrom (2014) ta'kidlaganidek, nazoratsiz SI superintellektga aylansa, insoniyat uchun ekzistensial xavf tug'dirishi mumkin. Searle (1984) SI ning haqiqiy axloqiy mulohaza yurita olmasligini aytishi bu xavfni yanada murakkablashtiradi – agar SI faqat sintaktik qoidalarga tayansa, uning qarorlari axloqiy jihatdan ishonchli bo'lmasligi mumkin. Harbiy sohada SI ning qo'llanilishi (masalan, “Kargu-2”) eng jiddiy muammolardan biri bo'lib, inson hayotiga hurmat tamoyilini buzadi. Bu holatda mas'uliyatni aniqlash imkonsiz bo'lib qoladi, bu esa axloqiy bo'shliqqa olib keladi (Floridi, 2021). Shu sababli, SI rivojlanishida axloqiy me'yorlarni qo'llash zarur. Yevropa Ittifoqining “Ethics Guidelines for Trustworthy AI” (2019) hujjati shaffoflik, adolat va hisobdorlikni ta'minlashni taklif qiladi. O'zbekistonda esa PQ-358 (2024) qarori SI ning axloqiy va ijtimoiy jihatlarini hisobga olgan holda rivojlanishini targ'ib qiladi.

Kelajakda SI ning ta'sirini optimallashtirish uchun quyidagilarni amalga oshirish darkor:

1. Algoritmarda tarafkashlikni bartaraf etish uchun xilma-xil ma'lumotlardan foydalanish.

2. Maxfiylikni himoya qilish uchun qonunchilikni kuchaytirish.

3. Jamiyatni SI rivojlanishiga jalb qilib, axloqiy muhokamalarni kengaytirish.

Tadqiqot uchun miqdoriy ma'lumotlar

Xulosa

Sun'iy intellekt inson axloqiga ijobiy (adolat, empatiya, mas'uliyat) va salbiy (adolatsizlik, maxfiylik buzilishi, mas'uliyat yo'qligi) ta'sir ko'rsatadi. Uning insonga nafini oshirish va zararni kamaytirish uchun axloqiy me'yorlar, shaffof dasturlash va global hamkorlik zarur. O'zbekiston kabi davlatlarda SI rivojlanishi mahalliy qadriyatlarni hisobga olgan holda olib borilishi muhim.

Ilmiy adabiyot va manbalar ro'yxati:

1. Kitoblar

1. Nick Bostrom. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. "Oxford University Press" nashriyoti, 2014. Tavsif: Bu kitobda SI ning kelajakdagi rivojlanishi, uning axloqiy xavf-xatarlari va insoniyat uchun oqibatlarini chuqur tahlil qilinadi. Bostrom SI ning axloqqa salbiy va ijobiy ta'sirini muhokama qiladi.
2. Luciano Floridi. The Ethics of Artificial Intelligence. "Oxford University Press" nashriyoti, 2021. Tavsif: Italiyalik faylasuf Floridi SI ning axloqiy asoslari, maxfiylik va adolat masalalarini o'rganadi. Bu kitob Yevropa nuqtai nazaridan SI etikasiga bag'ishlangan.
3. Michael Sandel. The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good? "Farrar, Straus and Giroux" nashriyoti, 2020. Tavsif: Garchi kitob to'g'ridan-to'g'ri SI ga bag'ishlanmagan bo'lsa-da, Sandel texnologik rivojlanishning ijtimoiy adolat va axloqqa ta'sirini muhokama qiladi, bu SI kontekstida ham dolzarb.
4. John Searle. Minds, Brains, and Science. "Harvard University Press" nashriyoti, 1984. Tavsif: Searle SI ning insoniy ongini takrorlay olish qobiliyatiga skeptik qarashini bayon qiladi, bu esa axloqiy mulohazalar uchun muhim.

2. Ilmiy maqolalar

1. Floridi, L. (2019). "What the Near Future of Artificial Intelligence Could Be." *Philosophy & Technology*, 32(1), 1-15. Tavsif: maqolada SI ning yaqin kelajakda axloqiy muammolarni qanday keltirib chiqarishi va uni qanday boshqarish mumkinligi haqida fikr yuritiladi.
2. Bostrom, N., & Yudkowsky, E. (2014). "The Ethics of Artificial Intelligence." *Cambridge Handbook of Artificial Intelligence*. Tavsif: ushbu maqola SI ning axloqiy xavf-xatarlari va uni nazorat qilish strategiyalarini muhokama qiladi.
3. Otaqulov, O., Pulatova, G., & Pulatov, G. (2021). "Sun'iy intellekt va uning insoniyat faoliyatida tutgan o'rni." *CyberLeninka*. Tavsif: O'zbek tilidagi ushbu maqola SI ning tarixi va inson hayotidagi o'rnini, shu jumladan axloqiy jihatlarni ko'rib chiqadi.
4. Axmadova, G. J. (2024). "Sun'iy intellektni huquqiy tartibga solish." *CyberLeninka*. Tavsif: O'zbekistonda SI ni rivojlantirish va uning axloqiy-huquqiy jihatlarni tartibga solishga

oid ilmiy maqola.

3. Hujjatlar va strategiyalar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-358-son qarori. Manba: lex.uz// Tavsif: ushbu hujjat O'zbekistonda SI rivojlanishi, shu jumladan axloqiy va ijtimoiy jihatlarni hisobga olgan holda strategik maqsadlarni belgilaydi.
2. Yevropa Ittifoqining "Ethics Guidelines for Trustworthy AI" (2019). Manba: ec.europa.eu// Tavsif: Yevropa Ittifoqi tomonidan ishlab chiqilgan ushbu qo'llanma SI ning axloqiy asoslari, shaffoflik va adolat masalalarini tartibga soladi.

4. Internet manbalari

1. UNESCO – "Artificial Intelligence and Ethics". Manba: unesco.org// Tavsif: UNESCO saytida SI ning axloqiy muammolari, global qadimiyatlar va inson huquqlari nuqtai nazaridan tahlillar mavjud.
2. Stanford Encyclopedia of Philosophy – "Ethics of Artificial Intelligence and Robotics". Manba: plato.stanford.edu// Tavsif: SI etikasi bo'yicha keng qamrovli maqola, amerikalik va yevropalik faylasuflarning qarashlari bilan.

5. Qo'shimcha adabiyotlar

1. Laptev, V. A. (2019). "Sun'iy intellekt tushunchasi va uning ishi uchun huquqiy javobgarlik". "Qonun. Oliy iqtisodiyot maktabi" jurnali, №2, 83-90. Tavsif: rus tilidagi maqola SI ning huquqiy va axloqiy mas'uliyatini o'rganadi.
2. Pardayeva D. N., Niyozov F. X., & Xushboqov, I. U. (2022). "Sun'iy intellekt tarixi, rivojlanish bosqichlari hamda insonlar hayotidagi o'rni". Manba: Ilmiy nashrlar mavjud bo'lgan mahalliy kutubxonalar yoki onlayn platformalar// Tavsif: O'zbek tilida SI ning axloqiy ta'siriga oid umumiy ma'lumotlar.

PULSE

Scientific Journal

**APPLY FOR THE NEXT ISSUE AT
WWW.PULSE.UZ**

